

Lapszámunkat Kecskés Ágnes kárpitművész munkáinak reprodukcióival illusztráltuk. A válogatást Oláh Katalin Kinga állította össze, a műalkotásokat Neumann Ildikó fényképezte.

SZEMHATÁR

- 3 | Karádi Zsolt: „Nemzeti fény a cél”
- 4 | Filip Tamás: *Mindjárt hajnalodik*
- 5 | Bencsik Gábor: *Zavadi mester*
- 13 | Kalász Márton: *Barátság, éppen; Szándék*
- 14 | Hazai Cecilia: „a párbeszéd, a kiengesztelődés lenne gyógyír”
*Beszélgetés Bőjte Csaba ferences szerzetessel,
a Dévai Szent Ferenc Alapítvány elnökével*
- 16 | Báger Gusztáv: *Egy mondat a gonoszságról; Töredék-zsoltár*
- 17 | Arany Piroska: *Levelek Keresztanyámnak*
- 21 | Payer Imre: *Az utazás; Groteszk kínaival*
- 22 | Stampler Ábel: *Mindent belülről látunk. Oláh János mint esszéíró*
- 25 | Tóth László: *Innen már nem...; Virágok hunyt szemében*
- 26 | Bakos István: *Emlékképek a Tóth Gábor igazgató vezette
Eötvös Kollégiumról*
- 36 | Monostori Imre: *A Németh László-életműsorozat
záró kötetei 1989-ben*
- 43 | Bálint Tamás: *Máj hagymalekvárral*
- 44 | Hóvári János: „...minden vívmány végül a kultúra és a lelkiség
által méretik meg!” *Emlékezés Csingiz Ajtmatovra*
- 46 | Sebők György: *A vízszintes hegyoldal*
- 47 | Jánosi Zoltán: *Ajtmatov-koordináták*
- 52 | Szkárosi Endre: *Földlégújó*

NYITOTT MŰHELY

- 53 | Iancu Laura: „A háborúban elestem, de győztem”
Beszélgetés Somfai Kara Dávid etnológussal

KÖNYVSZEMLE

- 62 | Fodor József Péter: „Emelt fővel mondhatom, hogy 3000 éve
az emigránsok: a világ sója.” Cs. Szabó László: *Hazajáró lélek*
- 65 | Papp Máté: *Sorslüktetés, gyógyító füvek*
Végh Attila: Sárkányfüves könyv
- 67 | Halmai Tamás: „...és nincs salakja”
Filip Tamás: Nulladik nap
- 69 | Miklós Péter: *Förtelmes katlan*
Bene Zoltán: Isten, ítélet
- 71 | Pósa Zoltán: „Énekek (...) romlatlan csillagokért”
Babosi László: Költő a diktatúrában. Ratkó József pályaképe

Csingiz Ajtmatov-összeállításunk megjelenését a Külgazdasági és Külügyminisztérium, valamint a Türk Tanács Magyarországi Képviseleti Irodája támogatta.

MAGYAR NAPLÓ

A Magyar
Írószövetség
lapja

Megjelenik havonta
ISSN 0865291 0

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Budapest, Ferenc krt. 14.

Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672, 413-6673**

Központi e-mail cím és előfizetés:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

www.facebook.com/magyarnaplo

Kiadja az Írott Szó Alapítvány

(1092 Bp., Ferenc krt. 14.)

és a Magyar Napló Kiadó Kft.

(1062 Bp., Bajza utca 18.)

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt.

(1097 Bp., Táblás u. 32.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország
bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
a www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,

telefonon a 06-1-767-8262 számon,

levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető

a Magyar Posta Zrt.-nél: a www.posta.hu

WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storef>),

1900 Budapest,

06-1-767-8262,

hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak:

Egy évre 7500 Ft, fél évre 3900 Ft.

Nyomda: Pannónia Nyomda Kft.

(1139 Bp., Frangepán u. 16.)

**A folyóirat megrendelhető
szerkesztőségünkben is:**

• személyesen:

1092 Budapest, Ferenc krt. 14. I/5.

• levélben: **1450 Budapest, Pf.: 77.**

• telefonon: **06-1-413-6672**

• e-mailen: **info@magyarnaplo.hu**

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (örökös elnök),
Báger Gusztáv, Erős Kinga, Horváth Antal, Kalász Márton,

Kő Pál, *Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza*

Újraalapító főszerkesztő: Oláh János

Főszerkesztő: **Jánosi Zoltán**

E-mail: janosizoltan@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7035

Főszerkesztő-helyettes: **Bíró Gergely** (próza)

E-mail: proza@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7031

MUNKATÁRSÁK

Berta Zsolt

(Magyar Napló Könyvesbolt)

Mobil: (70) 421-9580

E-mail: magyarnaplokb@gmail.com

Berta-Havasajjai Matild (ügyintéző)

E-mail: bertahavasajjai@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 410-5784

Bornemissza Ádám (tördelőszerkesztő)

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Ekler Andrea (tanulmány)

E-mail: ekler.andreaanna@gmail.com

Mobil: (30) 444-6573

Hambalkó Dalma (szerkesztő, Oláh János szerkesztői ösztöndíjas)

Mirtse Zsuzsa (Könyvszemle)

E-mail: kritika.magyarnaplo@gmail.com

Nemes Attila (Nyitott Műhely, marketing)

E-mail: nemesattila@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-7962

Szentmártoni Anikó (szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7030

Szentmártoni János (ügyvezető)

Zsiga Kristóf (ügyvezető, könyvkiadás)

E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 388-7033

Zsille Gábor (vers)

E-mail: vers@magyarnaplo.hu

Mobil: (70) 421-8147

Címlap- és belívterv: **Vincze Judit**

Grafikai kivitelezés: **Oláh Mátyás László**

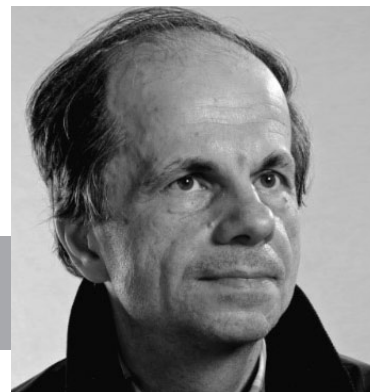
A címlapon: **Somfai Kara Dávid**

(Fotó: Vadóc Dávid)

*Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg,
és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett,
válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk.*

” Nemzeti fény a cél ”

Karádi Zsolt
(1956, Miskolc)
főiskolai tanár,
Nyíregyházán él

„Kölcsey meghalt? Miért nem inkább én?” – írta Kossuth Lajos az édesanyjának 1838. szeptember 8-án. „Ő neki homlokát ugyan már életében a halhatatlanság koszorúja övedzé, mert a Kölcsey név tisztelve lesz, míg magyar lesz...”

Kossuth szavai jutottak eszembe 2020. augusztus 8-án is, Álmosdon, amikor a költő születésének 230. évfordulóját ünnepeltük. A hajdani nemesi udvarház tornácán emlékeztünk rá, aki 1796-ig, majd 1812-től 1814 áprilisáig élt itt. Itt veszítette el az 1794-től Európán végigsöprő feketehimlő-járványban fél szemét; innen ment tanulni Debrecenbe, s ide tért vissza, immár Szemere Pál barátságát is bírva, pesti joggyakornoksága után. Itt születtek olyan művei, mint a *Minden órámban...*, vagy a *Genius száll*, s itt fogalmazódott meg a Csokonairól szóló „esztétiko-kritikai értekezése” is. 1815-ben innen indul Szatmárcsekébe, hogy Ádám öccsével együtt gazdálkodjon, majd annak halála után fia, Kálmán nevelője, később Szatmár megye aljegyzője, illetve országgyűlési követe legyen.

Életének Álmosd mellett legfontosabb helyszíne Szatmárcseke, ahol 1823. január 22-én tisztázza le a *Hymnust...*

Most, a magyar kultúra napjára készülve, s felidézve, hogyan énekeltük egykor Isten cse-

kei házában az Erkel megzenésítette sorokat, mialatt Varnus Xavér orgonajátékának akkordjai rezgették a kis templom tenyérnyi üvegablakait, elgondolom: mekkora szellemi és lelki utat járt be Kölcsey az 1810-es, 1820-as évek melankolikus verseitől a *Nemzeti hagyományok* történelmi elmélkedésén át az országgyűlési beszédek (*A szatmári adózó nép állapotáról*, *A sorsvonás tárgyában*, *A magyar nyelv ügyében*, *a Szólásszabadság tárgyában*) távlataiig, a *Parainesis* máig ható morálfilozófiai összegzéséig! Milyen hatalmas erkölcsi erő munkált benne, amikor – mivel követtársával, Eötvös Mihállyal együtt úgy érezte, lelkiismerete ellenében nem szavazhat az urbárium ügyében – 1835. február 9-én a *Búcsú az országos rendektől vége felé* így összegezte pozsonyi küldetését: „Jelszavaink valának: *haza és haladás.*”

És ő az, aki (miközben 1833 tavaszán a *Verseyemlékek* zárlataként leírta: „Nemzeti fény a cél; hogy elérd, forrj egybe, magyar nép”) az említett *Búcsú...*-ban a magyarságot Isten kegyelmébe ajánlotta: „Isten őrizze meg e nemzetet minden gonosztól; isten virrassza fel e nemzetre a teljes felvirágzat szép napját!”

Karádi Zsolt

Filip Tamás

Mindjárt hajnalodik

Repülök, úszik alattam a lassított térkép, látom az összes zártkapus meccset, és mindent, ami van, ami volt, ami lehetne, olvadó tavon a rianást, mely hirtelen tavaszt hoz, a hatalmas oázist növesztő sivatagot, hogy a nézők a pálmafák alatt nyugodtan várhassák, amíg fölépül az operaház a homokon.

Az árvizet, mely akkora, hogy a Rubikon kőhidját elsodorja az Amazonas, a mocsár tetején ringó cölöpfalut, a kosárban lebegő csecsemőt meg a két asszonyt, akik öltre mennek érte, és nem veszik észre a krokodilt.

Az elgyötört sarkutazókat, kik nem értik egymást az utcazajban, fókáknak hiszik a járókelőket, és furcsállják, hogy vége a fagynak. Bundájuk megvédi őket a melegtől, de fejükben nem csillapodik a hóvihár. Látom a pincét és a bunkert, a kábeleket a tenger fenekén, látom, mennyi üzenet árad bennük, és látom, ha befele nézek, hogy úszik véremben a fény és az árnyék, milyen szépek a bukófordulóik, látom a siralomházban a konditermet s a jakuzzit, de mindjárt hajnalodik.

Filip Tamás
(1960, Budapest) költő,
szerkesztő, jogász,
József Attila-díjas

Bencsik Gábor
(1954, Budapest)
író, újságíró

Bencsik Gábor

Zavadi mester

„Tanítottatott négyrendbéli virtuosus musikusmesterek által, úgy mint: 1-ső volt Zavadi Bonaventura, ki is szolgált a hertzeg Eszterházy Miklós udvari chorusában, és abban az időben 65-dik esztendejében járt.”

(Bernátfalvi Bernát Mihály: *A híres virtuosus s dilettant Lavotta János életének leírása*, Tisza-füred, 1818)

Lavotta János, a hegedűs öregkorában is emlékezett arra a különös illatra, amely Zavadi Bonaventura mester otthonát betöltötte. Ezt az illatot már az első találkozáskor megjegyezte. Belépett, és megtelt vele az orra. Nem is jó szó az illat, inkább szag volt az, sajátos, és mint utóbb kiderült, örökké változatlan szag, amelynek az összetevőit lehetetlen volt kielemezni.

Tízéves volt akkor, apja, a pozsonyi helytartótanács titkára tanította addig hegedülni, de a fiúnak már igazi mesterre volt szüksége. Zavadi Bonaventurát választották, Eszterházy herceg zenekarának nyugalomba vonult első hegedűsét. Jancsi nem örült az új feladatnak, de az apja nem tűrt ellentmondást. Mennie kellett.

Az öreg, kövér olasz hegedűs ott ült a kopott karosszékében, megigazította magán a házikabátot, biztatóan mosolygott rá. Majdnem egészen kopasz volt, az arca borostás, oldalt és hátul nőtt sárgásfehér haja a válláig ért. Nehéz, sötét színű bútorokkal zsúfolt szobájának ablakait félrehúzott, színükvesztett bársonyfüggönyök keretezték, az ólomüveg ablakok egyik szárnya nyitva volt, behallatszott az utca zaja. Az asztalon, a polcokon, a székeken, néhol a padlón is könyvek és kották hevertek rendet-

A novella a *Lavotta bolyongásai* című ciklus egyik darabja.

lenül. Az egyik polc tetején kitömött holló állt, üvegszeme csillogott.

Jancsi legszívesebben sarkon fordult volna. Haragudott az anyjára, hogy ilyen borzasztó öregembert választott hegedűtanárnak. Igazán található volt valami normális muzsikust.

– No servus, ungherese fiúcska, servus – szólalt meg Zavadi, ki sem szállva a karosszékéből.
– Mi neked a neved?

Jancsi bemutatkozott.

– Bene. És mi neved otthon?

– Jancsi.

– Jáncsi! È molto buona! Nekem neve Zavadi Bonaventura, de hát te biztos tudod azt. No, hadd halljam, mit te tudod violinóval?

Jancsi odaállt az öreg elé, az álla alá illesztette a gyerekeknek való, kicsi hegedűjét.

– No-no-no, ez nem jó, nem így fogni kell violino. Ki tanította eddig?

– Édesapám.

– No bene, de most un poco máshogy fogja muzika csinálni. Vieni qui Jáncsi, no jönni.

Az öreg maga elé húzta Jancsit, és ültében olyan erővel igazgatta az álla alatt a hegedűt, hogy Jancsi felszisszent. Nem gondolta volna, hogy ebben az öregemberben még ennyi erő van.

– Nem ilyen görcsös, mio figlio! Így, cosi, föl-
jebb, fel fejedet. Menjed arrébb, mutasd. Non è
buono, nem jó, fogod úgy, mint una lancia. Vieni.

Jancsi nem tudta, mi az a lancia, de azt igen, hogy mi következik, lazábban fogta a hangszerét, hagyta, hogy a mester megigazítsa. Így nem fájt.

– Facilmente, mio figlio, mint könnyű pihe! Mutasd. Nem jó, nem jó.

Jancsi bosszúsan engedte le a hegedűt és a vonót.

– Én így tudom. Így is szól.

Zavadi Bonaventura sok gyereket tanított már, pontosan tudta, hogy most egy kicsit engednie kell, de azt is tudta, hogy a helyes hangszer tartást mindjárt a legelején kell megtanulni, később már majdnem reménytelen. Könnyebb dolga volna, ha ezt a gyereket korábban egyáltalán nem tanítják, nem szokja meg a rossz tartást. Hány elrontott gyereket látott már! De ezen még lehet segíteni.

– No hát játssza valamit, ahogy te tudja. Facilmente, csak facilmente.

Jancsi pergő ritmusú, magyaros toborzóval készült, azzal otthon mindig sikere volt, az apja még kis huszármentét is csináltatott neki, hogy abban játsszék a vendégek előtt. Bonaventura mester hátradólt a karosszékekben, lehunyta a szemét, úgy hallgatta.

Jancsi befejezte, leengedte a vonót. A mester hunyt szemmel, mozdulatlanul ült. Jancsi csodálkozott. Elaludt?

– Elég jó – szólalt meg végre Zavadi fölpillantva. – Vállalok tanítás. De ez az ugrabugra zene, ez hagyjuk parasztoknak. És kell megtanulni rendesen fogni violino. Rossz nézni, hogy kezében áll.

Otthon az édesanyja tárt karokkal várta Jancsit, megölelte.

– Hogy ment, kicsi katonám, hogy tetszett az öreg?

– Nem nagyon – válaszolta Jancsi. – Olyan furcsa szaga is van.

– Furcsa szaga? – Az anyja nevetett. – Nem szagolni küldtelek, hanem hegedülni. Legalább tetszett neki, amit játszottál?

– Azt mondta, vállal – felelte Jancsi a vállát megvonva.

– Ez a lényeg, kicsi fiam, örülök neki. Jó tanárod lesz, biztos lehetsz benne. Na menj, öltözz át, nehogy összepiszkítsd ezt a szép ünneplőruhát.

Jancsi indult, az ajtóból visszafordult.

– Édesanya, muszáj ezt? Én már tudok hegedülni.

– Tudsz, kicsi katonám, tudsz, de még jobban tudsz majd, ha Zavadi mester megtanít. Menj most, dolgom van. Fogadj szót szépen.

Jancsi a szobájába ment, elővette a hegedűjét, az álla alá illesztette, próbálta úgy tartani, ahogy Zavadi mutatta, könnyedén, de a hegedű kiperdült a kezéből, leesett a földre. Hülyeség, gondolta Jancsi, úgy tartja, ahogy eddig. Indulatosan belekezdett a toborzóba, amit Zavadinak is megmutatott, igyekezett olyan hangosan játszani, ahogy csak tudott. Nyílt az ajtó, az anyja és a szakácsnő álltak ott, hallgatták a muzsikát. Jancsi háttal állt az ajtónak, hallotta, hogy benyitottak, de csak akkor fordult meg, amikor befejezte.

A szakácsnő tapsolt, az anyja hozzálépett, magához ölelte a fejét. Jancsi, kezében a hegedűvel és a vonóval, kelleetlenül tűrte az ölelést, még benne volt az indulat.

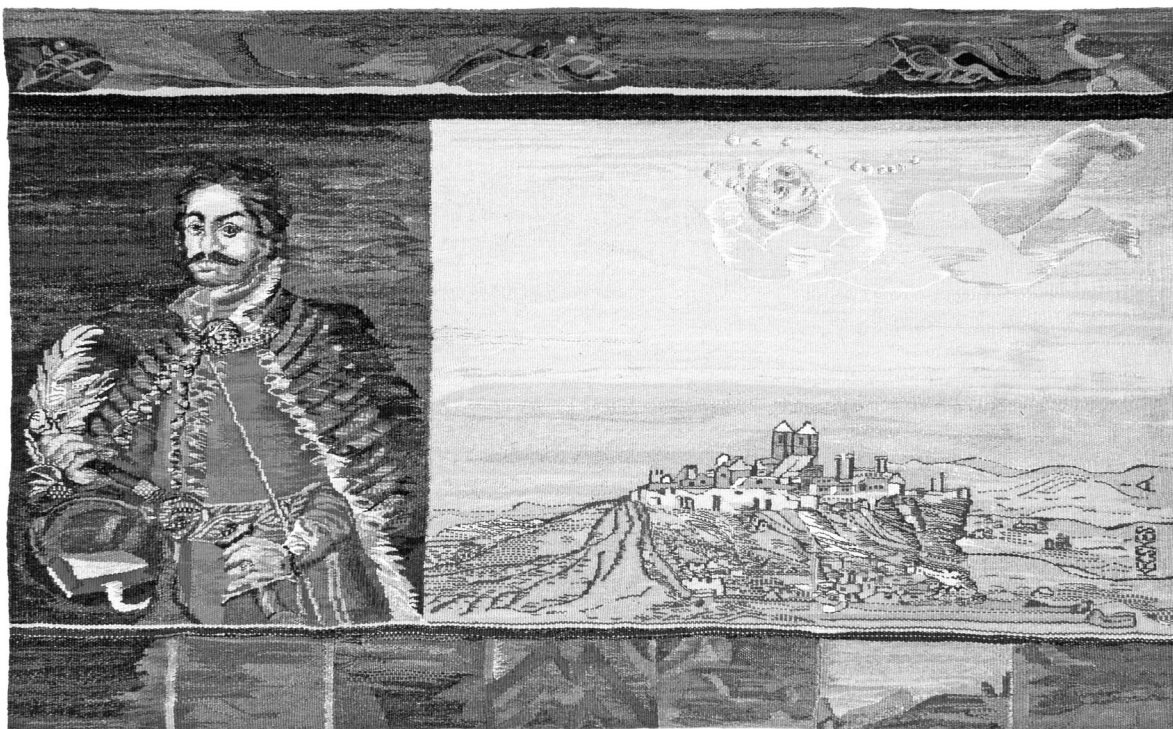
– Muszáj menni az öreghez?

Az anyja elengedte. A szakácsnő szó nélkül eltűnt.

– Ne kezdjük ezt újra. Tudod jól, hogy ha apád eldöntött valamit, annak úgy is kell lenni. Fogadj szót, fiam.

A következő órára elkísérte az anyja szobalánya, de Jancsi meggyőzte, hogy egyedül is hazatalál, a lány Zavadi házának kapujában elköszönt.

– Fogadjon szót, Jánoska – mondta, és lehajolt, hogy megpuszilja a fiút. Jancsi belesett az inge nyílásán. A lány észrevette a pillantást, nem először már. A kis csibész, gondolta mosolyogva, nincs még tízéves, és min jár az esze.

Balassi I. (gobelin, 2005)

– Menjen, Jánoska, menjen. Óra után siessen haza. Biztosan ne jöjjenek magáért?

– Hazatalálok.

Jancsi fölment a falépcsőn, kopogott.

– Vieni!

Benyitott. Az öreg mintha el sem mozdult volna, mióta nála járt, ott ült a karosszékekben ugyanabban a házikabátban, ugyanúgy. Jancsi azon gondolkodott, vajon Zavadit egyáltalán tud-e járni. Megállt az ajtóban, meghajolt.

– Adjon Isten jó napot, mester.

– Vieni, vieni.

Az öreg most sem kelt föl. Jancsi közelebb jött, az asztalra tette a hegedűtokot, kivette a hangszerét.

– Az elhagy, Jáncsi, tesz vissza – mondta az öreg. – Semmi értelem az a játékszer bajlódni. Ott van a polc egy violino, lesz az tied. Viszed is majd haza, tudja gyakorolás. Tudod hangolni?

Jancsi a kezébe vette a hegedűt, illesztette volna az álla alá, de eszébe jutott az előző találkozás, tanácstalanul megállt a mozdulattal.

– Va bene, Jáncsi – értette meg Zavadit a tanácstalanság okát. – Úgy lát, fogod tanulni. Va bene. Prima di tutto, első tanulja állni. Ülni jön később.

Jancsi csodálkozva nézte Zavadit. Állni már igazán tud, ahhoz nem kell hegedűtanár.

– Áll ide, ma figlio. Kisterpesz, cosi, lábfej szögbe, kintebb, még, még, cosi, bene. Mind a két láb terhel egyforma. Majd szabad billeg, még szabad séta is, mint cigány a kocsmába, de most csak áll. Csípő un poco előre, bene. Fontos stabilità. Mindig stabilità. A többi majd jön később. Most fogja violino.

Jancsi odaállt.

– Dammi il violino. Add csak ide. Fogod meg két kéz, látod, cosi.

Igazgatta Jancsi ujjait.

– Va bene, most emel föl, tesz nyakadhoz, ma megáll, megáll, nem olyan duro, nem merev. Facile, cosi, könnyed, becézgeti, mint szép lány. Most fog vonót, megáll, nem jó, letesz, kellett volna első a vonó kezdeni.

Zavadi mutatta a vonófogást, egyre erőteljesebb mozdulatokkal illesztette rá Jancsi ujjait, Jancsi pedig egyre merevebb lett. Zavadi hirtelen megállt.

– Aspetta, Jáncsi, megáll tanulás. Bonaventura bácsi rontotta el.

Jancsi meglepetten nézett az öregre. Nem ő rontotta el?

– Én öreg már, öreg sokszor nincs türelem. Meglát majd te is, lesz öreg. Megáll tanulás, eszi dolce sütemény. Kéred?

Jancsi bólintott, bár nem látott süteményt sehol, és tartott tőle, hogy ha előkerül is valami a könyvkupacok alól, hetek óta ottfelejtett száraz tészta lesz. Zavadi fölállt, csoszogó léptekkel az asztalhoz ment, a kottákat kezdte átpakolni.

– Itt valahol, mindjárt, hopp, van is itt. Tessék.

Jancsi óvatosan vett egy darabot a barna süteménykockák közül, és beleharapott. Megdöbbsent, hogy milyen lágú.

– Mi ez, mester?

– Piskóta cioccolato. Fine, mi? Küldte herceg úr ma reggel, néha küldi meglepetés. Herceg úr szereti művészet, szereti Zavadi bácsi. Tanul jól, Jáncsi, herceg úr küldi neked is sütemény. Ugye megéri tanulás?

Jancsi nyúlt a következőért, de visszahúzta a kezét, hátha nem illik.

– Ma naturalmente, veszi csak, amennyi esik jól. Bene, elég most már, ez a kettő hagy nekem. Csinál tovább tanulás, Jáncsi.

Az öreg visszacsoszogott a karosszékéhez, belezökkent, megigazgatta magán a házikabátot. Jancsi odaállt elé, kezében a hegedűvel.

– Idead, fiam, mutatja.

Az öreg kivette Jancsi kezéből a hegedűt, az ölébe tette.

– Nézzed, fogom így meg, látod? Letesz, fölvesz. Letesz, fölvesz. Figyelte?

– Igen.

– Próbál akkor.

Jancsi nem pontosan értette, mit kell másképpen csinálnia, mint addig, de igyekezett utánozni Zavadit.

– Bravo! – emelte magasba a két kezét az öreg. – Ez az, Jáncsi, vedi, már megy jól. Ma tanul még egy, tesz feje alá violino. Idead, mutatja.

Zavadi megint fölállt, házikabátja kinyílt, látszott alatta a hasa fölé húzott nadrágja.

– Vedi, fogom így, odatesz, szinte repül violino, ha elenged, nem leesik akkor se. Orra nézi csiga. Föl, vissza, föl, vissza. Most te.

Jancsi próbálta. Most sem tudta, mit kell másképp csinálnia, ezúttal nem is sikerült a mester elismerését kivívnia, Zavadi csak hűmögött, aztán visszaült.

– Va bene, megy jól. Jön hangolás. Lássam, tudsz-e. Édesapa mutatta?

Jancsi bólintott, sorban megszólaltatta a húrokat, és a kulcsokkal beállította a hangzást. Zavadi megint csukott szemmel hallgatta.

Jancsi úgy érezte, készen van, leengedte a hangszeret, várta a mester véleményét, de Zavadi nem mozdult.

– Jó lesz? – kérdezte Jancsi, elunva a váromozást.

– Bene – válaszolta Zavadi, kinyitva a szemét. – Látok, inkább hallok, van neked igen jó füle. Lehet, lesz tanulás ebből jól. Most játssza az a darab, mint múltkor, de most bello, finom, könnyű. Tessék.

Jancsi eljátszotta. Zavadi megdicsérte, aztán újra kérte, megint újra, mindig kicsit másként. Mikor érezte, hogy Jancsi már nagyon beleunt, abbahagyta a tanítást, nekiadta a maradék két süteményt, és hazaengedte.

Egy hét múlva kellett újra Zavadihoz mennie, a mester heti egy órát vállalt. Mikor Jancsi harmadszor ment hozzá, nem talált mindjárt oda, úgy kellett kérdezősködni. Nem bánta,

szerette ezeket a szűk utcákat az öreg házakkal, jobban, mint kijebb a nagy kertekkel körülvett palotákat.

Zavadi ott ült megint a karosszékében, most tényleg aludt, horkantva riadt föl, amikor Jancsi megfogta a vállát.

– Ki az, mi az?

– Én vagyok az, mester.

Az öreg rámosolyodott, körülpillantott, ránézett a faliórára, elkomorodott.

– Késte. Nem szeretek. Ne legyen ilyen.

Jancsi nem értette, miért akadt fönn az öreg azon a kis késésen, igazán nem siet sehová, legalább szundikálhatott egyet. De nem szólt semmit, csak kipakolta a hegedűt.

Aznap egy kis darabot kellett megtanulni, közben százszor megálltak. Zavadi néha minden apró részletet kijavított, máskor meg hosszabban hagyta Jancsit játszani.

– Bene, fiam, bene, csak baj, hogy nem repüli. Lent jár földön, pedig kell repülni.

Jancsi csodálkozva nézett a mesterre. Hogy-hogy repülni?

– Van füled jó, muzikálsz jól. De ha akarsz lenni igazi, kell megtanulni repülés. Most mehaz, elég. Jövő hét ne késsed.

Hazafelé Jancsi a repülésen gondolkodott. Hogy képzei ezt az öreg? Ez valami bolondéria, vagy komoly dolog? Elképzelte, ahogy hegedülés közben repülni kezd, fölemelkedik a földről, föl a házak, a fák fölé, a város fölé, repül, és közben játszik, az emberek pedig lentről nézik.

Otthon az apja hívatta.

– Hogy ment, mit tanultál?

Jancsi állt a hatalmas íróasztal előtt, kezében a hegedűtok.

– Szóval? Ma mit tanultál?

Jancsi röviden beszámolt mindenről, a tartsáról, a hangolásról.

– Jól van, helyes. Menj gyakorolni.

Jancsi indult kifelé, az ajtóban megállt, visszafordult.

– Azt is mondta, hogy repülni kell.

– Mit kell? – nézett föl az apja, aki már a párjaival kezdett el foglalkozni.

– Repülni. Meg kell tanulnom repülni.

– Repülni? Ilyen marhaságot még nem hallottam! Minek képzei magát ez az ember, papagájnak? Ugyan már! Nem te találtad ki ezt a hülyeséget?

Jancsi elbizonytalanodott. Lehet, hogy ő értett félre valamit?

El is feledkezett róla, de a következő héten, amikor Zavadihoz indult, megint eszébe jutott. Sietett, nehogy ismét elkéssen. Zavadi nem volt a szobában, ezen meglepődött, meg is ijedt. Becsukta maga mögött az ajtót, állt, nem tudta, mihez kezdjen.

Összerezcent, amikor kinyílt mögötte az ajtó, Zavadi jött be a nadrágját igazgatva.

– Mi az, megijedte? Vagyok olyan ijesztő?

– Nem tudtam, hogy hova lett a mester.

– No hát végezte dolog, muzikusnak is van dolog. Gyakoroltál héten?

Jancsi gyakorolt, eljátszotta, amit Zavadi előző héten föl adott neki.

– Bene, egészen bene, lesz belőled cserebogár.

Új darab tanulásába kezdtek. Jancsi igyekezett, de egyre a repülés járt az eszében. Bátorságot gyűjtött, megállt a játékkal, Zavadihoz fordult.

– A mester legutóbb a repülésről beszélt.

Zavadi fürkészően nézett Jancsi szemébe. Nem siette el a dolgot? Hiszen gyerek még. Úgy döntött, ha már belekezdett, folytatja. Maga elé állította a fiút, megfogta a vonót tartó kezét. Jancsi feszengve állt előtte.

– Figyel énrám, Jáncsi, elmond most fontos dolog. Lehet, még korán mond, de mond. Szóval nem preciso hangzás fontos. Kell preciso, játszani tiszta hangok, de nem az igazán fontos. Hanem repülés. Kell úgy játszani, emeljen föl muzika levegőbe. Neked van talentum, de még nem tudja, hogy kell. Nem érzi. Ha érzi, onnan út egyenes.

Megállt a beszédben, elgondolkodott.

– Én megpróbál megmutatni, hogy érezted. Van ott komód, fölso fiókban violino. Azt hozd ide.

Jancsi odavitte. Az öreg kivette belőle a hegedűt, a tokot óvatosan letette maga mellé a padlóra.

– Guarnerius – mondta Zavadi, és megsimogatta a hangszert. – Csinálta maestro Guarnerius, cremonai.

Jancsi közelebb hajolt.

– Megsimíthatom?

– Tessék.

– Szép. Vajon mennyit érhet?

– Ez? – Zavadi úgy nézte a hegedűt, mintha először látná. – Molto. De az nem fontos.

Fölkelt, az álla alá illesztette a hegedűt, rátette a húrokra a vonót, behunyta a szemét. Aztán játszani kezdett. Jancsi sok zenedarabot hallott már, ezt nem ismerte, de azt tudta, hogy gyönyörűen szól.

Zavadi eleinte mozdulatlan felsőtesttel játszott, aztán mozogni kezdett, hajlongott, álltában forgott, a házikabátja kinyílt, az öve jobbra-balra csapódott, ritkás haja repült a feje körül.

Jancsi tisztán látta, ahogy játék közben egyszer csak felemelkedik a levegőbe, legalább egy arasznyival a padló fölött volt a papucsos lába. Aztán visszaereszkedett, a játéka lecsillapult, befejezte.

Kis ideig mind a ketten csöndben maradtak.

– Hát így – mondta Zavadi kipirult arccal, kapkodva a levegőt, mint aki sietve ment fel az emeletre. – Capito?

– Értem, mester – mondta Jancsi megrendülve. – Magasabbra is lehet?

– Ad astra!

– Én is szeretnék repülni. Tanítson meg engem is, mester.

– Majd. Most gyakorolás. Molto gyakorolás.

Többet aznap a repülésről nem beszéltek, Jancsi otthon sem mondta el, mit látott. Közös

titkuk lett, amiről nem is volt szükséges beszélni, anélkül is összekötötte őket.

A következő héten Jancsi abban a reményben sietett a hegedűórára, hogy a repülést fogják tanulni, de Zavadi majdnem kinevette. Megint csak a gyakorlást emlegette, kemény tanulásra fogta, a következő hetekben egyre bonyolultabb darabokat adott föl neki. Jancsi szorgalmasan gyakorolt, és várta a repülést, de az nem jött. Kezdett kételkedni benne, hogy valaha is sikerül neki.

Egy napon az jutott eszébe, hogy hátha a hangszerben van a titok. Abban a Guarneriusban. Azon kellene megpróbálnia. Vajon az öreg odaadja-e? Aznap nagyon igyekezett, ki is érdemelte Zavadi dicséretét.

– Mester – mondta Jancsi, mikor befejezte a darabot –, én is megpróbálhatnám a Guarneriust?

Zavadi elnevette magát.

– Gondolod, Jáncsi, múlik minden hangszeren? Dehogy így van. Aki tud repülni, tud darab száraz fával is. Kell csak gyakorolás. Sok gyakorolás. Adok is új darab, új gyakorolás.

Zavadi föltápáskodott, az asztalhoz csoszogott, Jancsinak hátat fordítva a kották között matatott.

– Maga is a Guarneriusszal repült – mondta Jancsi félhangosan. – Nem egy darab száraz fával.

Zavadi megállt a kottakeresésben, de nem fordult vissza. Rövid ideig csönd lett. Jancsi arra számított, hogy az öreg megszidja a szemtelenségéért, de nem ez történt.

– Va bene – mondta Zavadi, és Jancsira nem nézve a kottaállványhoz csoszogott, rátette az új kottát. – Hozd Guarnerius.

Jancsi kivette a tokot a fiókból, az öreg elé tartotta.

– Vegyed ki. Akartad ezt, nem?

Jancsi óvatosan letette a tokot, kiemelte a hegedűt és a vonót, felvette.

– Mit játszszak?

- Amit akarod.
- Amit akarok?
- Amit akarod, mindegy. Úgyis csak bemutatkozás most.
- A múlt heti Haydnt lehet?
- Lehet.

Jancsi hozzákészült a játékhoz. Eszébe jutott, hogy hangolni kellene, de nem tudta eldönteni, szabad-e neki ezt a drága hangszert hangolnia, csavargatnia a húrokat. Talán egy ilyet nem is kell hangolni egyáltalán.

Játszani kezdett. Úgy érezte, hogy ilyen ügyetlenül már régen nem játszott, semmi sem úgy szólt, ahogy szerette volna. A darab közepén leengedte a hegedűt, lelombozva állt Zavadi előtt, szégyellte, hogy kudarcot vallott.

Zavadi fölállt, megölelte a fiút. A szemében könnycsepp csillant.

– Lehet, túl korán ehhez. De mégsem. Megmondom neked, mert igazság. Van neked igazi talentum. Nagy talentum. Fogod megtanulni repülés. Ez biztos.

Jancsi csodálkozva állt.

- De hiszen rosszul játszottam, mester.
- Rossz, persze, vagy tízéves, egy bambino, hangszer is új neked. Mégis játszottál jól. Lehet hinni öreg Zavadi Bonaventura, hallott sokat. És még egy fontos van, ezt is mondom. Akartam ezt is később, de kell most. Kettő együtt fontos.

Zavadi visszaült a karosszékbe, elhallgatott, kinézett a félig nyitott ablakon.

– Még egy fontos – ismételte Zavadi, Jancsihoz fordulva. – Nem kéz muzikál, Jancsi, hanem lélek. Kéz csak szerszám. Mindig gondold. Kéz szerszám, lélek muzikál.

Nézett Jancsi szemébe, próbálta meglátni, hogy a fiú megértette-e, amit mond. Nem volt biztos benne.

– Na jó – dőlt hátra a karosszékében –, jön gyakorolás, kell az sok. Tesz vissza Guarnerius.

Jancsi visszatette a hegedűt a tokjába, a tokot a helyére, közben azon gondolkodott, ho-

gyan érthette az öreg, amit mondott. Ezentúl nem kell annyit gyakorolni?

Zavadi mintha hallotta volna a fiú gondolatait.

– Gyakorolás, mio figlio, gyakorolás. Nincs munka, nincs muzika, tanul ez meg jól. Va bene, jön új darab, fog ez gyakorolni négy-öt hét. Itt is, meg haza is.

Jancsi jókedvűen fogott a tanuláshoz. Legszívesebben megölelte volna az öreget, ahogy az anyját szokta, amikor hirtelen megnő benne a szeretet, de most megtartóztatta magát, az öreg biztosan nem is értené, mi ez a váratlan ölelés. Inkább a muzsikáláshoz fogott, abba fordította bele minden szeretetét.

Egyszer csak azt érezte, mintha egy kicsit könnyebb lenne. Mintha a sarka egy pillanatra fölemelkedett volna a levegőbe. Éppen csak egy pillanatra, de azt határozottan érezte. Játszott tovább, nézte Zavadit, hogy az észrevesz-e valamit, de az öregen semmi rendkívüli nem látszott, szokása szerint behunyt szemmel hallgatta a zenét.

Jancsi befejezte a kijelölt részt, dobogó szívvel engedte le a hegedűt.

– Jó volt? – kérdezte, pedig szíve szerint azt kérdezte volna: látta a mester, hogy repültem?

Zavadin nem látszott, hogy így értené a kérdést.

– Tovább, Jancsi, tovább. Nem mondta megállni.

A következő hetekben Jancsi várta, hogy újra jöjjön az emelkedés érzése, de nem jött. Pedig szorgalmasan gyakorolt, Zavadi meg is dicsérte érte. Az apja pedig, amikor Zavadi megüzente neki, milyen szépen halad a fia a tanulásban, egy ezüst tallért adott Jancsinak, az egyik oldalán a királynő arcképével, a másikon sugárkoszorús Szűz Máriával, karján a kis Jézussal, lábuknál a magyar címer.

– Azt veszel rajta, amit akarsz – mondta az apja. – De nehogy cukorra költsd az egészset.

Jancsinak ilyen értékes pénze még soha nem volt. A párnája alatt tartotta, gyönyörködött benne, nézegette, a szakácsnővel megpucoltatta, hogy szépen csillogjon. Nem költötte el, azt találta ki, hogy Zavadinak adja az öreg közelgő nevenapján.

Mikor eljött a Szent Bonaventura napjához legközelebbi tanóra, Jancsi a tallért gondosan becsomagolta, és elindult Zavadihoz. A tornácra az apja állította meg.

– Hová mégy, fiam?

– Zavadi mesterhez, édesapa. Ma van az óráim.

– De hiszen Zavadi tegnapelőtt meghalt. Neked nem szóltak?

Jancsi értetlenül nézett az apjára.

– Hogyhogy meghalt?

– Hát meghalt. Elég öreg volt már, ami azt illeti. Nem is tudom, hogy anyád miért őt választotta. De mindegy most már, majd keresünk másik mestert. Mindenesetre fiatalabbat.

– Hogyhogy meghalt?

– No hát meghalt, már most ezen nincs mit rágódnia – mondta az apja kissé ingerülten. – Menj a szobádba gyakorolni. Majd meghallgatom, hol tartasz, de most menj, dolgom van.

Jancsi alig talált vissza a szobájába. Hogyhogy meghalt? Ez képtelenség. Az előző héten még semmi baja sem volt. Miért halt meg, hogyan? Neki miért nem szóltak?

Eleredtek a könnyei. Letörölte a keze fejével, lefeküdt az ágyára.

– Nem hallom, hogy gyakorolsz – nyitott be az apja. – Gyerünk, fiam, csináld. Itt leszek a másik szobában, hallani fogom.

Jancsi szipogva elővette a hegedűt, összevissza húzta a vonót, csak arra figyelt, hogy zaj legyen. Egy töredékes dallam kanyarodott elő a kakofóniából, kíváncsian utánament. Hopp, ez a Haydn, amit a Guarneriuszon játszott! Folytatta. Milyen szép zene! A darab végére ért, rögtön újrazekzdte, hiszen az elejét még nem is játszotta el.

Gyönyörűen szól, talán még soha ilyen jól. Jancsi egészen könnyűnek érezte magát, mint akinek semmi súlya nincs. Muzsikálás közben fölemelkedett a levegőbe, körbepülte a szobát, kilibbent a nyitott ablakon, ki a kertbe, föl a fák fölé. Közben egy pillanatra sem hagyta abba a hegedülést, de nem érzett miatta semmi fáradtságot, mintha csak sétálgatna a kertben.

Fölrepült a ház fölé, a város felé fordult, repült a házak fölött. Elrepült a várig, megkerülte, vissza az öregváros fölé. Lent apró alakok jártak az utcákon, apró lovaskocsik. Lejjebb ereszkedett, hogy jobban lássa őket, közben egyre muzsikált, de úgy látszott, hogy lent nem hallják, senki sem nézett fölfelé.

Meglátta Zavadi mestert, ott repült az öreg a háza fölött, hegedült ő is, a házikabátja kioldódva, a nadrágja fölhúzva a hasa fölé, az öve lobogott utána.

– Mester! – kiáltott oda Jancsi. – Nézze, mester, megtanultam repülni!

Zavadi közelebb repült hozzá.

– Bravo, Jáncsi, bravo! Mondtam, fogod megtanulni. Védi, lett igazam. De most már kell menni haza. Várja apája, anyája.

– Mester, én magával szeretnék maradni – mondta Jancsi, egyre hegedülve. – Még tanulni szeretnék magától, mester. Még nem vagyok elég jó.

– Kell menni haza, mio figlio. Adtam mindet, amit én tudta adni, kell más mester neked. És gyakorolás, Jáncsi, gyakorolás! Isten veled, Jáncsi!

– Hová mégy, mester? – kiáltott Jancsi a gyorsan távolodó Zavaditól, de az nem válaszolt, csak a hegedőszó halkuló hangja szállt utána. Jancsi próbált utána repülni, de valahogy elnehezült, húzta le a súlya a földre. Megijedt, hazafelé fordult, még erősebben hegedült, nehogy idő előtt földet érjen. Kimerülten repült be az ablakon, az ágyra hemperedett, ott aztán minden ereje elhagyta. Halkan sírva fakadt.

Kalász Márton
(1934, Somberek) költő, író,
műfordító, Budapesten él,
Kossuth-díjas

Kalász Márton

Barátság, éppen

Ne csak a szánhatót szeretve,
a szánandót se csak hihetve,
könnyű ennek lelket kitárni,
készre tétjét annak kivárni –
szép szándék föltételeképpen
magunkba rendet félni éppen,
ami föltehető szorongás,
kétkedő kitérés, a gond más,
lassan magunk fejtve, mi évült,
az éjszaka félt ágyszéle fölé hült
képzet kelleme – nem kár képzeletnek,
hideg hát, mondva, „hát hihetnek”,
vált ennyi derűnk, ránk fért kis barátság,
említhető; kedv, ábránd, itt – lelaknák.

Szándék

Éjek ura, hova futok – át már föntlétem forgatom,
nem minden álom oltalom,
vigasz. Keserű némán se, ha küldene,
hány szemre vélő, magam töprengék, válthass ide,
e pillanat: kinek tennénk mással szolgálatot,
árvaságunkon napi tény, aztán osztozhatott
mittevésen? Ha lelkünk – ennyi. Nem hiúság,
ma visszakíván, széptevői gondjába sorol a világ,
s nem nyújthatom, de válaszom lesz hallgatás, ma hitelünk
se onnan, mennyi látszaton túlismerve – nem csak ülünk,
van meghitt terep, átvár segítve, akár hajnali révület –
szellem tartásává, de késő, véső, súgná, s lehet,
nem visszazökkenés, szándék, az oltalmon vélt pihenés,
lent ily megpárlott erő, megragadni e körben – épp ha tevés.

”a párbeszéd, a kiengesztelődés lenne gyógyír”

Böjte Csaba
(1959, Kolozsvár)
ferences rendi
szerzetes

Fotó: Merényi Zita

Beszélgetés Böjte Csaba ferences szerzetessel, a Dévai Szent Ferenc Alapítvány elnökével

–Beköszöntött a 2021. esztendő. Mit várhatunk ettől az évtől? Vezekeltünk eleget 2020-ban?

– Nehéz kérdés! Én mindenesetre nem a világ végét várom, hanem a jó Isten irántunk való végtelen szeretetének kiáradását. Mint felelős szülő, gyermekeink lendületes rohanását csak akkor torpantom meg, ha a kamaszok magukra vagy egymás számára már veszélyessé válhatnak. Nagyon úgy tűnik, hogy ez a koronavírus bennünket megtorpantott, elcsendesedésre, befelé fordulásra, életünk újratervezésére készít, kényszerít. Nagyon kíváncsi lennék 25-50 év múlva, amikor a titkosítások már lejárnak, hogy mit fognak írni az akkori újságok a mostani eseményekről. Mindenesetre tény, hogy Isten megengedte, hogy ez a vírus hatással legyen mindannyiunk életére. Az árva, családból kihullott gyermekeknek mondom: ne azt nézzék, hogy hány ajtót, ablakot zárt be előttük az élet, vagy akár ez a fránya pandémia, hanem azt is vegyék számba, hogy milyen új lehetőségekre tárta szélesre az ajtót, ablakot az új helyzet. Jézus nem azt akarja, hogy a múltat sirasd, hanem, hogy a holnapot építsd bizalommal!

– A Vízkereszt ünnepe a megújulást és a megtisztulást jelenti. A Jordán-folyó kanyarulatai erről

vallanak? Lehet-e a Maros a magyarság és a velünk élő népek keresztséget hordozó folyója?

– Kétezer évvel ezelőtt nagy-nagy szeretettel mondta Jézus Krisztus mindannyiunknak: „Gyertek hozzám mindnyájan, akik elfáradtatok és az élet terhét hordozzátok, és én felüdítelek titeket.” Mesterünk kétezer éve hív bennünket, Kárpát-medencében élő népeket, népcsoportokat is, hogy bizalommal induljunk el feléje, hogy felüdítsen, erőt adjon, megerősítsen bennünket. Nem vagyunk elég fáradtak, vagy nem bízunk a Mesterünkben, nem tudom, de jó lenne bizalommal, külön-külön, tudatosan egyre jobban a Teremtőnk felé fordulni, hogy az ő szent jelenlétében megtapasztaljuk, hogy nemcsak Isten gyermekei vagyunk, hanem egymásnak testvérei is. 1000 évvel ezelőtt, az Árpád-házi királyok korában talán még megvolt az a hit, hogy együtt, közösen erősebbek vagyunk, többek vagyunk, gazdagabbak vagyunk, és ezért is tartottunk ki egymás mellett jóban-rosszban a történelmi viszontagságok közepette. Sajnos ez a közös álom a 20. század elejére nagyon megkopott, és így igazából a trianoni békediktátum egy hatalmas válóper lett, amikor az együtt élő népek, nemzetek úgy dön-

töttek, hogy külön-külön jobb lesz, mint együtt. A gyerekeink soha nem ünneplik meg szüleik elválását. Ők akkor ünnepelnének, ha a család újból egymásra találna, és kiengesztelődve, kibékülve, szeretetben, békében tudnának tovább élni. Én úgy érzem, hogy mindannyian Trianon árvái vagyunk, és a mi sebünkre nem újabb osztozkodás, hanem a párbeszéd, a kiengesztelőds, Megváltónk lábánál a közös jövőnk tervezése lehet a gyógyír.

– *A szeretet és egymás segítése nélkül nincs jövő. Miért nem érti ezt jobban a 21. század kereszténysége?*

– A fasizmus a nemzeti közösséget tartotta mindenekfölöttinek, olyan dolognak, amiért akár ölni is szabad. A kommunizmus egy ideológia mentén épített közösséget, és aki az ő elvárásainak nem felelt meg, azoknak sajnos veszniük kellett. A 21. század elején a harcias lendülettel megjelenő liberalizmus már magát az egyént, az individuumot tartja a legfontosabbnak. Nemcsak a személyes szabadság, hanem az ember pillanatnyi hangulata, vágya a legfőbb érték, amelynek minden körülmények között teljesednie kell. Talán ezért van oly sok válás, civakodás, egymástól való tudatos elfordulás.

Mi lenne a megoldás? Jézus Krisztus azt mondta, hogy „Az én eledelem az, hogy az én mennyei Atyám akaratát teljesítsem.” A mi Mesterünk imádságos szeretettel párbeszédet folytat a mennyei Atyával, és arra biztat bennünket is, hogy az imádság csendjében, lelki ismeretünk által folytassunk párbeszédet Teremtőnkkel. Számomra nagyon örömteli látni, hogy társadalmunkban milyen sokan fedezik fel ezt a belső iránytűt, és ébrednek Isten jószágos, szelíd, járható utat mutató jelenlétére. Hiszem és vallom, hogy nem hiába kérjük a Mi atyánkat imádságban nap mint nap, hogy jöjjön el az Isten országa, valósuljon meg a szeretet, az irgalom Istenének uralma ezen a földön. Biztosra veszem, hogy sem egy nép, sem egy ideológia, sem saját magam nem válhatunk létünk

céljává. A teremtmény, bárhogy is csűrjük-csavarjuk, csak bálvány lehet. Hiszem és vallom, hogy eljön az a korszak, amikor egyre többen vesszük komolyan Isten első parancsát – „Uradat, Istenedet imádd” –, és akkor lassan egy új korszak virrad világunkra.

– *Csaba testvérnek megjelent a füveskönyve. Miről vallanak az erdélyi füvek, virágok és egyéb természeti csodák?*

– A mai világban nagyon sokan a természethez visszafordulva, a növényekben, virágokban, a természetben keresik a gyógyulást, a testi és a lelki erőt, a felüdülést. Én mindezt Krisztus tanításában, a keresztény értékekben találtam meg. Mivel úgy láttam, hogy már sokaknak fontosak a gyökerek annak ellenére, hogy nem ismerjük azok mibenlétét, úgy döntöttem, hogy apró kiszerelésben, úgy, hogy e század rohanó embere számára is fogyasztható legyen, megfogalmazok néhány alapigazságot. Nagyon remélem, hogy próbálkozásom elnyeri a kedves olvasók tetszését, és felkelti az érdeklődését a 2000 éves keresztény tanítás iránt, amely oly sokszor erőt adott a népünknek talpra álláshoz, továbblépéshez, egy-egy kudarc, tragédia feldolgozásához. Tiszta szívvel merem ajánlani mindannyiunk nevében a Csender Levente által megfogalmazott kérdésekre született válaszokat. Természetesen az lenne a jó, ha nemcsak olvasnák ezt a könyvet, hanem ennek kapcsán kisebb-nagyobb fórumokon meg is tudnánk vitatni, hogy így a benne lévő pelyvát elvigye a szél, és a jó magok földbe hullva bő termést hozzanak.

Hazai Cecilia

Hazai Cecilia
(1969, Budapest)
kultúrszervező

Báger Gusztáv

Egy mondat a gonoszságról

Báger Gusztáv
(1938, Csörötnek) költő,
közgazdász, Budapesten él,
József Attila-díjas

Állélek

Ahol gonoszság van
Ott nincs jó szó csak áh hang
Életre törő arcok körül
A szeretet írmagja kiszárad
Legveszélyesebb a csalárd arca
Az ellenéberség mestere
Mondhatod a fehér szép
Számára szebb a fekete
Legalul képvisel legfelsőt
Legfelül pedig legsót
Lelked halálát is szeretteti
Azonosságaidtól megfoszt
Zuhanhatsz a világ gödrébe
Ólomgolyók súlyoznak lábadon
Kifordítja neked az időt
Napokat előre tudatot hátra futtat
Kezdődik a gömb hasadása
Vonalai rászedve hullnak széjjel

Töredék-zsoltár

...
Ellankadtam, megtorpantam.
Túl sok gond a Jó mögött.

Dicsérlek, ó, Hiánytalan!
Szívem torzóvá törött.

...

Arany Piroska
(1933, Derecske)
író, pedagógus, Győrben él

Arany Piroska

Levelek Keresztanyámnak

1949. nov. 19.

Kedves Keresztanyám! Megígérttem magának, hogy ha megérkezünk, azonnal írok. Ennek már két éve. De hát csak vártam, hogy jót írassak, csak hogy azt hiába várom, így osztán eltelt már két év is, de a jó nem jött. Maga tudja, mennyit sírdogáltam ott a kerítésnél a szomszédban magának, hogy már nem bírom tovább a nincstelenséget, hogy nincs mit adjak ennek a hat gyermeknek, hogy jön a tél, nincs meleg ruhája a nagyobbaknak, hogy nem tudnak rendesen öltözve iskolába járni, hogy kicsúfolják őket, mert ezek azt lesik, hogy melyik hagyja meg az enivalóját tíz óraker, ott sóvárognak, annyira éhesek. Nem meleg a házuk, rossz az ablak, ha fázna, az ágyba bújnak, ott rendetlenkednek, szétrúgják a foszlott dunyhát. Tudja azt maga, hogy hányszor adott krumplit, tojást, zsírt, csak úgy, ingyér, mert Lajkó, az uram elitta volna, ha lehet, a háztetőt is a fejünk fölül. Ahogy tudtam, visszasegítettem, de adósa maradtam, mindig.

Mikor jött a híre, hogy elviszik a Dunántúlra, aki jelentkezik innen az Alföldről, a svábokat meg a németekhez, azok házába innenvalókat visznek, hát én akkor Tóth Janinak szóltam, hogy mink is nyomorultak vagyunk, minket is elvihetnének. Osztán akkor ő szólt a jegyzőnek. Keresztanyám, maga tudja, hogy minden ivadékunk itt született, idevaló. Én még csak Debrecenbe' jártam, másutt seholy, és most, mikor el kellett menni, a szívem elfasarodott, mert ugye már én negyvenöt éves

vagyok, érzem, hogy idehaza én többé-többet nem jövök. Úgy hagytam itt ezt a kis rosszházat, mint a mennyországot. Meg magát, meg az utcát, mindent. A vonaton végig sírtam, Lajkó meg röhögött, hogy „Na, Margit, most a svábok helyén úriasszony lehetsz.” A gyermekek is örültek, milyen lesz ott, ídes? Milyen házat kapunk? Lesz földünk, lesz lovunk? Ki hajtja, Lali vagy Sanyi? Irénke volt a legnagyobb, az egész úton egy szót se szólt, nem is sírt, de összeszorította a száját, mert itt kellett hagyni Nagy Lacit, abba volt szerelmes.

Este volt, amikor megérkeztünk, szekérrel vittek a házhoz, ahonnan már elébb elvitték a svábokat Németországba. Nem volt sok pakkunk, hamar lecihelődünk. A kocsis csak annyit szólt, na, ez lesz a maguké, jóccakát.

Ne haragudjon meg érte, Keresztanyám, de még a maguk szép nagy házánál is nagyobb, szebb meg urasabb házba vitt minket az a kocsis. Téglával kirakott úton mentünk fel a lépcsőig, onnan a széles tornácról a házba. Padlós szobák, cserépkályha, szőnyeg, függönyök. Hát, Keresztanyám, ott minden volt. Akiket elvittek, csak egy húszkilós pakkot vihettek. Mi az a húsz kiló ennyi mindenhez képest, semmi.

Elakadt a lélegzetem. Hát, Keresztanyám, a bútorok, a nagy, nehéz faragott szekrények, asztalok, ágyak... a konyhában sokféle edény... A kamarát másnap láttuk. A polcokon befőttek, ugye ősszel minden el volt télire készítve. A felagatott sonka, kolbász, a kenyerek egy-

más mellett, édes jó istenem! A gyermekek nekiestek, ettek, Lajkó azt kereste, hol lehet a boruk, tán a pincébe? Keresztanyám, alig mertem megmoccanni a szép tiszta ágyban, aludni se tudtam.

Volt ott még két kisebb szoba, én elfoglaltam a kisebbet. Keresztanyám, én egyedüllet akartam, Lajkó nélkül! Tudom, megérti, maga érti ezt. A két tenyerembe fogtam a zúgó fejemet. Mint a rablók, olyanok voltunk. A máséba! De olyanoknak is néztek minket azok, akiket nem vittek el... Senki se szólt hozzánk az utcán. Mintha láthatatlan tolvajok lennénk. Úgy mentek el mellettünk, mintha nem látnának. Boltba se mentünk. Volt egy kicsi pénzünk az otthoni ház árából, amit Lajkó még nem ivott el. De a boltba se kellett menni, olyan sok minden volt ott. Az iskolába, mivel a hat osztályt már kijárta, nem járt se Irén, se Lajcsi, se Sanyi, de Mancsi, Pisti meg Jóska, ők még jártak, úgy öltözve, ahogy tudtak: félig rongyokba, hiába mostam, csak ócska volt. Ki is csúfolták őket: cigány, cigány, dik dik dik, ha jóllakik, megdöglik. Pedig szőkék voltak, nem barnák. Jóska elsős volt, ő nem is figyelt oda, de Pisti meg Mancsi, ők nem akartak iskolába menni. Pisti elcsavargott valamerre a faluban.

Ott kerestük, merre vagy, kisfiam?

Ekkor néztünk szét a faluban. Keresztanyám, olyat még nem látott! Ott csak szép házak vannak, virágos kiskertek, kövezett utcák, rend, tisztaság volt, vagyis van. Ott nincs szegényember. Otthon is dolgozó emberek vannak, de itt mindenki mindig dologba' van. Haladnak, mintha aranyból lenne a kezük. Attól is lehet itt boldogulni, hogy jó a föld, nem olyan szikes, sovány, mint otthon. Eső is többet esik, nincs aszály. Nyugodtabbak is itt a népek, nem káromkodnak, templomba járnak. Katolikusok. Mi reformátusok vagyunk, nem mentünk be az ő miséjükre. Ez is baj volt, tudom.

Lajkónak megmutatták, melyik föld a miénk, melyik szőlő, melyik rét. De az én uram otthon földnélküli kondás volt, nem sokat értett se a jószágokhoz, se a szőlőhöz, se vetni, se aratni. Na, mondjuk meg az igazat, nem is szeretett dolgozni. Ugye a kondás reggel kihajtja a mások malacát a legelőre, ott ácsorog mellettük estig, akkor hazahajtja őket. De itt nagyon ott kell lenni a munkába', a lovakkal, tehennel, juhokkal, malaccal, aprójószággal törődni, hajnaltól napestig szívvel-lélekkel ott lenni. Ahogy Keresztanyáméknál is láthatta volna, ha olyan dolgozó. Miért mentem hozzá? Szerettem? Nem szerettem. De azon az aratáson, amikor a gépnél nyaranta elszegődtem, egy este hazafelé megtörtént, aminek nem kellett volna. Azért mentem hozzá. Minden lánynak férjhez kellett menni. Már csak a megélhetés miatt is. Ahol ketten dolgoznak érte. Eleinte együtt laktunk az öregekkel, de mikor Irénke megszületett, a régi kamarába mentünk át. Se ajtaja, se ablaka, csak később apámék csináltatták, akkor lett ház formája.

Na, Lajkó itt – már csak szégyenében is – nekilátott, hogy megmutatja, tud ő kenyeret keresni. Igen, míg tartott az előzőek vagyónából, addig ettek az állatok, de jött a tavasz, és menni kellett szántani, vetni. Lajkó sikertelenül fogott mindenhez. Volt a szomszédban egy öregember, aki látta, hogy nem boldogul. Ő jött át, hogy segítsen. Lajkó hívta a nagyobbik fiát, Lajit, azzal nézette, mit hogyan kell tenni. Irénke elment az iskolába takarítani, Sanyi meg a kovácsnál segített, ha patkoltatni vitték az emberek a lovakat. De sok mindent meg is tanult. Már látom a jövőt, ez a környezet embert farag mindegyik gyermekből. Itt még Lajkó se iszik annyit, mintha szégyellné magát.

Csak, Keresztanyám, én nem érzem magamat itthon. Egész nap egyedül vagyok, főzök, a kiskertet rendben tartom, tyúkot, libát ülte-

tek... Mindenünk van, ha eljönne, azt mondaná, te, Margit, adjál hálát az Istennek, hogy így megsegített. Mi a bajom? A torkom összeszorul, a könnyem kicsordul, mert itt semmi sem a mienk. Semmit sem tettünk érte. Ha megfogok egy poharat, egy kanalat, ha ágyat vetek, ha kinézek az ablakon, ha szedek egy kis gyümölcsöt, az mind a másé. Valaki valahol ide vágyik. Akié volt. Most kimegyek, elsöpöröm azt a téglával takarosán kirakott utat, hogy aki gondolatban erre jár, érezze, hogy megbecsülöm. Amikor én iskolába jártam, belevészte a fejünkbe a tanító néni a tulajdon tiszteletét. Keresztanyám, ha maga adott egy liter tejet a gyermekeknek, azt jószívvel adta, azt én valahol visszasegítettem, de ezt kinek, hogyan, mikor tudom visszasegíteni? „Ami másé, azt nebánstnak hívják.” Szegények voltunk, de ha Lajkó rendes lett volna, tán még boldogultunk is volna. Otthon! Nem itt. Nem kellett volna idejönni.

Na, most eddig van a levelem, majd máskor írok megint.

Kedves, jó Keresztanyám, a jó Isten áldja meg magukat jó egészséggel, békességgel.

Tisztelettel: Margit

1950. július 22.

Kedves Keresztanyám! Megígértem, hogy még írok magának, mert csak maga érti meg az én bajomat, csak maga segített nekem, senki más ezen a világon, az életemben. Már nyár van, Keresztanyám, és erről a tavaszról annyit írhatok, hogy teljességgel kikészültem.

Római angyal (francia gobelin, részlet, 1989)

Lajkó eleinte nem ivott. Jól akart dolgozni, hogy megmutassa ezeknek a sváboknak, hogy nem egy éhenkórász család vagyunk. De, Keresztanyám, mintha a Holdról jött volna, ez még annyit se tudott a paraszti munkához. Az öreg Karlit kérdezgette, mit mikor hogyan kell elvégezni, de az is ráunt, mert látta, hogy tehetetlen. Na igen, mert Lajinak, a fiunknak se fült

a foga ahhoz, hogy dolgozzon, pénzt akart keresni, elment, itt hagyta az apját, a vasutasokkal járja az országot. A végén úgy látszott, hogy vetetlen lesz a föld, kapálatlan a krumpli, éhes a jószág. Én se mehettem, a három kisebb gyermek jött haza éhesen az iskolából, azokkal kellett törődnöm. Irénke megy takarítani, Sanyi a kovácsnál tanulja a mesterséget. Így aztán Lajkó mit csinál, rájár a pincébe' a borra. Aztán csak tántorog, meg alszik. Ma reggel is látom, már ott alszik a fészkerben, a szénán, keze-lába szétcsapva, rossz ránézni, ő az én uram, ide jutottunk, Keresztanyám.

Átjött úgy május végén az öreg, engem keresztelt: „Szomszédasszony, nekem volna egy javaslatom, ha elmondhatom.” Elmondta, hogy mit szólnék, ha az ő veje, Vince kivenné a mi földünket. Kérdeztem, hogy felibe? Nem, mondta rá Karli, csak harmadát adnák nekünk. Én hallgattam. Azt mondja rá, hogy a semminél jobb, nem? Mert Lajostól nem várható semmi. Akkor én csak rábólintottam, mert igaza volt, és mert szégyelltem magam. Keresztanyám, ha ezek nem művelték volna meg a földet, ha nem permetezik a szőlőt, itt nem lett volna semmink. Mint otthon. Amit a ház körül kellett, azt elvégeztem, nehezen, mert sokat fáj a gyomrom. Alig tudom kitalálni, hogy mit egyek. Sokszor éjjel is nyilallik, olyankor felkelek, melegítek jó melegre egy csupor vizet, azt iszogatom, attól csitul. Lehet, hogy sok a savam. Majd el kéne mennem a doktorhoz. Irénke se jókedvű. Egy itteni fiatalember járna utána, de neki nem kell, mert nem tudja elfelejteni Nagy Lacit, az otthoni szerelmét. Eleinte írogattak egymásnak, de már nem sejtem, hogy jönne onnan levél.

Keresztanyám, hogy maga nincs, én olyan egyedül vagyok, mint a harang a toronyban. De én nem szólok, pedig többen is húznak.

A kisebbek járnak iskolába, ott van németóra is, írni, olvasni kéne nekik németül, de itthon nem hallanak német beszédet, hát csak ülnek, mint aki megkukult. A tanító Irénkének szólt, de minek, ő se tud segíteni.

1950. július 25.

Délután megijedtem, amikor bezörögtek nekem az utcáról, hogy menjek ki, mert baj van! Keresztanyám, ott hozták egy szekéren fekve az én uramat, Lajkót, a szomszédok. Úgy húzták-vonták le onnan, füstös volt, és égésszagot hozott róla a szél. Meg vót halva. Keresztanyám, Lajkó felakasztotta magát.

Megdermedtem. Utána mondták el az emberek – valaki láthatta –, hogy kiment a tanya rá lóval, szekérral. Megrakta a szekeret gallyakkal, magasra. Elindult a tanya sarkáig, ott megállította a lovakat a nagy diófánál, ahol az a vastag ág az útra hajlik. Az alatt az ág alatt a lovakat szélnek eresztette. A gallyakat nem tudom, hogy tudta, de meggyújtotta. Lajkó akkor arra a kinyúló faágra kötelet vett, és felakasztotta magát. Mikor észrevették az emberek, akkor már ő is égett, meg a szekér is. A más földjén, amit nem bírt megdolgozni, a más vagyonában, amit soha nem érzett magáénak. Meg az ivás miatt. Pedig biztosan jó akart lenni ő is. Hogy sikeres legyen. Hogy szeressék. Hiányzott belőle ehhez a türelem.

A gyermekek megijedtek tőle. Elszaladtak. Csak Irénke segített megmosdatni. Megsirratta: „Nem kellett volna ezt tenni, apám. Így elmenni nem kellett volna.” Kedves Keresztanyám, most lettünk csak igazán árvák. Idegenben. Azt se tudom, most mihez fogjak. Egy-magam. Pedig órá se számíthattam. Erősnek kéne lennem a gyermekek miatt. Maga hiányzik nekem, ki se tudom mondani, mennyire! Isten áldja meg Keresztanyámat: Margit

Payer Imre
(1961, Budapest)
költő, irodalomtörténész,
József Attila-díjas

Payer Imre

Az utazás

Benső a térkép. Nem számok mutatják, ami van.
Valahol olyan a levegő, mint az érett barack íze.
Másutt vastag füstölt szalonnáé.
Egyik helyen a szétterülő napfény
fakóra szívta a lombok zöldjét.
Máshol boltívesen telt.
Közöttük zörömből a szerelvény
személytelen sínen. Állandósult
indulás és érkezés. Görcsös készenlét.
Igazából semmi mozgás.
A jelen idő súlyát toljuk magunk előtt.
Alkonyi égen sötét bálna.
Szájából kifolyt vér a Nap.

Groteszk kínaival

Tuzet gyújtottááá a szüvemben
– énekli a részeg kínai
Budapesten, a 4-es, 6-os villamoson.
Három vastag aranygyűrű az ujján.
Kopaszodva kapaszkodik.
Napszemüveggel szögletesen
kapkodja fejét. Keletre, nyugatra.
Hirtelen – feszes lábakkal –
megindul a nyíló ajtóhoz.
Távoli, tompa hangsúllyal újra felhangzik,
mintha a Jangce folyón,
a Széll Kálmán tér előtt egy megállóval:
Tuzet gyújtottááá a szüvemben.

Stamler Ábel

Mindent belülről látunk

Oláh János mint esszéíró

Stamler Ábel
(1992, Kaposvár)
vallás kutató, szerkesztő,
Balatonfenyvesen él

Gyergyai Albert szerint az esszé a „lélek kalandja”. A szubjektum szükségszerű vágya jelenik meg e műfaj darabjaiban, hogy önmagát, világhoz, múlt-hoz-jelenhez-jövőhöz, tudományhoz és politikához, valláshoz, kultúrához, a legkülönbözőbb témákhoz való viszonyát közölje. E közlésben elmosódnak a személyes élet és a tárgyiasult világ határvonalai, az idő viszonylagossá válik, és nincs, ami megálljt parancsolna a szerző „kísérletének”, hogy önnönmagát kinyilvánítsa.¹

Oláh János – képzőművészeti tárgyú írásait leszámítva – jobbra alkalom szülte esszéista. Írásainak – a laudációk, a kritikák, a nekrológ jellegű tárcák és a lapindító írások – legnagyobb része valamilyen alkalomhoz, műhöz, személyhez kötődik. Esszéket alkotó gondolatritmusainak kezdetén ritkán merül fel kiindulópontként közvetlen elméleti tartalom, izolált elvonatkoztatás. Mégis, írásainak legerősebb darabjai és részei egy másik – az alkalmat adó témától elvonatkoztatott – világra nyitnak kaput.

Kötetünk öt tematikus részbe rendezve mutatja be Oláh esszéírói munkásságát. Az életmű ismerőinek nem szolgál újdonsággal, hogy az írások jelentős része 1989-et követően jelent meg, ezen időszak előtt csak néhány ismertetés látott napvilágot. Az első rész, amint címe is mutatja, legfőképp azon szerzőkre összpontosít, akik valamilyen szempontból és életének valamely pontján – némelyikük egy egész életen át

– fontosak voltak Oláh számára. A második rész a képzőművészeti írásokon túl egy filmismertetést is tartalmaz, ami – ismerve a szerző Szabolcs Béla *Makacs álmok* című filmjének előkészítésében vállalt szerepét – nem meglepő. A harmadik blokk (*Órzó a strázsán*) olyan rövid írásokat közöl, amelyek nagyjából a Magyar Napló lapindító írásaiként jelentek meg, s egy-egy hangulatot, időszerű kérdést jelenítenek meg, így egyben láttatják a tárcaírókat. A negyedik tematikus egység a Magyar Naplóhoz kapcsolódó tárcákat, felszólalásokat és esszéket közli, sok esetben a folyóirat-kiadás napi nehézségeit, alkalmi problémáit állítva a középpontba, s egyúttal vázolja egy irodalmi lap történetének több mint húsz évét. Az ötödik s egyben utolsó részben a saját művekhez és az életműhöz való viszony jelenik meg, valamint a nemzeti önismeret és irodalom összefüggéseinek feltárása kap helyet.

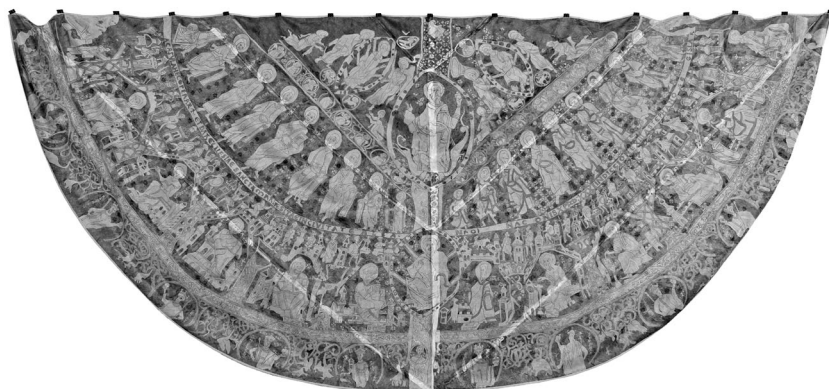
Ha Oláh János esszéírói munkásságának egyik legfontosabb vezérfonalát próbáljuk megtalálni, akkor éppen az utolsó tematikus egység második része a nyitja az egész kötetnek. Már 1983-as írásában is a következőket írja Küsmődi Bálint élettörténetéről: „Inkább történeti-kultúrtörténeti képződménynek, semmint pusztán genetikai meghatározottságnak fogja föl magyarságát, sohase kérkedik vele, de bármikor hajlandó szolgálni, megőrzése annyira fontos neki, hogy azt már szinte nem is érzékeli, mintha magával az életösztönrel keveredne el ez a kényszer. Vállal érte minden megpróbáltatást, zokszó nélkül, egykedvűen túri a legfö-

1 Az írás Oláh János *Az idő csapdája* című, újonnan megjelent kötetének utószava.

háborítóbb megaláztatást, létbizonytalanságot, s pátosz nélkül, olyan természetesen, ahogy egy pohár vizet iszik az ember, ha szomjas. Mintha nem is lehetne másképp. A mai, téveszme által megzavart gondolkodás számára különös a Küsmődi Bálint képviselte szemlélet, pedig alighanem ez az igazán természetes. Sajnos, egyre jobban eltávolodnak ettől az alapmagtartástól, ami pedig minden életre való, élni, létezni akaró etnikumnak elemi létfeltétele. Ahová Küsmődi Bálint az ösztöneit követve eljutott, ugyanoda ért Lévi-Strauss is a külső, néprajzi megfigyelő útját járva a fogalmi következtetések segítségével: »Minden társadalomnak – létszámtól függetlenül – van egy utolsó ellenállási, tűrési vonala – mondja. – Ehhez élete árán is ragaszkodnia kell. Ha nem teszi, az életét veszíti el. Ez a végső határ a közösség kapcsolata saját hagyományrendszerével.« Hozzá kell tenni, e kapcsolat nem a hagyományrendszer pusztá megőrzése, annak örökös átértelmezését, újraélését, újrateemtését jelenti.” Ha mindehhez hozzáolvassuk *A magyar irodalom létfeltételeiről* vagy a *Gondolatok a mítoszlól* című esszéket, nyilvánvalóvá válik, hogy ebben a kérdésben több mint egy emberöltő alatt sem látunk semmiféle elmozdulást Oláh rátekinthetési módjában.

Az *Elérhetetlen föld* költőjének és a *Száműzött történetek* szerzőjének nemzetképe éppen ezekben az esszékben mutatja meg leginkább a maga mitikus megalapozását, itt lehetünk rá kifejtve azokra a mozgatórugókra, amelyek szerint Oláh más műveinek hősei élnek, túlélnek, vagy meghalnak. A remekbe szabott képzőművészeti írások sem jelentenek kivételt ez alól, hiszen a legtöbbször valamilyen mitikus környezetbe vonja valamennyi művész munkásságát, legyen szó Berki Viola, Cservenka Ferenc, Kő Pál – a csillagbojtár, Halmy Miklós vagy ép-

pen Schéner Mihály munkáiról; amint Kókay Krisztina műveiről fogalmaz: „A nagy vásznak a rajzokból merítik képi világukat, de áttételek folytán a finom jelzések itt jelképekké alakulnak. Többnyire falakat jelenítenek meg. Ezek a falak sohasem valódiak. Anyagtalanok és lebegnek. Mindig valamiféle rés nyílik rajtuk. Hol a romlás hajszálrepedései, hol szabályos kapuk, beomlások, kicsiny ablakok, átjárás egy másik világba. Ez a másik világ azonban nem mutatkozik meg, csak sejteni lehet. Egyszerre vannak jelen benne a megbocsátás kékje, a minden este királylányt vacsorázó szörny, a hét világgömbön egyetlen lendülettel átnyilálló táltos, és a mitikus öntudat egyéb, soha egészen meg nem

Szent István koronázó palást (a pannonthalmi festett másolat műmásolata, 1970)

érthető kellékei. Mindez sejtelmes, de az innenső világ látszólag olyannyira jól ismert – lehet, véget nem érő félreértések sorozatán alapuló – praktikuma se több.”

A praktikumtól való eltérés – de nem az előle való kitérés (!) – óhatatlanul át- és átszövi ezeket az írásokat, mintha mindig ugyanabból az alaptól indulna a szerző, vagy ugyanoda szeretne visszajutni. Ez lehet a magyarázata annak is, hogy folyamatosan olvasva az írásokat olyan kulcsszavak és sorvezetők bukkan fel, amelyek a szerző repetitív stílusára utalnak. Ez nem a gondolatlanosság, vagy az

invenció hiánya, sokkal inkább egy tudatosan vállalt életprogram kifejezése. Ez utóbbi értelemben a kötet írásai valóban az *essai* műfajába tartoznak, hangsúlyozva a kifejezés eredeti értelmét, amelyet Hamvas Béla – talán legnagyobb esszéistánk – is előszeretettel felidézett: kísérlet. Kísérletek ezek az írások, s éppen ezért nem egy letűnt hagyományrendszer darabjait próbálják meg összeilleszteni, hanem a maguk töredékessége által mutatnak rá bizonyos hangulatokon, képeken, eseményeken és személyeken keresztül egy olyan *sensus communisra*, amely végleg elenyészni látszana – ha nem lennének olyanok, akik újra és újra, különböző intenzitással ugyan, de ráirányítják a figyelmünket.

Amit Halmy Miklós műveiről írt, bizonyos elemeiben magát a szerzőt s belső motivációit tükrözi: „Az ő szempontjából az optikai trükkök, a festői eszközök csak akkor élnek, ha a tárgy, vagy mondjuk így: szellemiség, festői kifejtését képesek előmozdítani. E tárgy pedig a mítosz, a hiedelem, a kollektív tudat. Éppen ellentettje az európai divatok által akkoriban lobogóra írott eszményeknek, amelyek az egyénit, az individuális szabadságot helyezték a művészeti érdeklődés középpontjába, annak igazát próbálva látványná párolni. Ezek az akkori művészeti mozgalmak belülről ugyanakkor nagyon is nyájszelleműek voltak, különösen idehaza. Individualizmusuknak kollektíven próbálták érvényt szerezni. Halmy éppen az ellentett receptet követte, az ősi, mitikus, közösségi üzenetet megjelenítő művészetet szélsőséges individualizmussal szolgálta és itatta át. Számkivettségét maga választotta, és talán nem túlzás azt mondani, bizonyos kedvteléssel élte át.” Az írásokban számos helyen megjelenő kollektív–individuális vagy a globális–lokális szembeállítás más-más szinteken, de ugyanazt az ellentétet fejezik ki: a kollektív (talán szerencsésebb az univerzális kifejezés használata) és a lokális a mitikus megjelenítői, míg az önma-

gában vett individuális és a globális az ettől – a normalitástól – való eltérést képviselik. Kevesen látják és láttatják azt a paradoxont, hogy a kortárs individualizmus valójában egy nyájszellem kifejezése. Ebben az értelemben az individuális az új kollektív, vagy a kollektív az új individuális? Mihez képest is lehetne az ember individualista egy olyan korban, amikor minden univerzális, mitikus kötőanyag eltűnt, feloldódott?

A „bartóki” modell, melyet Oláh életművével kapcsolatban elsősorban Bertha Zoltán és János Zoltán hangsúlyozott, programalkotóvá válik valamennyi esszében. A művészeket és műveket pásztázó tekintet csak olyan alakokon pihen meg, akik s amelyek ebbe a modellbe illeszthetők. Oláh programja szerint a tudatosan vállalt feltételekhez – földhöz, múlthoz, személyekhez – kötöttség az, amin keresztül elindulhat az ember az „elérhetetlen föld” felé. Az univerzális, a mitikus csak a „szélsőséges individualizmussal” átítatott lokalitáson keresztül nyílhat meg az alkotónak. A földhözragadság nem lehet vád, ha felidézzük Mircea Eliade megjegyzését, amely a versekben, novellákban és az itt közölt esszéikben is találkozunk Oláh János elképzeléseivel és ars poeticájával: „A szülőfölddel való misztikus közösség homályos érzete egészen a mai európaiakig fennmaradt. Nem profán hazaszeretetről vagy a környezet szeretetéről, nem az ismerős táj csodálatáról vagy a falusi templomok körül nemzedékek során eltemetett ősök tiszteletéről van szó. Egészen más ez: őshonos voltunk misztikus élménye, az a mélyen lappangó érzés, hogy a talajból emelkedtünk ki, hogy a Föld szült bennünket, ugyanúgy, ahogy kimeríthetetlen termékenységgel szült sziklákat, folyókat, fákat, virágokat. Őshonosságunkat ebben az értelemben kell felfogni: helybeli embernek érezzük magunkat, ez pedig a kozmikus struktúra olyan érzete, amely messze túlmegy a család és az elődök közösségén.”

Tóth László

(1949, Budapest) költő, író,
műfordító, Dunaszerdahelyen
él, József Attila-díjas

Tóth László

Innen már nem...

Csajka Gábor Cyprian emlékére

a méretes ácskapocs is
segít „miért, mivégre”
széthulló napjaim összetartani
amit cipitől kaptam
még németkéren
aki egy szép nap
„hány hónap, hány hét”
a főváros közepén egy
aluljáróban
csak úgy
össze-
s meg-
„innen már nem tartok sehova”
mégis minden ment
ment minden mégis tovább
bár közben míg kiterítve
a pénztárcája
s a mobilja is el-
mintha mi se –
mit se
ér itt már
száz v. ezer mise
ima

tapad hozzánk sorsunk
mint szájpaddásra a kenyér
innen már nem
sehova

Virágok hunyt szemében

Torz árnyak éje –
Virágok hunyt szemében
szendereg a fény.

* Az idézőjeles sorok Cs. G. C. (1954–2005) *Azután*, illetve *Szeiza (2.)* című verséből.

Bakos István

Emlékképek a Tóth Gábor igazgató vezette Eötvös Kollégiumról

Bakos István
(1943, Bánfa) művelődés-
kutató, közíró, a Bethlen
Gábor Alapítvány kurátora,
Budapesten él

*„János, mi hajdan a Ménesi úton
a világot szólítottuk
viadalra.*

*Igazságunk volt a bátorságunk,
s így kellett történnie...”*

(Kiss Benedek:

Hajdan, a Ménesi úton.

Oláh Jánosnak a 65-re)

Az 1895-ben alapított Eötvös József Collegium a szellemi elit – a magyar művelődésügy, az oktatás, a tudományos kutatás – nevelésének példás műhelye, intézménye volt a 20. század első felében. A legendás igazgató, BéGé Úr (Bartolók Géza) nyomdokain a Collegium mindent átvészelve, 1948-ig működhetett e szellemben. A Collegium növendéke volt többek között Kodály Zoltán, a nyelvész Gombocz Zoltán, a történész Szekfű Gyula, az irodalomtudós Horváth János, az író Szabó Dezső, illetve a világhírű fizikus, Bay Zoltán, a kémikus Zemplén Géza, illetve a korabeli MTA színe-java, a főbb iskolai tanári karok derékhada. A II. világháborút követően pártkülönítményeseket (Lakatos Imre, Pándi Pál és mások) telepítettek be a Collegiumba, akik – a nemzeti elkötelezettségű tagokat provokálva, kirúgatták a legjobbakat, s a „Szabadon szolgál a szellem” értékeihez, a minőséghez ragaszkodó – Keresztury Dezső igazgatót 1947-ben állása föladására kényszerítették. Előbb a Collegium szellemét, majd 1950 nyarán az intézményt is fölszámolta a pártállami önkényuralom.

Értékes könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának fiókjaként sikerült átmenteni a Rákosi-korszakon. Ennek ára az lett, hogy a MTA Irodalomtudományi Intézete elfoglalta az első emeletet. Későbbi pedagógiai hozadéka pedig a szakkollégisták korlátlan könyvtárhasználata, illetve az Intézet néhány kutatójának bevonása a kollégiumi nevelésbe. A rivális példaképet, a rövid életű NÉKOSZ-t is megszüntették, mert „az áruló Rajk László hatása alá került”. A Györfly Kollégium gyökeréből – a koalíciós pártok támogatásával – kilombosodott népi kollégiumi mozgalom a kíméletlen „rendszerváltás” baloldali pártjainak egyik legjelentősebb belső támasza volt. Ők a szovjet-kommunisták diktatúráját eltűrték, a pártállamot szolgálták mindaddig, amíg kivívott autonómiájukat azok nem veszélyeztették. Pártfelelősük az MDP-ben Rajk László volt, akinek koncepció-s pere során – „szabadságukat és életüket” a parancsuralom béklyóitól védve – lázadoztak országszerte. Ezt mi Jancsó Miklós *Fényes szelek* című filmjében (1968) láthattuk, amit a „prágai bársonyos forradalom” és a „Bölcsészkarai KISZ-lázadás” idején mutattak be a mozikban. A film néhány jelenetét mintha a mi kis/z/ lázadásunkról mintázták volna. Az alkotókkal és nemzedéktársaimmal – a párizsi diáklázadások árnyékában – az egyetemi fórumokon bőszen vitattuk e „kultusz-filmet”.

A NÉKOSZ-ból a '60-as évek végére csak legenda, és a túlélőkkel Kardos László maradt.

Az Eötvös Kollégium 1956 után – egy kálváriás évtized múltán –, Tóth Gábor vezetésével, kényszerű tetszhalálából kezdett újraéledni...

Az újraélesztett-újjaépülő Eötvös József Collegium szervező „építésvezetője” 28 éven át Dr. Tóth Gábor igazgató volt. Igazgatósága alatt számosan, stafétaváltó csapatban futottunk vele, hogy a Collegium tudós-tanár nevelő, tehetségmentő hírnevét visszaszerezze! 1984-ben a beteg csapatkapitány méltó utódra lelt a Kollégium növendékei köréből Szijártó István tanár úr személyében, aki elérte, hogy vezetésével „A rendszerváltozást követően Andrásfalvy Bertalan művelődési és közoktatási miniszter 1990. december 20-án ünnepi közgyűlésen rehabilitálta az Eötvös József Collegiumot, amely 1991 januárjától újra a miniszter közvetlen felügyelete alatt működött”.¹ Néhány évig szabadon.

„De rikoltsam: a múlt érvénytelen?
Álljak le, míg a jövő nincs jelen?
Voltattam volna, volhatnék, lehetnék
vagyok csupán. ÉS: mi minden lehet még!”
(Rózsa Endre: Kortársaimhoz)

125. éves Alma Materünk első igazgatója, Bartoniek Géza – az alapító Eötvös Loránd munkatársa – 33 évet áldozott a báró Eötvös József Collegium éltetésére, amit nyelvtudós utódja, Gombocz Zoltán hétévi igazgatása koronázott meg gróf Teleki Pál kurátorsága idején. A régi Collegium növendékeinek, valamint a Tóth Gábor és utódai vezette Eötvös Kollégiumnak köszönhető, hogy az ezredforduló után méltó emlékjelek őrzik a nagy elődök nevét.

Elérkezett az ideje annak, hogy immár a régi nevét viselő Eötvös József Collegium és az 1970 óta működő Eötvös Kollégium Baráti Köre elismeréssel adózzon a Collegium megújulásában meghatározó szerepet vállaló, tanári hiva-

1 Idézet az Eötvös József Collegium Nemzeti Emlék-hely ismertetőjéből. 2018. lásd: az EC honlapján

tását hűséggel szolgáló Dr. Tóth Gábor igazgató úr emlékének.²

Az elmúlt fél évszázadban az Eötvös Kollégium sorsáról, ideiglenes fölszámolásáról és újjáépítéséről; az állampárttal, a DISZ-szel, a KISZ-szel vívott külső és belső harcairól, a NÉKOSZ-szal való viszonyáról, kapcsolatáról számos tanulmány és könyv jelent meg. Ezekről jó áttekintést ad Dr. Szabó András tanulmánya, amely a Kollégium centenáriumi kötetében³ jelent meg. Az új kollégium korabeli megítélése, történeti dokumentumai és Tóth Gábor törekvései leginkább az Eötvös Füzetek Tóth Gábor által szerkesztett Új Folyam sorozatának IV. kiadványában (1980)⁴, valamint a Szijártó István által szerkesztett X. kiadványában (1989)⁵ rajzolódhatnak ki.

Mindmáig a legteljesebb kiadvány a kollégium épületének centenáriumára készített nagy terjedelmű *LUSTRUM*, amelyet négy dokumentumfilm és sok száz fotót tartalmazó öt CD-Rom tesz teljesebbé.⁶ Ebben a hatalmas műben számos visszaemlékezés és tanulmány foglalkozik az '56 utáni kollégium sorsával is.⁷ Közli

2 Tóth Gábor pedagógus (Budapest, 1920. dec. 30. – Budapest, 2003. ápr. 24.), az ELTE BTK Neveléstudományi Tanszékének docense, kandidátus; az Eötvös József Collegium újjászervező igazgatója (1956–1984).

3 *Az Eötvös Kollégium az utóbbi évtizedek regényeiben és emlékirat irodalmában.* 145–155. In.: *Szabadon szolgál a szellem 1895–1995.* Szerk. és a dokumentumokat válogatta: Kósa László, Bp. 1995. 288.

4 *Eötvös Kollégiumi Emlékkönyv (1970–1980).* Szerk.: Szabó András. Eötvös Kollégium, Bp. 1980. 143.

5 *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből.* E kötetben jelent meg Tóth Gábor: *Az Eötvös Kollégium 1957-től 1984-ig* című „elszámolása” is (135–151.) Szerk.: Nagy József–Szijártó István, EK Bp. 1989. 198.

6 *Lustrum. Ménesi út 11–13.* Sollemnia aedificii a.d. MCMXI inaugurati. Szerk.: Horváth László, Laczkó Krisztina, Tóth Károly, Péterffy András. Budapest, Typotex Kiadó – Eötvös Collegium, 2011. 1220. + append)

7 Közülük ki kell emelni Dr. Tóth Gábor igazgató *Az idő sodrában* című jelentős életrajzi és kortörténeti

a könyv Tóth Gábor igazgató életrajzi esszéje mellett Galántai Ambrus, Gereben Ferenc, Kósa László, Lekli Béla és Marafkó László e korszak kollégiumáról, nemzedékünköl szóló, jobbnál jobb visszaemlékezéseit, amelyek Tóth Gábor igazgató portréját is gazdagítják. Ifj. Arató György a kollégisták március 15-i ünnepségei kapcsán elemzi e kort, Kapitány Adrienn az intézmény ötvenes évekbeli történetét, Markó Veronika az Eötvös Könyvtár hányatott sorsát mutatja be tanulmányában.

Az Eötvös Collegium örökségét éltető ifjú kollégista történészek Mika Sándor Egyesülete is közreműködött e korszakos kiadványban, akiknek munkásságát jó néhány doktori diszertáció, számos könyv, szakmai tanácskozás, közéleti szerepvállalás fémjelzi. Nemrég két könyvet is publikáltak a Collegiumról, amelyekben a régi és az új kollégium között hidat építve, hézagpótlásként közlik *Az Eötvös Collegium jubileumi emlékkönyve 1945–1947* című átmentett dokumentumot. A könyv második felében Tóth Gáborról és utódai munkásságáról is érdemben szólt az ifjabb nemzedék két történésze.⁸ Időtálló mindaz, amit megírtak, elmondtak benne elődeink, s ők megmentették

dokumentumát (709–835.), valamint régi és új kollégista társaink színvonalas szakmai tanulmányait, visszaemlékezéseit. Ezek sorában – a kollégium autonómiatörekvéseiről, illetve a Baráti Kör megalakulásáról szóló centenáriumi előadásomon túl –, a kollégista „Kilencek” Bethlen Gábor-díjához írt (lásd: Magyar Napló, 2009/12.) visszaemlékezésemet is újraközölte e kiadvány. A kollégistáké között szerepel e könyvben Dénes Iván Zoltán *Diákmozgalom Budapesten, 1969* című (383–400. p.), külföldi konferenciákon előadott elemzése a bölcsészkar „KISZ-lázadásáról”, mivel abban az Eötvös kollégisták meghatározó szerepet vállaltak.

8 Pál Zoltán: *Az Eötvös Kollégium – elitképzés a népi demokráciában*. Kairosz Könyvkiadó, Bp. 2013. 320.; valamint az ifj. Arató György és Pál Zoltán szerkesztette *Kösziklára épített ház – a 120. éves Eötvös Collegium tiszteletére* című tanulmánykötet, Mika Sándor Egyesület, Bp. 2016. 634.

az enyészettől. Maradandó a mi nemzedékünk képviselőinek vallomása, kerekasztal-beszélgetése is. Köszönet illeti az ifjú történészeket azért is, hogy a Collegium újjáélesztését életcéljának valló Tóth Gábor igazgató úr ábrázolása mindkét könyvben hiteles. Itt említek meg egy régi kollégistákkal készült interjúkötetet,⁹ amely a régi Collegium szellemiségét tükrözi.

2019. október 9-én, az ELTE Aulában nagy sikere volt Spiró György Kossuth-díjas író, hajdani kollégistatársunk előadásának. *Malaccal teljes éveink* címmel könyvben is megjelent esszéjében, az Eötvös-kollégista Spiró vallomását olvashatjuk diákéveiről, társairól, élet- és versélményeiről; főként a Kilencekről. Több ízben méltatva beszélt Tóth Gábor igazgatóról is.

Végül megemlítem a „kárpótlásként” megjelent könyvem,¹⁰ amelynek *Szabadon szolgál a szellem* című fejezete (53–131.) kollégiumi ténykedéseim, beszámolóim, DB terveink válogatott dokumentumait tartalmazza. Mellette szólok a Mátyus Aliz–Bakos István szerkesztette *Eötvös Kollégisták voltak* beszámoló-sorozatáról. 2007-től 2012-ig BK összejöveteleinken havonta egy-egy estét szenteltünk a Kollégiumban végzett, felkért társainkra. Az est szereplői kisebb-nagyobb (szakma, évfolyam, szoba, kör, család stb.) csoportokban vallottak életükről, munkájukról, sorsuk alakulásáról a Baráti Kör és az érdeklődők társaságában. Ez egyre növekvő érdeklődést keltett, népszerűvé vált, s rendkívül hasznos volt a kollégium baráti körének megerősödésében. Mátyus Aliz rögzítette az esteken elhangzottakat, néhányat közölt a Szín – Közösségi művelődés című folyóiratában is. Fájó emlékem, amikor a Budai Vigadóba, a Népművelési Intézetből áttettük Alma Materünkbe az *Eötvös Kollégisták voltak*

9 *Ahol a maximum volt a minimum. Emlékezések a régi Eötvös Collegiumra*. Szerk. Kelevéz Ágnes, EJC–PIM, Bp. 2007. 387.

10 *Közszolgálatban, avagy „egy túlélő köztisztviselő válogatott feljegyzései, írásai”*. Püski, Bp. 1994. 572.

estjeit, hogy az új collegista nemzedék ismerkedjen az öreg kollégistákkal. Azokkal, akik az EC-ért szövetkeznek, akik tájékozódásukat, talán az elhelyezkedésüket is segíthetik. Döbbenet tapasztaltuk, hogy a diákok nem jöttek le a díszteremben tartott estjeinkre! Úgy tűnt, hogy a „mai Collegium” tanárainak és diákjaiknak nem érdeke a nemzedékek kapcsolata, a Baráti Kör léte sem, mint ahogy az volt régen, s azzá vált Tóth Gábor regnálása során egykori kollégista tanárainknak és diákjaiknak is a „mi időnkben”.

„Engem a szabadság igazgat.
Szavam csillagfegyelmű ének.
Gazdagnak is így vagyok gazdag,
s így vagyok én a legszegényebb.”
(Utassy József: *Szavak* – részlet)

1964 őszén, féléves agronómusi próbatétel, majd nyolchónapi katonáskodás után kerültem az Eötvös Kollégiumba. Dél-Dunántúl falvaiban, illetve – apai ágon zömmel – Csorváson élő nagycsaládom első tagja lettem, aki Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, az Eötvös József Kollégiumban folytathatta tanulmányait. Se rokonom, se ismerősöm nem élt e környezetben, de bátorított, hogy Szentlőrincről, a Mezőgazdasági Technikum kollégiumából is jó emlékekkel távoztam. Amikor fölballagtam a Himfy utcai lépcsőkön, már az utcáról csodáltam új otthonomat, a Ménesi úti Kollégium impozáns épületét. Megilletődve nyitottam ki a bejárati kaput, és újabb lépcsők után, csöngetésemre, egy kis ajtón át beengedett az épületbe „Magdi mama”, a portás. Szívélyesen fogadott, sok mindenről tájékoztatott, majd bekísért a titkárságra, ahol katonás eligazítást kaptam a gondnoknőtől. Beköltöztem a számomra kijelölt III. emeleti négyágyas szobába.

Tóth Gábor igazgató úr másnap köszöntötte a gólyákat és velünk együtt a beköltöző új szak-kollégistákat. Tekintélyes termetével, nyugodt, mély hangú beszédével, modorával sugallta,

Tóth Gábor igazgató – Pais Dezső nyelvész, az EC tagja –
Bakos István, a DB titkára

hogy ennek az otthonnak ki a gazdája. Egy pedagógus, aki a tehetségek nevelésére hivatott intézményt – tanárai, pártfogói és növendékei közreműködésével – akarta újjáépíteni. A „múltat végképp eltörölni” jegyében regnáló szovjet-kommunista parancsuralmi rendszer a rehabilitáció esélyeit kérdésessé tette, de ő elszánt és kitartó volt. „Tóth Gábor filozófiája – ahogy később egykori közeli munkatársa megfogalmazta – így foglalható össze: »amit lehet, és ahogy lehet«. Az ekkor már koedukált, számos kiváltságát elveszített Kollégium, a nyolcvanas évek olvadó szocializmusában egyre többet valósíthatott meg a régi Collegiumot jellemző sajátosságokból.”¹¹ Dr. Tóth Gábor a „Szabadon szolgál a szellem” szolgálatát diktatúrában vállalta, és a „kompromisszumok robotosaként”, az Eötvös József Kollégiumban végezte három évtizeden át; ahogy tudta. Belépésem előtt elég edzetté váltam, így hamar beilleszkedtem TéGé úr Kollégiumába, ahol társakra, otthonra leltem. Ezt érezkelhette akkori közösségünk, amikor másodéves magyar-népművelés szakosként a Diákbizottság tagjának választottak.

11 Takács László: *Tehetséggondozás az Eötvös József Collegiumban*. Educatio, 2009/2. 166.

A „királycsináló” ekkoriban Kósa László volt, DB-tag, aki tehetséggel orientálta – szobatársaival (Gereben Ferenc, Szabó Tibor, Varga Lajos) együtt – a diákságot. Mindig, mindenhová megtalálta a „megfelelő” embert. Olykor ezzel Tóth Gábort és szeniorait (meg a beépített ügynökök főnökeit) is felingerelte, például Bollók János esetében. 1966-ban – a Kilencek bentlakásakor – a Diákbizottság kultúrfelelőse voltam. Ekkor Varga Lajos Márton volt a DB-titkár, akivel jó eredményeket értünk el. Sokat akartunk és tettünk is azért, hogy a Ménesi út 11.-ben valódi diákotthonunkká alakítsuk szálláshelyünket. Emlékszem, milyen focimeccseket tartottunk az általunk rendbe hozott udvaron; mennyi széket kellett cipelnünk egyre népszerűbb rendezvényeinkre. Micsoda kollégiumi vitaesteket rendeztünk! De legfőbb követelmény a tanulás, a tudás volt. Keserűen tiltakoztam, amikor a szakkollégiumi követelmények szigorítása miatt jó néhány társunkat, köztük költőinket, más diákszallókba helyeztek át. A Kilencekből Kovács Pista maradt, aki összekapcsolt bennünket a társaival...

1967-ben és 1968-ban – ritka kivételként – két ízben is, a kollégium DB-titkárának választottak. Derék csapat élén álltam két éven át a diákság képviselőjeként – a Kollégium szolgálatában. A közösségszervezés, a közjót szolgáló együttműködés életelememmé vált, s ebben számos kiváló társra, baráttra leltem a Kollégiumban.

A diákönkormányzat nálunk minden téren igen erős volt, amit a Collegium történelmi előzményei tápláltak. Tóth Gábor nemcsak engedte, hanem kifejezetten ösztönözte a régi kollégisták kapcsolatépítését, a hagyományok éltetését. Nemigen szólt bele a diákönkormányzat dolgaiba, a választásokba, a DB által szervezett vagy tervezett programok esetén is csak felső parancsra intézkedett, ha azokat nem tudta a párttal szemben megvédeni. A (szak)kollégium kisajátítására, a DB irányítására törekvő kollégista KISZ-vezetőkkel vívott küzdelmün-

ket pártfogolta. „Suba alatt” támogatott bennünket azzal is, hogy Eötvös Kollégiumi Napokat rendezhettünk, élen a szakkollégiumok tudományos üléseivel, majd a fővárosi társult kollégiumok (KMB) közreműködésével, ami szívügye volt. A kollégium működtetésében fő támaszai a végzett kollégisták közül általa kiválasztott szeniorok voltak; főként a szakkollégiumi programra ügyeltek. Pusztai Ferencsel kerültem szorosabb kapcsolatba, aki segített a DB-tervek megvalósításában, küzdelmeinkben.

Megőriztem néhány korabeli munkatervünket és kollégiumi beszámolóimat (az 1967-es újraválasztási programbeszédemet), amelyekből érzékelhető, hogy milyen szerteágazó, sokrétű, autonóm és eleven szakmai munka és közélet folyt az Eötvös Kollégiumban, ahol 1968-ban 243 diák lakott. Ebből 89 lány és 154 fiú, közöttük 14 külföldi. 225 fő KISZ-tag, 8 párttag. A fizikai dolgozók gyermekeinek száma 64 fő (29%); 31 fő paraszti származású. Én ez utóbbi kategóriába tartoztam. A közgyűlés által választott mindkét diákbizottság, amelynek élére kerültem, vegyes összetételű (évfolyam, nem, szakirány), közösségépítő társakból állt. Kopik az emlékezetem. Egy korabeli határ-időnaplóm kusza jegyzeteiből „puskázom ki” a tárgyalásainkat, munkaterveink, programjaink felelőseit, vitáinkat, feladataimat, útjaimat.

A két Diákbizottságom tagjai közül szerepel benne: Gergely András, Nagy József Zsigmond, Szövényi Zsolt, Gombocz János, Doba László, Péterffy András, Spiró György, Pálincás Vera, Németh Mária, Simon István, Dajka Balázs, Budai János, Gyulavári László, Standeisky Éva, Papp Gyula, Bartos István, Ress Imre, Nagy István, Borsi-Kálmán Béla, Völgyes Gyöngyvér, valamint Miskolczy Ambrus, Kovács István, Kiss Gy. Csaba, Heltai Pál és György, Móser Zoltán, Paraskevov Emil, Hegedűs László, Mayer Rita és mások, a kollégisták közül azok, akikkel dolgom volt. Itt van följegyezve a KOMUSZ első megbeszélésein részt vevő 12 kollégium (a Bo-

lyai/TTK, Ráday, Budaörsi, a Központi Katonai, a Kertészeti, a Zeneművészeti, Iparművészeti, Képzőművészeti, az Építészeti, az Orvostudományi, a Közgazdasági és az Eötvös Kollégium) DB-titkárainak névsora, címe. A KISZ és a kollégiumok kapcsolatáról tartott pártértekezlet többoldalas jegyzete, benne Nagy József Zsigmond figyelmeztetésével: „Kesztyűt fel nem venni! Demagógokkal nem érdemes vitázni, főleg pártos közönség előtt, nem!”

Címszószerűen sorolom kollégiumi feladatainkat, vállalt munkáinkat:

- Diákönkormányzat, demokratikus DB-választás, önálló működés hagyománya.
- A felveendő kollégisták kiválasztása, a fölvettek szobabeosztása (szobaközösségek).
- A kollégium belső rendje, szabályai, a szakkollégiumi tanórák, a tanárok meghívása a mi közreműködésünkkel, javaslatunkra történt.
- Tanya- és falukutató-, illetve Kelet-Közép-Európai Munkacsoport alakítása, működtetése.
- Könyvtár- és olvasmányélményeink megosztása, pl. Bibó a Szabó Dezső hagyatékban.
- A kollégium kulturális- és sportélete, kórus, körök, foci, sportolás (Tyúk SE–Mén SE).
- Külföldi hallgatók (14–20 fő) beosztása, segítése – Népek barátsága-est szervezése.
- Csütörtöki vitaestek. Eleven szellem, külső meghívottak részvételével a korszak közéleti kérdéseiről. Pl. Veres Péter, Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Faragó Vilmos: Kicsi ország, Ítélet-vita.
- A társ-kollégiumi kapcsolat fokozatos kiépítése, kollégiumi összefogás, a KOMUSZ (Kollégiumok Munkaszövetsége) létrehozása. (Kodály-temetés, kiállítások, kertészek).
- A hagyományok fölelevenítése, régi kollégisták meghívása, velük interjúk készítése.
- Új hagyományok teremtése, pl. zángózás, bálók, népdal, tolmácsverseny stb.

- pl. Kardos László a NÉKOSZ-ról a könyvét közreműködésünkkel írta meg (Kósa).
- Nevezetes szemináriumok: Kiss Ferenc, Szabad, Czine, Bertalan László, nyelvórák.
- A szakkollégiumi órák elismertetése, Eötvös Kollégiumi Napok szervezése, OTDK.
- Külföldi kollégiumi csereutak: Itália 2x (Százán mentünk, s jöttünk), Pozsony 1967.
- Külhoni magyar hallgatók, határon túli kortárs kapcsolatok, utak, szálláscsere stb.

Túl sok feladatot vállaltunk, de örömmel tettük dolgunkat a közjóért. Én azzal nyugtattam magamat, hogy népművelő szakmai gyakorlatként is felfogható az a szerteágazó közéleti, közösség-szervező tevékenység, amelyet a kollégium DB titkáráként végeztem, mialatt a koedukációs kollégiumi lét önfegyelmet parancsoló gyötrelmeit is átéltem. A „családi” háttérrel, fő támaszt diákeveim során kollégiumi szobatársaimtól és barátaimtól – Albert Józseftől, Bíró Zoltántól, Kutas Maritól, Kósa Lászlótól, Péterffy Andrásról, Szövényi Zsolttól, Nagy József Zsigmondtól, Ress Imrétől, Könczöl Csabától, Nagy Istvántól, Dajka Balázstól, Bába Ivántól és másoktól –, valamint tanáraitól – Vekerdi Lászlótól, Kiss Ferenctől, Czine Mihálytól – kaptam.

Időnként éjt nappallá téve dolgoztam kincsesbányánkban, a szabadpolcos könyvtárban, a népi írók művelődéspolitikájáról szóló diplomamunkámon. Kósa Lászlóval konzultálva Tanya- és Kisfalukutató Csoportot szerveztünk a kollégiumban, amelynek révén a falukutató népi írókat fölkerestem szakdolgozatomra hivatkozva, és tőlük sok segítséget, példaadó támogatást kaptunk falukutató, közéleti törekvéseink éltetéséhez is.¹²

12 *Falukutató egyetemisták Somogyban*. Valóság 1971/10., *Eötvös kollégisták voltak: Falukutatók*. In.: *Szín – Közösségi művelődés* 13/3. 2008. jún. 99–123. Bakos István: *Számvetés*. B.A.K. Keszthely 2020. 76.

„vívunk, ha kellett és ha nem,
 én Istenem, Jőistenem,
 nem ismert ránk a félelem.
 Vívunk csak a szabadságért,
 lyukas zászlónk igazáért.”

(Oláh János: *A budai hegyek alatt* – részlet)

Az ifjúsági élet kizárólagos birtoklására, uralására törő KISZ-vezérek szemében az Eötvös Kollégium autonómiája – főleg a DB önkormányzati aktivitása – szálka volt. Szinte folyamatos harcban álltunk. Különösen azokkal, akik a kollégiumban laktak, s KISZ-funkcionáriusként dirigálni akartak. Sokféle csellel próbáltuk tőlük és főnökeiktől saját közösségi életünket megóvni. A társkollégiumokkal való, egyre gyakoribb közös akciók, sikeres programok szervezése során rájöttünk, hogy gondunk közös, nem vagyunk egyedül. Ezt megerősítette pozsonyi kétnapos kollégiumi hajókirándulásunk egyik élménye. Azon a „bársonyos forradalom” jegyében folytatott tájékoztató beszélgetésen Duray Miklós csapatával ismerkedtünk meg a pozsonyi egyetemen, ami hozzájárult együttműködésünkhöz. A hasonló szellemiségű budapesti kollégiumok diákvezetőivel néhányszor találkoztam, beszélgettem, s egyezséget kötöttünk, hogy megalapítjuk a Kollégiumok Munkabizottságát (KMB). E „szocialista együttműködést” a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója mementójaként hoztuk létre, bízva abban, hogy e címen jobban elfogadják tervezetünket.

A budapesti egyetemi kollégiumokkal arra szövetkeztünk, hogy ahol és amiben tudunk, együttműködünk, a különböző eseményeket együtt rendezzük. A végzős képzőművészeknek például nálunk volt az első nyilvános kiállítása, a zeneművészek bemutatkozó hangversenyeket, a mieink nyelvórákat tartottak, a Kilencek a társkollégiumok közönségét hódították meg verseikkel. Amikor kollégiumi titkárnak választottak, ezt a fajta kulturális akciózást közös programokká érleltük, mígnem

a Tóth Gábor által rendszeresen hangoztatott szlogen, hogy „mi az Eötvös Kollégium és a népi kollégiumok haladó hagyományait is vállaljuk”, egyszerre kézzelfogható közelségbe került.

A KMB (KOMUSZ)-tervezetét 1968. szeptember 10-én készítettem el, s azt partnereim és diáktanácsadóim után elsőként Tóth Gáborral beszéltem meg, aki lelkesen támogatta javaslatomat. Konzultált másokkal is, majd a szövegtervezetet egy kicsit átírta, hogy elfogadhatóbb legyen a párt és a KISZ vezetés számára is. Egyeztettem a többi partnerrel, mi is javítottunk rajta, végül 11 kollégium diáktitkára írta alá a Kollégiumok Munkabizottsága létrehozására szolgáló javaslatot, amit Tóth Gábor keresztelt KMB-re. A négyoldalas javaslat gyakorlatilag egy új szervezet alapító okirata, amelynek tagjai lehetnek azok a budapesti kollégiumok, amelyek közgyűlése vállalja a KMB céljait, feladatait, munkáját. Szervezeti kereteit egy társadalmi védnökség szavatolja, amely a Budapesti KISZ Bizottság, a Hazafias Népfront, az Országos Felsőoktatási Nevelési Munkaközösség Kollégiumi Bizottsága (Tóth Gábor) támogatásával, illetve a volt népi kollégisták, Eötvös-kollégisták, a társadalmi és politikai élet képviselői, illetve a közelmúltban végzetek részvételével segíti a KMB munkáját. Céljait és feladatait 10 pontban összegeztük. A KMB munkáját öt fejezetben terjesztettük elő: szakmai munka, ideológiai-politikai munka, társadalmi-szociológiai munka, kulturális munka, sport és egyéb.

Budapesten, 1968. szeptember 10-én tizenegy kollégium diákbizottsági titkára írta alá. Mellékeljük a javaslatához a KMB 1968/69-es tanév I. félévi munkatervét (15 rendezvény a különböző kollégiumokban).¹³

1968 augusztusának végén áthághatatlan akadálya támadt szocialista együttműködésünknek. A Varsói Szerződés tagállamainak

13 KOMUSZ/ KMB – Eötvös Kollégium kéziratok 1968/69. In.: Bakos István archív dossziéja

csapatai megszállták Csehszlovákiát, s ennek keserű levét mi is ittuk. Vájár öcsém a Magyar Néphadsereg katonájaként, szegyenkezve szolgált „hazáját” Szlovákia magyarlakta tájain – mi idehaza tiltakoztunk pironkodva a magyar részvétel miatt.

A KMB-javaslat e „fokozódó nemzetközi helyzetben” riasztotta a KISZ Budapesti Bizottságát, amelynek éber titkára, Főcze Lajos raportra rendelte magához Tóth Gábort. Igazoló levelet kellett írnia az ügyről. Az 1968. december 12-én keltezett, sűrűn gépelt kétoldalas levél nálam van. Fontos emlék ez számunkra, amelyből egykori igazgatónk jelleme, pártfogása is tükröződik. A KOMUSZ-ügy komisszá vált számára, támadások érték. Védelmet kérve, a Pártközpont egyik vezetőjéhez, Óvári Miklós KB-titkárhoz – hajdani Eötvös-kollégistához – fordult. Memoárjában így ír erről: „A hatvanas évek végén újra felerősödtek a támadások a kollégiummal kapcsolatban. A problémát elmondtam Óvári Miklósnak, aki a régi kollégiumnak tagja volt, és abban az időben a pártközpontban dolgozott. Nyugodtan beszélhettem vele, mert azt tapasztaltam, hogy mindenben támogatja a kollégiumot és az én munkámat. Többször előfordult, hogy előre figyelmeztetett a »veszélyre«. Azt javasolta, hogy hívjam meg Kádár Jánost a kollégiumba. A látogatás majd befogja az »ágálók« és a »hőbörgők« száját. Igaza lett. Az ankét után szinte egy csapásra megszűntek a támadások. Annak nagyon örültem, hogy az ankéton a hallgatók nem hazudták meg magukat, és ugyanolyan nyíltan, kritikusan mondták el hozzászólásaikat, véleményeiket a dologról, mint amikor magunkban voltunk.”¹⁴

1969. február 17-én küldtük el az általam fogalmazott meghívó levelet Kádár Jánosnak, amelyet Tóth Gábor igazgató, Bakos István V. éves magyar–népművelés szakos, a Diákbizottság titkára, és Horányi István V. éves történe-

14 Tóth Gábor: *Az idő sodrában*. In.: *Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a. D. MCMXI*. 791.

lem–muzeológia szakos, a kommunista aktíva vezetője írtak alá.¹⁵ Tíz nap múlva Aczél György válaszolta, hogy K. J. elvtárs elfogadta meghívásunkat, és eljön a kollégiumba.¹⁶ Erre a látogatásra 1969. május 12-én került sor, amikor már nemcsak a KOMUSZ, hanem a Bölcsész-kari diáklázadás és más ügyek is napirendre kerültek. Mert azért Isten malmai is öröltek. A Kollégium DB titkáraként végzett eredményes munkám „jutalmaként” 1969. április 29–30-án egy maratoni küldöttközgyűlés végén, a hajnali órákban a bölcsészkar KISZ-titkárának, diákvezetőjének választottak társaim úgy, hogy a párt „hivatalos” jelöltje nem én voltam.¹⁷

Köszöntés és köszönet Dr. Tóth Gábor igazgatónak!

„Trianon gyermekének” századik születésnapján a bennem élő közös emlékek felidézésével köszöntöm Tóth Gábort, aki egyidős volt – az 1967 őszen elhunyt – édesanyámmal. A temetésre Mezőcsokonyán résztvétáviratot kaptam Tóth Gábor igazgató úr aláírásával. A táviratot személyes emlékeim, értékeim között őrzöm ma is.

1964 ősztől 1971 tavaszáig az ELTE Eötvös József Kollégiuma volt az otthonom.

Hét év a hetvenhétből. Az utolsó évben Tóth Gábor igazgató úr jóvoltából – szerény lakbérért – lakhattam Alma Materünkben. (1970. október 1-jétől az MTA Tudományszervezési Csoportjában tudományos segédmunkatársként dolgoztam.)

15 EöColl. 134–68/1969.

16 EöColl. 134–89/1969.

17 Gergely András V. éves történelem–filozófia szakos: *Választások 1969*. In.: Kari Híradó, 1969. 1. V. 16. 2–5. A Kari Híradó, a Bölcsészettudományi Kar KISZ Bizottságának Közéleti Fóruma. Felelős szerk.: Könczöl Csaba.

Kínai és orosz kollégistatársaimat a szüleimmel együtt fogadtam Mezőcsokonyán (1966)

„...békesség vagyunk, az újratereztés indulata.
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen,...”

Nagy László: *Menyegző* – részlet

1971. október 9-én – az emberpróbáló, hajszás, zaklatott egyetemi éveim után – beért somogyi falukutatásunk „gyümölcse”. Nagy Edit kollégista társamat feleségül vettem. Hetesen, az apámék házának udvarán fölállított hatalmas sátorban „héthatárra szóló lakodalmat csaptunk”. A másfélszáz főnyi násznép egyharmada családtag és közeli rokon volt Dél-Dunántúl falvaiból, az Alföldről, illetve Hevesből. A kétharmaduk kedves vendég, főként egyetemi, illetve kollégista barátaink, tanáraink, falukutató társaink, akik vonattal, kisbusszal és néhányan kocsival érkeztek. Munkatársaim az MTA TSZCS-ből, s barátaim a Felvidékről, Erdélyből, Szabadkáról is eljöttek velünk ünnepelni, mulatni. Egy jó hírű somogyi parasztbanda, a göllei muzsikások húzták a talpalávalót. Sokfelől verbuválódott a násznép, de gyorsan egymásra találtak. Polgárok, parasztok, iparosok, kutatók, tanárok, diákok, falusiak, városiak ismerkedtek, táncoltak együtt; mulattak, láthatóan jól érezték magukat e vendégseregben. A hetesi

postán ámultak, mert több mint félszáz dísztávirat érkezett szerte az országból, külföldről is.

Hajdani vigadalmunknak csak élénk hangulata maradt feledhetetlen, meg néhány villanás, amikor Für Lajos Darvas Évával táncolt. Kiss Ferenc tanár úr kikapja a primás kezéből a hegedűt, boldogan húzza a vonót, és lángol az arca. Falukutató társaink segítenek a vendégfogadásban, lelkesen nótázunk, táncolunk dunántúli, csányi és csorvási rokonainkkal, kollégista barátainkkal. A násznagy Gyuri bátyám Csorvásról, aki élvezettel szerepel, mókázik. Nincs semmi vita vagy konfliktus, mindenki boldog. Az arcok elmosódnak bennem. Fotók sem őrzik „házasságkötésünk” emlékét, mivel az esküvő megörökítésére vállalkozó egykori munkatársam már a lakodalmi utazáson – a kisbuszban – beleszeretett későbbi feleségébe. Szerelembe esésük a lagzinkban teljesedett ki, néhány kép is készült erről. Így hát a lakodalmunk fotódokumentációja helyett, egy új házasság, egy új család született. Megmaradtak viszont a dísztáviratok. Ezeket a násznagy fölolvasta, a násznép megtapsolta.

Tóth Gáborét, Pusztai Ferencét, a kollégium portásaiét, Jutka néniét és a tanárimét (Czine

Mihályét, Király Istvánét, Kiss Jenőét, Szabad Györgyét, Szathmári Istvánét, Szentgyörgyvári Tiborét). Kollégista és falukutató társainkét is megőriztem.

Lakodalmunk a somogyi falukutatás és kollégista diákéletünk záróünnepsége volt. 1972 tavaszán a távoli Rákosszentmihályra költöztünk albérletbe, majd vissza egy budai albérletbe. Feleségem várandós lett. Itt jobb körülmények várták első gyermekünket, Lacikát.

„Békesség a Földön a jóakarató embereknek!”

(Nagy Gáspár üzenete 1996. december 18-án, nekem írott levelében.)

Apámék házában Mezőcsokonyán, majd édesanyám halála után Hetesen is megfordult néhány barátom, kollégistatársam – Kósa László, Nagy József Zsigmond és mások –, akik velem tartottak. Meglepetést keltett a kollégiumban, amikor „békéltető” szándékkal, egy falusi disznótorra meghívtam hozzánk Vlagyimír Prjahin szovjet és Csen-Kuo-Jen kínai kollégista társaimat. Viszonozni akartam a követségi fogadásokra szóló rendszeres meghívásaikat. Motivált, hogy budapesti bezártságukat egy vidéki látogatással, baráti falujárással, disznótorral oldjam. Vologyával, orosz szobatársammal, vonattal utaztunk. Csen-Kuo-Jen két kínai társával, a nagykövetség kocsiján érkezett hozzánk. Szüleim szívélyesen fogadtak bennünket Mezőcsokonyán. (Az utolsó közös fotó, amelyen még édesanyám is köztünk volt.)

Megnéztük a falut – a két templomot is –, miközben apámék levágták és földolgozták a disznót. Vendégeim a falujáráson udvariasan kommentálták a látottakat, elbeszélgettünk, egy keveset vitáztunk a nemzetközi helyzetről is. Édesanyám főztjéből jóízűt ettünk, apám disznósültjeiből falatoztunk. Kóstolót bőséggel csomagoltak kora este távozó vendégeinknek, akik először jártak Somogyban és falusi disznóvágáson hazánkban. A kínai nagykövetség fogadásán kapott kis könyvecske mi-

„Mindannyian görögök vagyunk” – görög szolidaritási est az Eötvös Kollégiumban (1967)

att elmarasztaltak bennünket; a menzánkétől finomabb falatokra vágyó kollégista résztvevőket. A népi Kína „könyv-ajándékát” Tóth Gábor igazgatónknak beszolgáltattuk. Ő az „ügyet” elsimította. Szorgos kínai kollégistatársainkat – a szovjet tábor országaihoz hasonlóan – hamarosan kizárták az egyetemről, hazaküldték őket.

Közel három évtized múltán, a Kínai Népköztársaság nagyköveteként találkoztam ismét Csen-Kuo-Jennel. Nagyon megörültünk egymásnak. Kölcsönös látogatások után feleséggel meghívtunk Őt és családját Csányba az apósomékhöz, hogy ismerkedjenek meg hazánk e tájával, népével is. Boldogan jöttek. A családdal együtt szeretettel fogadtuk, vasárnap ebéddel vártuk hajdani kollégistatársunkat és kedves feleségét.

„Mindannyian görögök vagyunk!” – hirdettük a Nagyteremben, szolidaritási estünkön.

A külföldi diákokkal közösen rendezett „Népek Barátsága” estet Kósa Lászlóék szervezték elsőként. Ezt mi megismételtük, majd évről évre folytattuk, haladó hagyományá tettünk az Eötvös Kollégiumban. Nem tudom, hogy él-e még e hagyomány, de azt tudom, hogy Dr. Tóth Gábor – kollégistáival együtt – örömmel venne részt benne.

Monostori Imre

A Németh László-életműsorozat záró kötetei 1989-ben

Monostori Imre
(1945, Tamási)
kritikus, irodalomtörténész,
József Attila-díjas

(Részlet egy készülő könyvből)

Hosszú halogatások és nem kis dilemmák után¹ a kultúrpolitika – közvetlenül a „rendszerátalakítás” előtt – végre engedélyezte az addig új kiadásban (1945 után) még meg nem jelenített „kényes” művek kötetben publikálását (más írásokkal összeszerkesztve), összesen két cím alatt, három kötetben. Először az *Életmű szilánkokban I–II.*, majd egy-két hónappal később a *Sorskérdések* látott napvilágot. (Mindhárom kötet a sajtó alá rendező és a jegyzeteket író Grezsa Ferenc kiváló munkabírájáról és szakértelméről is tanúskodik.)

Elő-, illetve utószó a „kényes” témájú kötetekhez: Király István és Juhász Gyula

Király Istvánt az akadémiai székfoglalója után is intenzíven foglalkoztatta Németh László életműve. Előbb egy összefoglaló igényű esszéjében (*Németh László korszerűsége*) a jelen számára igyekezett közel hozni és elfogadtatni a Németh-életmű leglényegesebb fő elemeit,² majd az életműsorozat utolsó előtti köteteihez írt közel hatvanoldalas előszót (*Németh László gondolatvilága*).³

Először vessünk egy pillantást a korábban írt, rövidebb esszéjére, amelyben Király az életmű „nem szűnő hatásának titkát” kereste. Figyelemre méltó maga a cím is: a szerző ezúttal Németh *korszerűségét*, azaz a jelenhez (is) szóló tanulságait hozza előtérbe. Kulcsfogalma a *minőség*. Amely egyaránt fontos az egyénnek, a nemzetnek, de az emberiségnek is. Németh László etikai alaprajzú életműve jellegzetesen kelet-európai. Katarzist vált ki, de nem sokkol. Az életmű hitelét „az etikus jellegű afirmáció” adja. Innen nézve nem értékelődik le, nem szorul háttérbe az esszéírói munkásság sem. Király ezen a ponton önkritikusan szakít a Gaál Gábor-féle paradoxonnal, s bírálja (bár megmagyarázza) saját, jóval korábbi, 1946-ban képviselt, e sínen futó hosszú tanulmányának fő gondolatát. Ugyanakkor összekötő szálakat keres Németh és a marxisták között. Ezek a motívumok pedig: „a morális pátosz, a mélyen ható antropológiai optimizmus, az elkötelezettség a minőség mellett”. Önrevízióként hat a Németh „kisebbségben”-felfogásáról alkotott itteni Király-féle álláspont is. „Nem a xenofóbiára hajló kirekesztő nemzetszemlélet volt a fontos abban – írja –, hanem a hűség, az antiimperialista patriotizmus [...]. Németh Lászlónak még a legtöbbet vitatott kérdésekben sem csak tévedései voltak, de igazságai is.”

Akár klasszikusan felépítettnek – megőrizve megtagadónak – is nevezhetnénk Király Istvánnak ezt a legújabb alapértelmezését, szinte líraian érzelmes portréját Németh Lászlóról. Más ez a portré, és más ez a hang (igaz, egy kis

1 Erről lásd: Domokos Mátyás: *A „Sorskérdések” sorsa*. In. Uő: *Írórsors. Németh Lászlóról*. Nap Kiadó, Bp. 2000. 115–156.

2 Király István: *Németh László korszerűsége*. Palócföld, 1986. 6. 67–73.

3 In. Németh László: *Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások. I–II.* Szerk., s. a. r., jegyz.: Grezsa Ferenc, Magvető és Szépirodalmi, Bp. 1989. 5–61. A tanulmányt a Tiszatáj, 1988. 7. és 8. száma közölte először.

példányszámú „vidéki” folyóiratban), mint a négy évvel korábbi, az akadémiai székfoglaló előadásában volt. Ez könnyen megállapítható. *A miértre* már nehezebb válaszolni. Bizonyára oka volt annak is.

Miként annak, hogy ebben, a szóban forgó előszóban (bevezető tanulmányban) ugyanahhoz a logikai rácsrendszerben felépülő „az ellentmondások írója” képlethez tért vissza. Az ellentmondásosság – ezúttal ezt az aspektust erősíti föl Király – azonban a *folytonos keresésből* fakadt. De azért mégis: az életmű alapvonása a *közösségi elv és a személyiségelv* ellentmondása. Világképének egyik meghatározója: a „közöségtudat”. (Úgy mint: „szociális felelősségérzés”, mint „individualizmus ellenesség” és mint „nembeliség tudat”.) Világképének másik meghatározója a „személyiségtudat”. (Középpontban a személyiség, az autonómia, az önalakítás és a szocializmushoz való „ellentmondásos” viszony.) A nemzettudat Némethnél: „a személyiségtudat változata”. „Magyar tragédiaérzés”, „antiimperialista patriotizmus” és ennek ellentmondásai. Úgy mint: 1.) „partikularizmus”, 2.) „xenofóbia és natívizmus”. A faji gondolat „jelen volt 45 előtt az írásaiban”. S hiába hangsúlyozta annak „kulturális-történelmi” értelmezését, a biológiai és a szellemi értelmezés „elkerülhetetlenül átjárt egymásba”. De mivel ez a fajiság antiimperialista gondolatkörbe volt beleszöve, a lényeg nála – a téves elemek elvetése után – mégiscsak „az imperializmussal szembe forduló nemzetszeretet, magyarságféltés”.

Az antiimperialista patriotizmus lényegi tartalma: az *identitásérzés* (még a faji gondolatot és a xenofóbiát is ez magyarázza) és a „tempomépítés.” Németh életművében végül is létrejön az „antropológiai szintézis”. A személyiségelv antropológiai vetülete a *minőségkerkölcs*, a közösségi elv antropológiai vetülete: a *belátás-erkölcs*. A harc helyett a dialógus. Megszületik a faustival szemben a Galilei-eszmény.

Az összefoglalásnak szánt üzenet végül a következő: „A történelemtől meghaladott, bírált

nézeteket kiszűri, megrostálja kritikusan a felnőtt, nagykorú olvasó, de a mindenütt jelenlevő léleksugárzást, emberformáló erőt nem nélkülözheti a reformok útját kereső mai magyar szocializmus.” Ezzel a szintéziskísérlettel búcsúzott Király István (hamarosan meghalt) Németh Lászlótól: úgy érezhette, hogy „megtisztította” ezt az életművet, „feloldotta” annak ellentmondásait, megmagyarázta Németh gondolkodási hibáit, amelyek mind-mind a szocializmus ideájának belső kiteljesedését gátolták. S azt is gondolhatta, hogy mindezekkel a gondolkodásaival elfogadhatóvá tette őt a reformált szocialista gondolkodás számára is.

Az évtizedek óta a legnehezebben kezelt Németh-esszéket tartalmazó életműzáró kötet, a *Sorskérdések* utószavát Juhász Gyula írta.⁴ Címében is leszűkítette a témát: csak a *politikai* gondolkodó karakterét kívánja megrajzolni. Kritikai élű mindvégig ez a pályarajz: látható, hogy a kötet megjelenését csak efféle feltétellel engedélyezte a már a végóráit élő szocialista-kommunista kulturális vezetés.

A történész – nagy kár – meg is felelt ennek a várakozásnak: a Németh Lászlót súlyos vádpontokként érintő fogalmakat, problémákat rendre csak egyféle, a Némethet dehonesztáló magyarázatokkal értelmezte. Ezzel nemcsak egy kóros helyzetet konzervált, de tápot adott a „rendszerváltozás” után megerősödött ideológiai támadásoknak is. A dolgozat maga – Lackó Miklós és Vásárhelyi Miklós irányzatához hasonlóan – csak néhány problémaköteget emel ki az életműből: fajiság, mélymagyarság, zsidókérdés, háborús publicisztika. Ehhez még hozzáveszi a minőségyszocializmus, valamint a harmadik út kérdéskörét. Végül is Németh László mint „ideológus” sokszor megbukik ezen a konstruált

4 Juhász Gyula: *Németh László a politikai gondolkodó*. In. Németh László: *Sorskérdések*. Szerk. és jegyz.: Grezsa Ferenc, Magvető és Szépirodalmi. Bp. 829–853.

vizsgán; hiába az egész vaskos kötet megannyi szövege, a végeredmény: bukás.

A „faj” – például – mint alapfogalom, alaptétel szerepel ebben a magyarázatban, amit el is lehetne fogadni, ha a kommentátor nem ragadna le a már többször megcáfolt, „rasszista” lényegű, tartalmú értelmezésnél. A következőket írja ugyanis: „A fajon a magyarságot mint etnikumot értette persze, de sohasem tisztázta a fogalmat, legfeljebb annyiban, hogy a zsidókat és ’asszimiláltakat’ nem értette bele a fogalomba, ezeket ’irodalmunk vendégei’-nek nevezi”. Ez a mondat például súlyos hiba egy történésztől: számos elemzés kimutatta már ennek a valóban kényes problémának a letisztult magyarázatát, értelmezését. Juhász szerint közel állt Németh az antiszemitizmushoz is („nézetei egybecsengenek a kor szellemiségében kimondva-kimondatlanul ott vibráló antiszemitizmussal”), habár minőségérzéke megóvta attól, hogy „1938-ban a faji törvénykezés vagy a sajtótörvény mellett foglaljon állást”. „Németh László – olvashatjuk tovább – faji fogalmak szerint különböztetett és zárt ki embercsoportokat, még akkor is, ha ezt a kizárást formailag ellenezte. Toleranciát mondott, de egész műve intoleranciát hirdetett.” Egész műve? Talán ez a legsúlyosabb és legárulkodóbb mondata ennek az utószónak: a kevésbé tájékozott olvasó következtetése ezek alapján csak az lehet, hogy Németh László – súlyosbítva a szárszói beszéd Shylock-utalásával – méltatlanná vált a nemzet tiszteletére és megbecsülésére.

Az Életmű szilánkokban és a Sorskérdések fogadtatása

Ezek az életműsorozatot záró kötetek az évtized legfontosabb szakmai érdekességei és készítményei voltak (nem is szólva arról, hogy az addig utolsóként megjelent sorozatkötet, az *Utolsó széttekintés* óta már kilenc év telt el), mégsem övezte őket felfokozott érdeklődés. Ennek a visszahúzódnak az okát nehéz megmonda-

ni, az akkori társadalmi-politikai átalakulást kísérő zaklatott figyelem ereje bizonyára közrejátszott, talán a három kötet szinte egyszerre megjelenése is (összesen több mint kétezer oldal!), és a kötetekbe rejtett váratlan szellemi találkozások, szembesülések is óvatosságra intettek. Az első két kötetbe azok az (esetenként sok évtizeddel korábban keletkezett) írások kerültek, amelyek mindaddig kimaradtak az életműkiadásból, de a záró kötetbe, a nagy feszültségű *Sorskérdések*be sem kerültek bele. Változatos műfajú, színes, vegyes tartalmú, igen érdekes és fontos gyűjtemények ezek a Németh László-könyvek: szép és nagyon izgalmas vonulatot mutatnak meg az életművön belül. Felsorolni is körülményes lenne még csak a legfontosabb írásokat is, hát még bemutatni, értékelni őket. Annyi bizonyos, hogy számos olyan kulcsfontosságú esszé, tanulmány, cikk, előadás, vita – és így tovább – jelent meg ezekben a kötetekben, amely a széles olvasóközönség előtt tiltott, vagy legalábbis nem ajánlott szellemi élmény volt (lehetett volna) évtizedeken át.

Németh Lászlónak az életmű-sorozathoz még 1967-ben írt utolsó előszava a *Sorskérdések* című kötetben olvasható. Itt többek között ezeket írta: „A tanulmányok, amelyeket ebben a kötetben gyűjtöttünk össze, alig egyhuzadát alkotják munkásságomnak, de noha teljesen hozzáférhetetlenek voltak, az elmúlt három évtizedben többet foglalkoztak vele, mint a többivel együttvéve”. S néhány kulcstémát, kulcsproblémát is fölvetett ebben az előszóban. Például azt, hogy ő sohasem politikusként, mindig *gondolkodóként* nyilatkozott meg. S mi a gondolkodó feladata? „A gondolkodó dolga [...] megtalálni, kimondani a legjobb megoldást, anélkül, hogy megvalósítására valami pártot akarna szervezni: a gondolat majd terjed, felszívódik, s egy idő múlva meglátszik a politikán.” Láthatóan kész esszéírói program ez a múltból visszavetítve, de hitelességéhez nem fér kétség: pontos leírás és értelmezés ez a rövid és lényegre törő meghatározás.

Nem voltak könnyű helyzetben azok a kritikusok, elemzők, akik ezeket a vaskos köteteket egységükben és valamennyire újszerűen kívánták bemutatni és értékelni. Többségük egyszerre foglalkozott mindkét gyűjteménnyel, hiszen nehéz is lett volna elválasztani őket egymástól. S természetesen érdeklődési körüknek megfelelően húzták ki a szálakat a teljes szöttesből. (Nemigen tehettek mást.)

Sükösd Mihály ezúttal is nagy érdeklődéssel (s a tőle már megszokható enyhe iróniával) írta meg recenzióját a Népszabadságban.⁵ Az esszéíró Németh Lászlót tartja a legnagyobbra, s ezzel kapcsolatban jósolja a következőket: „Az idő vasfoga Németh László esetében bizonyára porrá őrli majd a drámák nagyobbik felét. Talán a regények némelyikét is. Az esszéista ellenben élőbb, mint valaha. A színével, a viszájával is.” Nagy gondolkodó volt. A politika távol állt tőle, de a politika és a politikusok sem figyeltek rá jó szándékkal egyetlen rezsim idején sem. (Majd Sükösd is elismétli a szokásosan előkerülő, az állítólag legnagyobb gondolati vétkeket: viszonya a zsidósághoz, „hígmagyar – mélymagyar” stb.)

Pomogáts Béla az olvasó szemszögéből közelített a kötetekhez⁶: véleménye szerint öröm, hogy ki-ki fellapozhatja és elolvashatja a mégoly „kényes” szövegeket is. A legfontosabb, legsúlyosabb esszék nemzetpolitikai (tehát valóban sors-) kérdések: a magyarság jövőjével kapcsolatosak. Ez különösen fontos volt a Trianon utáni Magyarországon, mely ország egy köztes zónában, a náciizmus és a bolsevizmus közötti létezésben helyezkedett el. S mi volt valójában a sokat szemére hányt „harmadik út” lényege, nemzetstratégiai jelentősége? Éppen a náciizmus és a bolsevizmus egyszerre és határozott elutasítása, és ösztönzés egy kelet-közép-euró-

pai szuverenitás megvalósítására. Éppúgy időszzerű a „minőség forradalma” gondolat is, nem különben „az európai és magyar magatartás szerves összefűzése” tétel (amely tétel – tehetjük hozzá – a Németh általi első értelmezése volt a „harmadik út”-nak, s a *Magyarság és Európa* című könyvében fogalmazódott meg 1935-ben).

Olasz Sándor a kötetek időszzerűségét exponálta recenziójában.⁷ Örül a kiadás tényének – még a szerző halála után tizennégy évvel is. Elrendezi a három kötetet az életműsorozatban: az *Életmű szilánkokban* két kötetet az *Utolsó széttekintés* anyagát bővítette ki, a *Sorskérdések* pedig a címében jelzett legmélyebb nemzeti ügyeinket hozza közel: tartalmának többsége a magyarság jelenének és jövőjének nagy kérdéseiről szól, mindvégig szenvedéllyel. Épp ez a szenvedélyesség magyarázza, hogy olykor tévedett, rosszul ítélte. Az elhíresült *Kisebbségben* nem tartalmaz faji vagy xenofób nézeteket, Németh László nem utasítja el az asszimiláns beolvadását, ha az „jó tulajdonságaival akar közénk állni”. Németh László aktualitása mindennapos és állandóan érvényes: a minőség forradalma például rendkívül időszzerű. Miként a szárszói beszéd végén a magyarság számára szóló három figyelmeztetés vagy a *Magyarok Romániában* című útirajzban megfogalmazott itthoni magyar belpolitika külpolitikai érvényessége az erdélyi magyarok vonatkozásában.

Hosszú írást szentelt a Kritika a *Sorskérdéseknek*.⁸ Fenyő István ezúttal is vállalkozott az ítéletmondásra, bár láthatólag megfoglyatkozott korábbi támadási lendülete. Itt vannak immár, mindenki számára elérhetőek az eredeti szövegek, objektív módon lehet tehát szemlélődni Németh László világában. Persze a politikai klíma is enyhült a korábbi évtizedekéhez képest. Természetesen a Németh-problémák

5 Sükösd Mihály: *Németh László öröksége*. Népszabadság, 1989. okt. 21.

6 Pomogáts Béla: *Magyar sorskérdések*. Magyar Hírlap, 1989. nov. 10.

7 Olasz Sándor: *Németh László, a gondolkodó*. Népszava, 1989. dec. 9.

8 Fenyő István: *Németh László: Sorskérdések*. Kritika, 1990. 2. 36–39.

megmaradtak, s nem változtak. (Például: fajvédelem, a Nyugat folyóirat megítélése, Szabó Dezső hatása, zsidókérdés stb.) Viszont több vitatott kérdést helyesen látott Németh László, például a marxizmus elnehezülését már a harmincas években, a sztálinizmus veszélyeit stb. Azonban továbbra is menthetetlen a *Kisebbségben* „mélymagyar” szemlélete. Tehát: a kötetben váltakoznak a súlyos megállapítások: „amelyek a legkiválóbb magyar gondolkodóknak is becsületére válhattak, s amelyeket az elvakultság vetethetett papírra”. Ezeket mindmind el kell helyezni a korszak(ok) szellemi erőtereiben, abban a tudatban, hogy „a jelen és a jövő számára itt sok szellemi érték található”.

A Magyar Nemzet Angyalosi Gergely kiseszszéjét közölte.⁹ Ő úgy vélte, nincsen semmi rejtély Németh László körül: voltak igazságai, ezeket el kell ismerni, s nagy tévedései, ezek viszont könnyen cáfolhatóak. Angyalosi mindvégig ellenszenvet táplál vizsgálati tárgyával szemben, s néha fölényeskedve, lekezelően próbál igazságot tenni. Azt mondja, hiába voltak Németh Lászlónak látszólag zseniális meglátásai, minduntalan benne voltak ezekben a különböző „csavarok”, amelyek eltérítették eredeti céljuktól a gondolatot. Egyébként is „az igazság letéteményesének érezte magát”. Hiába mondjuk például, hogy a „faj” fogalma nála erkölcsi-kulturális tartalom szerint értendő, így is benne van a „felsőbb és tévedhetetlen instancia”. Mi a teendő tehát Németh László gondolkodói világa körül? Ki kell szűrni életművéből a „zsákutcás” gondolatokat, de tiszteletben kell tartani „szellemi integritását”. Ám ha létre is jön egyfajta ilyen „közgondolkodás”, az „némiképp az ő mentalitásának ellenében történik majd; a teljes nemzeti hagyomány vállalásával”. (Vagyis: Németh nem volt toleráns, és nem vállalta a teljes nemzeti hagyományt.)

Imre László mindkét szóban forgó kötetről írt méltatást. Előbb a *Sorskérdésekről*.¹⁰ Kézenfekvő magyarázatát adja például annak, hogy az életműben kulcsszerepet játszó nagy esszét hogyan próbálták háttérbe szorítani 1945 után: „Recepcióját elsősorban az gátolta, hogy évtizedeken keresztül a szépíró Némethet igyekeztek előtérbe állítani az elítélve-mentegette, de mindenképpen zárójelbe szorítottan emlegetett esszéista (harmincas, negyvenes évek esszéistája) rovására. [...] Hozzáférhetővé válásukkal most már higgadt megismerésük, mérlegelésük válik lehetségessé. Nem idézetek feleseltetése, így vagy úgy elfogult beállítások perlekedése várható ezután, hanem először is szövegek valóságos feldolgozása a múlt idővel nem csökkenő tisztelet és polémia jegyében.” Imre László második írása az *Életmű szilánkokban* kötetet mutatta be.¹¹ Szól a sok viszontagságról, mely ezt a kötetet is kísérte, szól Király István anakronisztikussá vált előszaváról, amely még mindig mentegeti Németh Lászlót, szól az egész korszakról, amelyben ily méltatlan sorsa alakult Németh Lászlónak. Imre szerint Németh erkölcsi zseni volt; mindvégig szemben a nacionalizmussal, a fajgyűlölettel. Igazi humanistaként szólt a világ és a magyarság dolgairól, nem érdemes, nem szabad kiforgatni a gondolatait. Elvetette az irodalom öncélúságát is: „A még legújabbban is rasszistának nevezett Németh Lászlónál kevesen közeltek több megértéssel és beleélő készséggel a zsidó származású magyar írókhoz”. Nem becsülte le az „elosztás forradalmát”, csak kevesnek találta. Idézi Németh Lászlót: „Várom az új Marxot, aki megszövegezza a minőség forradalmát.” Majd: „nem összeesküvéssel lehet a világon segíteni, hanem nemeset sugárzó emberekkel...” Imre László utal arra is, hogy az utolsó

9 Angyalosi Gergely: *Befogadás és kirekesztés. Gondolatok Németh László gondolatairól*. Magyar Nemzet, 1990. márc. 10. Kiemelések az eredeti szövegben.

10 Imre László: *Németh László: Sorskérdések*. Új Forrás, 1990. 3. 107–109.

11 Imre László: *Németh László: Életmű szilánkokban*. Alföld, 1990. 6. 64–67.

évtizedekben Németh László majdhogynem „nemzeti klasszikus lett”, ami nem mindenben tett jót fogadtatástörténetének: talán meg is kopott a valódián köznapi érdeklődés.

Szokatlanul terjedelmes írást közölt a Tiszatájban Bertha Zoltán.¹² Valójában egy esszétanulmányt, amelyben Németh László, a gondolkodó világát mutatja be. Felkészülten, nyíltan, hozzáértő beleéléssel. (Nem mellőzve a Tamás Gáspár Miklósról való hivatkozást sem.) Aligha tudjuk most leírni ennek a mélyen szántó elemzésnek még csak a vázlatát is, mindenesetre az egyik, kissé jóslatszerűen megfogalmazott kitételét idézzük. „A sokféle szempontú megközelítés közül lehetséges, sőt valószínű, hogy a jövőben egy jellegzetesen polgári-liberális, szabadelvű [...] megítélés, bírálat válik uralkodóvá.” Mármost a Németh László-recepció történetében. Ez a kissé rejtjelezett mondat két dolgot is jelenthet. Először azt, hogy a magyar szellemi közéletben a (neo)liberális erők dominálnak majd, vagy pedig: a már masszívan be rendezkedett értelmiségi „népi vonal” színeződik polgári liberálissá. A (minőség)szocialista szemlélet, amely pedig Németh László megítélése szempontjából kulcsfontosságú, nem kap szerepet e latolgatás során. (Látjuk majd, hogy a kilencvenes évek és az ezredforduló utáni évek szellemi küzdelmei – beleértve a Németh László-recepció történetét is – egy régi-új egymásnak feszülésről is szólnak, ha nem is a [minőség]szocializmus hívei és ellenzői között, mindenesetre – s szándékosan egyszerűen fogalmazva – a valaha már lezajlott „népi és urbanus” háborúskodást idéző módon és tartalommal.)

Vekerdi Lászlónak nem került el a figyelmét Bertha Zoltán „szakmailag kiváló és emberileg tisztességes” esszérecenziója.¹³ Hosszan elemzi

a dolgozatot, melynek tartalmi lényegét már az első mondatában összefoglalja: „Ki hitte volna két vagy akár másfél esztendővel ezelőtt, hogy egyszer majd a szocializmus vádjától kell Németh Lászlót megvédeni? Látványosan mutatja a nagy világnézeti változás gyorsaságát, hogy Bertha Zoltán recenziós esszéje [...] éppen erre vállalkozik.” Persze Vekerdi László nem Bertha Zoltánt támadja ebben a szenvedélyes írásában, sokkal inkább annak a nagyon rossz előérzetének ad hangot, amely a „rendszerátalakítás” eljövetele során bekövetkező torzulásokat, veszélyeket, károkat, szellemi és lelki megnyomorodásokat jelezte. Mindemellett fogalommagyarázatokat is ad, többek között arról szól, hogy a *Kisebbségben* tipologizálása a kor ismert orvopszichológiai elméletének az átvétele és adaptálása. Racionális, tudományos elmélet alkalmazásáról van tehát szó: „az 'introvertált-extrovertált' ellentétről, amely már magában a pszichológiában – kivált a jungi mélypszichológiában – nyílt vagy burkolt értékítélettel párosult, nem kell tán hangsúlyozni, hogy az 'introvertált' karakter javára. Németh 'mély magyarjaira' kivétel nélkül jól illik az 'introvertált' jellemzés [...]”. Ez a párhuzam azonban – teszi hozzá Vekerdi – nem kisebbíti Németh László felelősségét amiatt, hogy ezt az önmagában veszélytelen tipologizálást „az asszimiláció kényes és tisztázatlan” kérdéskörével társította.

Görömbei András az Alföldben írt hosszú és alapos, tanulmányértékű ismertetést a *Sorskérdésekről*.¹⁴ S ő valóban feloldja itt az „ellentmondásokat” Németh László esszéiről életművében. Pontról pontra halad a sok évtizedes támadássorozatok útvesztőiben, s *szövegszerűen* kimutatja az egyes neuralgikus pontok valószínűségét, s e folyamat során megerősíti ennek a nagy esszéiről életműnek a hitelességét, nemzetépítő tartalmát s minden gondolati

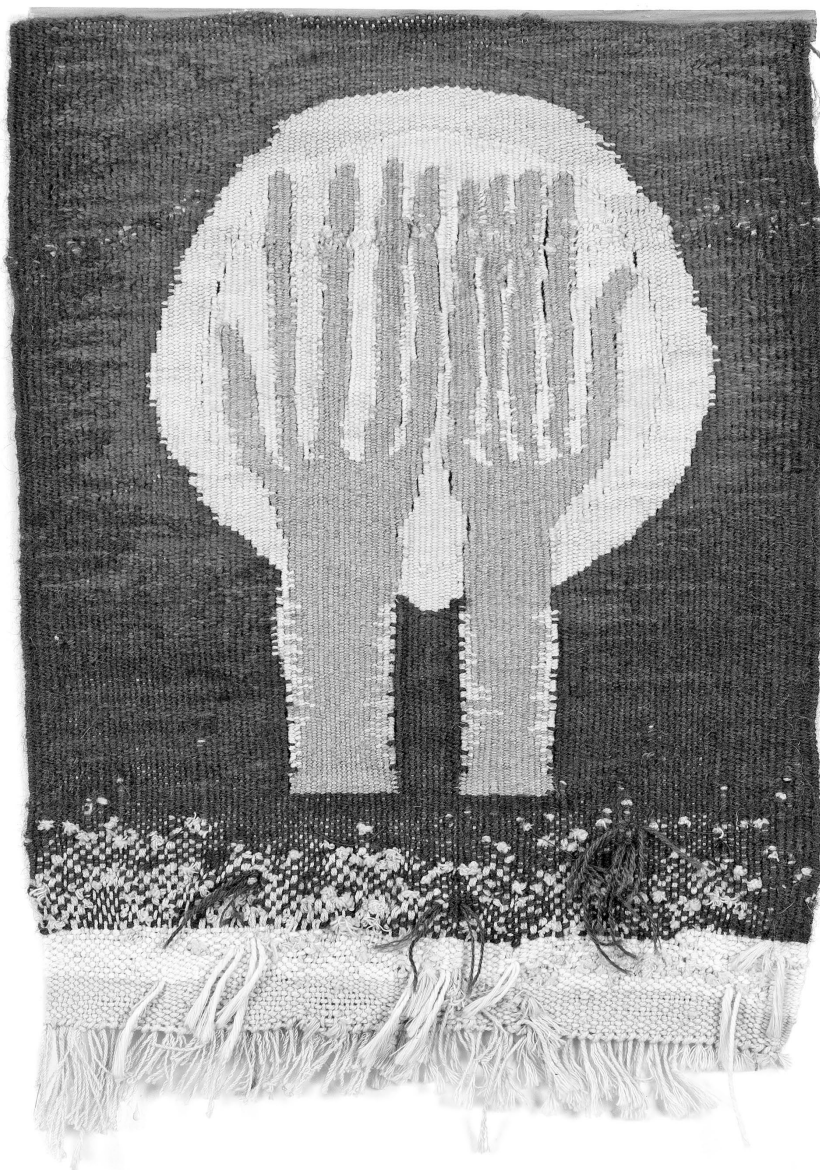
12 Bertha Zoltán: *Németh László: Sorskérdések*. Tiszatáj, 1990. 5. 79–91.

13 Vekerdi László: *Ismét a Sorskérdésekről*. Tiszatáj, 1990. 8. 24–29.

14 Görömbei András: *Sorskérdések*. Alföld, 1990. 10. 64–73.

szépségét. „Németh László sorskérdéseinkkel foglalkozó írásainak ugyanis az a lényegük, hogy a magyar irodalomnak, történetírásnak, nevelésnek, politikának, gazdaságnak a magyar érdekek képviselőjén keresztül kell az emberiség értékeihez a maga külön színével hozzájárulnia. [...] Egy nemzet helyett végez múlt- és lelkiismeretvizsgálatot, s egy nemzetnek keres sorsjavító programokat – sohasem mások elle-

nében, hiszen harci eszközül mindig az őszinteség és a minőség elvét választja és igényli.” A *Kisebbségben* mai üzenete az, hogy „egy nemzeti kultúra – függetlenül alkotóinak eredetétől, faji és osztályhelyzetétől – azokat a műveket, életműveket tudja igazán a sajátjának, melyek e nemzet sorskérdéseinek mély átérzéséből emelkednek az egyetemes kultúra rangjára”.

Napbanéző (gobelin vázlat, 1997)

Bálint Tamás
(1985, Székelyudvarhely)
költő, közgazdász,
Székelyszenttamáson él

Bálint Tamás

Máj hagymalekvárral

Részletek

22.

Poszttolás a posztmodernről, hol minden gondolat az oldalak feletti igazságról, a téged érdeklő pillanat birtoklásáról szól. Nem kell jövő, ha a jelent uralod, s mikor odaértél, az az utáni jelent is uralni tudod. Meghajlítani, ami elmúlt, kitörölni az adott szóval, sérült rendszerben növekedni s növelni tokkal-vonóval mellméretet, számlaegyenleget. Hiába beteg, akkor sem javíthatod, de elvetheted, lecserélheted gyorsabbra, erősebbre és magasabbra a léccel, sprintelj a hosszútávon, csak tüdőt kidobva érsz el bármit. Bármit, kivéve, ami a célvonalon számít.

23.

Az üzletsoron, a parkosított terecske másik oldalán, egy Fotóbolt nevű cég működik, melyben semmi nem az, aminek látszik. A fotós felszerelések tukmálása mellett fő profilja a képmutatás, ha kell, előhívna, elrejtene vagy felejtene. A mintadarabokra rászáradt a máz. Csalódás elleni garancia, lényegtelen más, itt csodát látsz. Anyuka unatkozása elleni családi vállalkozás. A bejáratnál, a régebb díszkertként működő területen egyre több a torz fa, benőtte az udvart a csalán, a kóró, a bodza, de az épület homlokzata patent. A tulaj felesége már korábban hazament, gyermekük, a kevésbé aranyos, két utcával odébb egy rongyrázós gyerekzsúrba hivatalos.

Hóvári János

„...minden vívmány végül a kultúra és a lelkeség által méretek meg!”

Hóvári János
(1955, Kiskorpad) történész,
turkológus, diplomata,
Budapesten él

Emlékezés Csingiz Ajtmatovra

A Türk Népek Kulturális Együttműködési Szervezete (TÜRKSÖY), amelynek központja Ankarában van, számos országban megemlékezett Csingiz Ajtmatov 90. születésnapjáról, s a szervezet emlékkiadványában a türk világ képzőművészei vallottak a 2008-ban elhunyt világ-hírű kirgiz íróról. Az évforduló a kirgizisztáni Iszik-köl tónál vette kezdetét 2018. október 6-án nagyszabású emléküléssel. Azon a helyen, ahova Ajtmatov 1986-ban külföldi írókat és más értelmiségieket hívott. Kiemelt esemény volt maga a születésnap, 2018. december 12-én, s azóta számos emlékezés történt a világban. Ebbe bekapcsolódtak a kirgiz diplomáciai missziók is. Kirgizisztán bécsi nagykövetsége (amely hazánkban is ellátja a diplomáciai kapcsolatokat) egy fotókiállítást küldött a Türk Tanács Magyarországi Képviseleti Irodájának Ajtmatov életútjáról. Ennek megnyitójára Szorobaj Dzsénbekov kirgiz elnök magyarországi hivatalos látogatása során, 2020. szeptember 29-én került sor. Ezen a napon a kirgiz íróról parkot neveztek el Zuglóban. A kiállítást a koronavírus miatt csak kevesen tudták megnézni. A budapesti emlékezés felvetette azonban annak szükségességét, hogy Csingiz Ajtmatov emlékének gondozása magyar feladat is. A mai nemzedékeknek nehéz megérteniük azt, miként is lehetett egyetemes értékeket teremteni a Szovjetunióban. De azt is, hogy egyes közép-ázsiai és szovjetunióbeli népeknek milyen keserves küzdelmet kellett vívniuk nemzeti-kulturális-nyelvi megmaradásukért. Csingiz

Ajtmatov életútja a kirgiz példa, de volt és van özbek, kazak, azerbajdzsáni, grúz, csuvas, mordvin, komi és más küzdelem is.

Csingiz Ajtmatov a kirgiz (és vele együtt a közép-ázsiai életet) beleírta a 20. századi világirodalomba. 1992-ig többnyire szovjet írónak tartották, mert számos nagy munkáját oroszul, és nem kirgiz anyanyelvén vetette papírra. A Szovjetunió minden lehetséges kitüntetését és elismerését megkapta, s a peresztrojka idején annak nagykövete is lett. Hiába élt évtizedekig Moszkvában, szülőföldjéhez mindig hűség maradt. Irodalmi sikerei mind közép-ázsiai történeteihez kötődtek. Olyanokhoz, amelyek a valóságban gyökereztek. Ajtmatov a mágikus realizmust nem tanulta, hanem az önnön magából jött. Abban, hogy írásai megjelenhettek, és művésze (a filmmel is összekapcsolódóan) kiteljesedhetett, nagy szerepe volt a Szovjet Kommunista Párt 1956. évi XX. Kongresszusának, amely a sztálinista sematizmus-sal való szakítást jelentette, s egyben lehetőséget nyújtott arra, hogy az egyes szovjet térségek egyedi hangjai feltörjenek. Ajtmatov témái egyetemesen is érdekesek voltak: az egyéniség miként került szembe a családdal, a nemzetséggel és a különböző szovjet struktúrákkal. Neki a Szovjetunió egyszerre volt az áldozatok és túlélők földje. Édesapját 1938-ban politikai okokból kivégezték, felnőtt fejjel érthette meg rehabilitációját. Kirgiz és kazáni tatár gyökereit mindig felvállalta, de erről beszélnie alig kellett, mert ezt még a szeme is megtette helyette.

Csingiz Ajtmatov síremléke az Ata Bejit (Atyák Sírhelye) Emlékparkban (fotó: Sultan Dosaliev)

Mindig a Szovjetunió jobb arcát képviselte, azt, amelyben léteztek egyetemes értékek – igaz, szovjetizáltan – az irodalomban, a filmművészetben, vagy épp a balettban. 1990–91 között Mihail Gorbacsov tanácsadója volt, s 1990-től a Szovjetunió nagykövete rövid ideig Luxemburgban, majd Brüsszelben. A birodalom felbomlását követően egy évig itt Oroszországot is képviselte. 1995-től Kirgizisztán nagykövete volt a Belga Királyságban, az Európai Unió és a NATO képviselője Brüsszelben, valamint az UNESCO-é Párizsban. Hazájának nem szokványos diplomatája volt, hanem sokkal inkább egy olyan személyiség, aki egy olyan népet képviselt a nemzetközi közösségben, amelyet nem kényeztetett el a történelem. Egész életében vallotta, hogy a spirituális értékek – legyenek azok egyéniek vagy közösségek – felette állnak a materiálisoknak. Halála előtt 2006-ban a Kirgiz Írószövetség Közgyűlésén hangsúlyozta: „Bármekkora is a gazdasági és ipari teljesítmények, minden vívmány végül a kultúra és a lelkeség által méretik meg.”

Csingiz Ajtmatov sírja a Biskek melletti Ata Bejit (Atyák Sírhelye) Emlékparkban van. Azon a helyen, ahol 1938-ban édesapját több társával együtt kivégezték és eltemették. A kirgizek „301-es parcellájának (Nagy Imre és mártírtársainak nyughelyének)” halottjait, a 137 áldozatot 1991-ben exhumálták. Csak Törökul Ajtmatovot sikerült azonosítani a zsebében maradt halálos ítélete alapján, a többiek tömegsírban vannak. Az itt létrehozott emlékhelyet 2000-ben avatták fel. Ata Bejit a kirgiz nemzeti emlékezet és kegyelet legfontosabb helye lett. Csingiz Ajtmatov síremléke is itt található. Ajtmatov egyik meghatározó művét, a *Dszingisz kán fehér fellegét*, amelyet először 1995-ben jelentetett meg, édesapjáról írta kirgizül. Somfai Kara Dávid remek fordításában 2007 óta magyarul is olvasható. Az elmúlt fél évszázad egyik legnagyobb csodája, hogy a megalázott és 1938-ban kivégzett szovjet vezető fia a kirgizek olyan nagy írója lehetett, akít a többi türk népek is magukénak vallanak. Egyetemes értelemben a türk világ Homérosza és/vagy Gabriel García Márqueze?

Virágcsík
(francia gobelin, 1974)

Sebők György

A vízszintes hegyoldal

Föld alól a hó előbukkan,
megnyílnak a szem csatornái.

Hogyan lehetne otthontalan,
kinek származása királyi?

Hó szivárog fel napjaidban.
Mi több, felfúrja magát hozzád.

Rajtad múlik, ami hátravan:
hogyan feladd a magad igazát.

Talpad alá felhővé roppan,
nem engedi bánnod a sarat.

Volt, mikor te tudtad legjobban:
múltad az ég, s mindig az marad.

Ezért siet úgy hozzád a hó.
Levegőt kér, kristályba zárul,

tudja, amit megoltalmazol,
utánad szegődhet palástul.

Feltolakszik a hó, hogy éljen,
mint kíséret alól a dallam.

Uralkodhatsz sokféleképpen:
légy menedék, megbonthatatlan.

Sebők György
(1992, Debrecen)
költő, zenész,
csoportterapeuta

János Zoltán
(1954, Miskolc)
irodalomtörténész,
József Attila-díjas

János Zoltán

Ajtmatov-koordináták

Vázlat egy kirgiz jurta falára

Csingiz Ajtmatovot gyakran fotózták olyan kucsmban, amelyet a magyar nyelvterület egészén, széltében-hosszában viseltek évszázadokkal, sőt még néhány évtizeddel ezelőtt is a pásztorkodók, a parasztemberek vagy a közelükben élő városiak. De hordták ezt az „egyetemes” kucsomát Közép- és Kelet-Európa más népei is: védte a fejet (a gyakori menekülések, üzenések s más gyötretések közepette) a történelmi és a valóságos hideg ellen; később a svájcisapkák, a silányabb kalapok a nyomába sem értek, ahogyan Ajtmatovnak sem – igen sokan – a tőle ugyan szerencsésebb helyre született európai, ázsiai vagy amerikai íróársak. Ahonnan jött (szinte a feudalizmus előtti, a nomadizálást s a patriarkális emlékeket őrző korból): a kucsomáját először bőrökként viselő birkák, a hegyes-völgyes terepeken az összeköttetést, az utazást és a kommunikációt biztosító lovak – s csak később a juhok szőrére emlékeztető gyapot termelése – jelentették a lét alapjait, és határozták meg – a nomád pásztorkodás gazdasági-kulturális-infrastrukturális természetére – az egész civilizációt.

Ugyan hová fordulhat az irodalmi nyelvét épphogy néhány évtizede kialakított, a 20. század derekáig meghatározóan állattartó nép új értelmiségije, amelynek szellemére a cárok kora óta egy nyelv- és identitásváltást sürgető, hatalmas történelmi hagyománnyal és kultúrával rendelkező hatalom telepedett, ha nem a népéletben és a történelemben megtalálható modellekhez és a néphagyományhoz? Amelynek verbális, rituális tömege az évszázadok mélyisé-

geibe néz, és – konzervatív viselkedési vagy morális erői mellett – a megmaradás stratégiájának elemi építőköveit is nemzedékről nemzedékre közvetíti. S a természet, a táj, a szülőföld szeretetét, a szerelem erejét, az állatok-növények varázslatait is, amelyek már gyermekkorban kitéphetetlenül hozzánőnek a lélekhez.

A kirgiz nép számára e feltételek között az identitás megőrzése a század egyik legnagyobb kihívását jelentette. Mint ahogyan Közép- és Kelet-Európa számos népe számára akkor és azóta is. Mint ahogyan ez a kihívás határozta meg szinte létének mindennapjait az 1945 és 1989 között ugyancsak szovjet hegemónia alá vetett Magyarországnak, s a száz év óta Trianonban, majd a II. világháborút lezáró békeszerződésekben határokon túlra rekesztett, de magyarul beszélő és gondolkodó milliőknak is. Akikkel együtt és gyakran azok nevében is, egyetemeset kiáltva, Ajtmatov oroszul és kirgiz nyelven egész életművében mondta – annak a rendszernek a keretei között, amelyben élnie lehetett, s amelyhez pályájának s műveinek egyes vonásaival illeszkedett is – a nemzeti önazonossághoz ragaszkodás példáit, eszméjét és igazságát.

Ajtmatov összetett életművét, amely egyaránt mutat fel kritikai és mágikus realista vonásokat, neomitologikus, folklorizáló, sci-fi és a lineáris időt felbontó elemeket, s közvetít az emberlét homályaiból felszított s újjáélesztett antropológiai tapasztalatot, poétikai síkon legmaradandóbban a folklór új típusú epikai integrációja emeli a világirodalom síkjára. A nép-

hagyomány kreatív beépítésében a szerzőt egyaránt vezényelték népe önazonosság-tudatát, közösségi hagyományait erősítő és mindezeket az adott történelmi keretek között megreformálni kívánó, a régi és az új ütközéseit is kifejező és az emberlét egyetemes kérdéseire kinyíló akaratok. Ha az író munkásságának különböző forrású és természetű összetevőit (a realista örökség, a regényműfaj megújítóinak hatása, a szociográfiai alapvetések, a posztmodern irányba is elmozduló kísérletek stb.) egy-egy átfogó pályavizsgálatban azonos igénnyel lehet is nagyító alá helyezni, a népe folklórába mélyedő esztétikai vektornak mégis kiemelt figyelmet kell kapnia az életműre tekintésben. Ajtmatov teljesítményét – noha számos kapcsolódási pontot lehet benne megjelölni az egyetemes próza öt előző és kortárs alkotóihoz s különböző alkotói módszerekhez és stílusokhoz – ez a szellemi kötelzet rögzítette a legnagyobb szervességgel abba a világirodalmi „mozgalomba”, amely kontinensek között ívelve át s (akár ismeretlenül is) egymásra tükröződve, az embernek a léte és történelme megértésére irányuló akaratát a legkülönbözőbb geográfiai pólusokon is hasonló („univerzális” antropológiai forrásvidékű és szerkezetű) poétikai eljárásokkal fejezte ki. Az a kincs, amit ridegpásztor ősei közül, Északnyugat-Kirgizia Seker falujából kiemelkedve népe történelmi és hagyománytudatából a többféle magas iskolát (állatorvosi, majd írófőiskola) végzett Ajtmatov – a realista alkotói módszer nagy orosz és nyugati alkotóira s kora teljes társadalmára egyaránt figyelve – fölébreszt, motívumaiban, tárgyi, szituációs és stíluselemeiben – beforrasztva az író több irányból felépített regényformáló módszerébe – mind tipológiai, mind módszerében a folklórintegráló irodalom egyetemes irodalmi fellépésével áll a legintenzívebb koherenciában. A kirgiz író világirodalmi tényezővé válásának felhajtóerőit is ez a motiváció, létválasz és poétika szabja meg.

Pedig az aulokban maradt ősei világából a maga küldetésére ébredő fiatalember maradhatott volna néma is – egyaránt megfélemlítve, lélekben is meggörnyedve a sztálini terror során 1938-ban kivégzett apja emlékeitől, családja tragédiájától és az orosz kultúra nyomasztó fölényétől. Terelhetett volna haláláig a nyáját vagy a ménest, a kirgiz kucsma alól csak a sok ezer méter magas hegyeket fürkészsze, mint egyszerre a létet keretező szülőföld, az égre szökött – s csak abban az irányban megnyitható – szabadság és a társadalmi rabság szimbólumait. Vagy maradhatott volna – amire eredeti képzettsége jogosította – a Kirgiz Állattenyésztési Intézet kísérleti gazdaságának szorgalmas alkalmazottja, fontos eredményeket érve el a tej- vagy gyapjúhozamban. Vagy ha már – a maga nyugtalan belső késztetéseire, az állatok mellett, a körbefogó világról írni kezdő fiatalemberként a Gorkij Irodalmi Intézetet is elvégezve – íróvá lett, eljátszhatta volna a literatúra újabb keletű hangszerein (félredobva az ősei kezétől koptatott temir komuz hangszert) a neo-sematizmus elvárt futamait, nagy terjedelmű, hamis szonátákat építve fel belőlük, ahogy tették azt kortársainak tucatjai. De varázskucsmaja alatt, a maga helyén, a sztálini Szovjetuniót követő években, az egyik leghátrányosabb helyzetű „tagköztársaság” fiaként, azzal az okos körültekintéssel állt bele a világba, amely személyiségét végül támadhatatlanná és elnémíthatatlanná tette; hogy egy világbirodalom diktatúrájával a vállán is elmondhassa, amit a világ peremén élő népéről és az emberről a létezésnek üzeni akart. A maga nevéhez a kirgiz népvét is hozakötve – a *Manasz* eposz után irodalmi síkon először adva ismét messze hangzó hírt róla – mind az irodalomban, mind az egyetemes kultúrában. Ajtmatov tollán – miközben művei kereteiben folytonos téma maradt a „közösségi” társadalom kínzó belső konfliktusainak, torzulásainak, a hibák kijavításának szándéka is – maga a kirgiz népsors sistereg fel. Annak egyszerre a teljes létre figyelő és a megcsontosodott

szokások karóitól körbezárt, de korlátaiból kitörni akaró, vajúdó alkatában, az egyetemes emberi helyzetek, gondok képleteit is e két pólus közé feszítve ki.

Amikor Ajtmatov írásnak adja a fejét, egyszerre fordul Tolsztojhoz, Kuprinhoz, Solohovhoz, Hemingway-hez és Faulknerhez –, valamint a kirgiz monda-, népdal- és hitvilághoz. A népköltészet és abban az archaikus emlékezet úgy tör át számos művén, akár a rejtett barlangokból érkező s a hegyek lankáin csillogva szétterülő, ágakra szakadó bűvópatak: sokféle belső érből táplálkozva, és számos irányba ágazva el. S nemcsak kirgiz dalok, mondák, eposzi emlékek, hanem más népek mondái, egyéb hagyományai s az egyetemes mitológia fénylő vonalai is felizzanak alkotásaiban. A kirgiz népi szövegtradícióból a *Fehér hajóban* (1970) rege, *Az első tanítóban* (1962) átkok és ráolvasások, a *Dzsamila szerelmében* ősi szokások nyugöző rítusai, *A versenylő halálában* (1966) a pásztorok énekei lobbannak az olvasó elé. A *Dzsingisz kán fehér fellege* című (a *Mire a madarak visszatérnek* című elbeszélését is tartalmazó, 1995), Magyarországon 2007-ben, Somfai Kara Dávid fordításában (a költői szövegeket Buda Ferenc ültette át magyarra) megjelent könyve szintetikus erővel von magába *Manasz*-motívumokat, monda-, legendatöredékeket, erőéneket, diadaléneket és egyéb archaikus forrású műfajelemeket, miközben – *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* folytatásaként – Dzsingisz kán korát és a szovjet terror idejét párhuzamosítva ad megrázó képet a diktatúrák természetéről, és épít regénybe vont emlékművet kivégzett édesapjának.

A tengerparton futó tarka kutya (1978) lapjain – a mű egész konstrukciójának háttérében – egy másik nép, az alig ötezer embert számláló őslakos szibériai nyivhek (más néven giljások) folklórja éled meg. Míg egyes helyeken a mű eszmei vagy lélektani irányait pontosítva, árnyalva, dimenzionálva (a szerkezeti funkció szerint paralellizálva vagy opponálva) tisztán (betétként) idéződnek fel a művek szövetében

a folklóremlékek, addig *A tengerparton futó tarka kutya* és *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* (1981) mag-történeteiben – az ősi elbeszélés az író képzetén új fénytöréseket kap. Az egyes népi tudatelemek erőteljesen az író saját korának és az emberiségre vonatkozó alapkérdéseknek tartalmaihoz igazodnak.

Épp ahogyan alig egy-két évtizeddel előtte Nicolas Guillén (1902) költő (*Son motívumok*, 1930) és Alejo Cárpentier (1904) író (*Földi királyság*, 1949) című alkotásaiban – Kubában; a maja mítosz és hiedelemvilág vonásait művébe építő Miguel Ángel Asturias (1899) (*Kukoricaemberek*, 1949; *A zöld pápa*, 1954) regényeiben – Guatemalában, és a *Zsubiabá* című regényét (1935) hasonló paramétereken megalkotó Jorge Amado (1912) művének lapjain – Braziliában. Majd – a már a kirgiz íróval kortárs időben alkotó, az indián mitológiai és folklórelemeket műveibe integráló Juan Rulfo (1917) regényében (*Lángoló síkság*, 1953) és az Ajtmatovval egy évben született Carlos Fuentes (1928) (*Áttetsző tartomány*, 1958) prózájában, továbbá a költő Octavio Paz (1914) verseiben – Mexikóban. S tovább kutatva az Ajtmatovkoordináták hosszúsági és szélességi köreinek nyomvonalait, erős rokonság fűzi az írókat a kecsua indián hiedelmeket prózájába szervező (természetesen nem orosz és kirgiz, hanem spanyol és kecsua nyelven író), az Andok indiánjainak sorsát és szellemiségét műveinek fókuszába helyező perui José María Arguedas (1911) egyes alkotásaihoz (*Mély folyók*, 1958) és – a prózagenetikai síkon Ajtmatov bemérésekor gyakran emlegetett közvetlen kortárs – a *Száz év magány* szintézis-értékű regényét (1967) szerző kolumbiai García Márquez (1927) műveihez is.

Hiszen az identitást fenyegető külső veszély ugyanaz, csak más ideológiai előjelű itt (Közép-Ázsiában) és amott (Latin-Amerikában). A belső társadalmi feszültségek, krízisek is ugyanúgy sorozatosak, és az idegen elnyomásnak s a belső gazdasági, kulturális, civilizációs fe-

szültségeknél kitett nép ugyanúgy a 20., majd a 21. század életszínvonalának, kultúrájának, termelési értékeinek szintjére akar emelkedni Kirgizföldön, a Szovjetunió tagköztársaságában, mint Latin-Amerika északi függőségektől gyötört államaiban. Az értelmiség – és közöttük kiemelkedően az írók – éppen a kultúrának, benne elsősorban az irodalomnak a jövőt formálni képes erejét ismerik fel, s kapaszkodnak az önmeghatározás és a tradíció-megőrzések érdekében is egyszerre a nemzeti, a népi vagy az összetettebb regionális etno-genézisben rejtőző folklór tartalmaiba és az irodalom (a művészet) egyetemes modelljeibe. Az izzóan formálódó, új utakat kereső, de önmaga értékeit megőrizni akaró, a szellemi beolvastással és a gazdasági kényszerekkel szembeszegülő akarat e saját hagyományba és Európa (vagy az euro-atlanti kultúra) nagy örökségeibe egyszerre tekintő lázadása jellemzi negyedszázaddal Ajtmatov előtt – s a latin-amerikaiakéhoz hasonló erővonalakon – a fekete-afrikai tradíciót a francia kultúra örökségével ötvözni kívánó s a harmincas évektől jelentkező negritude mozgalmát is. A fekete öntudatnak azokat a képleteit, amelyek a Szenegálból Franciaországba származott Leopold Senghornnak (1906) és Birago Diopnak (1906), a martiniquei Césaire Aimé-nak (1913), valamint a Francia-Guayanában született Léon Damas-nak (1912), a negritude alapítóinak; s később Ajtmatov afrikai kortársainak, így a brazzaville-kongói Patrice Lumumbának (1925) és Henri Lopes-nak (1937) (a kongói himnusz szerzőjének) a nyilatkozataiban, politikai harcaiban is erőteljesen tükröződtek vissza. S ez a poétikába sűrűsödő önértelmezés és útkeresés nagyszerűen nyilatkozik meg az Egyesült Államokban élő színes kisebbség irodalmában is. Ahol – mások között Langston Hughes (1902), Gwendolyn Bennett (1902), majd később Richard Wright (1908) fellépése – és a fekete eredetű zene, a swing, a dzsessz világhódító sikerei nyomán – a legnagyobb latin-amerikaiakhoz, a negritude-vezetőkhez és

Ajtmatovhoz hasonlóan – a szintén egyetemet végzett, majd egyetemen oktató, tudományosan is magas szinten felkészült Toni Morrison (1931) írt – a kirgiz író fellépéseivel egyidőben – világsikerű művet. A *Salamon-ének* (1977) az Észak-Amerikába hurcolt afrikaiak identitásának történelmi gyökereit keresve lényegíti át a cselekményt és karaktereket átütően alapozó fekete legendát, a „Salamonugrató” szikláról felemelkedő és Afrikába visszarepülő ősi történetét a műbe, poétikai tetté formálva az egykori verbális tradíciót.

A fenti alkotókat a folklór-identitás-társadalomértelmezés tengelyén kívül egybekapcsolja az a közös sajátosság is, hogy – noha származásuk a legkülönbözőbb nemzeti, törzsi, világrészi eredetekhez kötődik – valamennyien világnyelveken alkottak. Ajtmatov (ha eredetileg nem orosz nyelven fogalmazott) maga fordította (háttérben több más alkotó között az 1895-ben született Szergej Jeszenyin folklórra is alapozó költészetének az orosz anyanyelvűek által széles körben ismert és értett kódjával) a kirgiz nyelven írt műveit oroszra. A latin-amerikaiak – mögöttük Federico García Lorca (1898) Jeszenyinnel azonos időben, ám az orosz költőnél is mélyebben a népi tudatra figyelő, s az andalúz, a cigány, arab vonásokkal átszőtt folklórból számottevően táplálkozó művészetének közösen értett mintáival, a portugál nyelven író Jorge Amado kivételével – spanyolul. A (mások között Rabelais-n, a folklórt felfedező avantgárdon és Picassón iskolázott) negritude-alapítók és örököseik franciául; az észak-amerikaiak pedig – szellemi motivációikban az afrikai eredetű zene, a folklórt emlékezetesen a verseibe szövő skót Burns (1754), az ír Yeats (1865), a mitologizáló regényt korszakosan újraalkotó, szintén ír Joyce (1882) s a természetábrázolást mítosszal feltöltő és annak erőit az emberi akarattal, az elszánt önanonosság-keresés motívumával szembesítő Herman Melville (1819) *Moby Dick*-jének (1851) példáit is meghallva – angolul. (Angolul írt

a joruba származású nigériai Wole Soyinka – 1934 – is, akinek *Aké* című önéletrajzi prózája – 1981 – szintén kapaszkodik a szülővidék mitikus szellemi hátterébe.) A világnyelvek a fordítás nélküli, közvetlen olvasás élményét adva, az alkotói erő elemi átáramlását hatalmas mértékben segítették a sok száz millió spanyol, orosz, angol, francia anyanyelvű ember számára. Még a portugál nyelven alkotó Amado is több tucat millió lehetséges olvasót számlálhatott! S az is ezeket az írókat összekovácsoló közös vonás, hogy a vázolt felhajtóerőkön közülük többen jutottak (Ajtmatov is) az irodalmi Nobel-díj közelébe, illetve kapták is meg azt (Toni Morrison, García Márquez, Octavio Paz, Wole Soyinka).

A százmilliókhoz anyanyelvükön szólni képes világirodalmi irányzat és mozgalom Magyarországon Bornemisza Pétertől, Balassitól kiinduló, s Kölcsey, Csokonai, Petőfi, Aranyon, Adyn keresztül a 20. század elején-közepén elsősorban József Attilától, Tamási Árontól, Sinka Istvántól kialakított, majd Weöres Sándor, Nagy László, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Kiss Anna és mások kezétől továbbemelt poétikai típusai a szerzők anyanyelvén (a csecsemőket és a sohasem olvasókat is beleszámolva) csak 14-15 millió emberhez juthattak el. De Ajtmatov világirodalmi rokonságát fürkésztve ez a teljesítmény sem kevesebb, mint a világnyelveken író alkotóké. A kirgiz író műveinek tükrében, ennek rokon ágait keresve azt is tudatosítani kell, hogy ez a hosszú távról indult – s alakkarakterében a huszadik század második felére a „bartóki” modell tartalmaiba torkolló – magyar szépírói mozgalom is éppúgy a világirodalom e nagyszerű közös értéktartalmához kapcsolódik, mint az itt számba vett, egyetemesen ismert alkotóké. Ráadásul több más hazai korstílushoz, eszmei áramlathoz vagy irányzathoz képest (humanizmus, reneszánsz, a felvilágosodás stílusirányzatai, posztmodern stb.) nem „megkésetten”, hanem számos vonásában szerves belső fejlődés talajáról

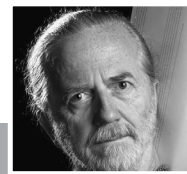
emelkedve fel, s az időben együtt lélegezve a 20. század egyetemes irodalmának itt felcsillantott alapműveivel. (Lásd például József Attila, Tamási Áron, illetve García Lorca és Nicolas Guillén; Juhász Ferenc, Nagy László és a húszas években született latin-amerikaiak hasonló időkeretű fellépéseit.)

Ajtmatov példája – az egyetemes irodalomban lefordíthatatlanul vagy lefordíthatatlanul, azaz „névtelenül” maradt magyarokéhoz hasonlóan – azt is üzeni, hogy az emberi világ, a földgolyó minden sarka, minden elrejtett zuga azonos rendű a világ fővárosaival – a művészi megszólalás erejének, igazságának szempontjából. Sinka István Bajó-ere, szeghalmi Mágora, Szabó Pál Biharugrája, Tamási Áron Hargitája, Veres Péter Alföldje, Illyés Sárszentlőrincet körbefogó pusztái, Nagy László Felsőiskáza mellett a felnevelő és a világ képeit megfogalmazó Vörös-domb, a Besenyő-erdő, Ratkó József Nagykálló melletti tanyái, Kányádi Sándor Küüllő-völgye, illetve a García Márquez Macondóját rejtő kolumbiai őserdő avagy Leopold Senghornál az afrikai „szererek országa”, a Portugál Dzsoal völgye – és az Ajtmatovot szülő kirgiz vidék, a Talasz völgye ebben az irodalmi lázadásban azonos szintre kerülnek a rokokó, az izmusok, a nonfiguratív programok, a posztmodernitás szellemi kohóit adó nyugati nagyvárosokkal, az ezeréves egyetemeikre joggal büszke országok lakóhelyeivel és emberalakjaiknak, íróinak különböző szintű és minőségű kulturális forrásokból felépülő, mégis univerzálisan emberi tudatával.

Ajtmatov kucsmája alól a magyart is magába foglaló világirodalom értékszerkezetének sugarai világítanak felénk – ma is. A számos vonásában szinte a bartóki zenét beszéltető, annak elemi kottáit epikává „fordító”, ragyogó irodalmi nyelve, alkotásmódja egyaránt megláttatja a források és a művek éles vonalú koordinátáit a kontinensek felhőkarcolóin, Nagy László faluvégi szülőházán – és a hegyesorsókban rejtőző kirgiz jurta falán.

Szkárosi Endre

Földléghajó

Szkárosi Endre
(1952, Budapest)
költő, irodalomtörténész,
a Szépirodalmi Társaság elnöke,
József Attila-díjas

Meghal az idő, ha elmegyek.
Ragyogás, ha nincs idő.
Meghal a Tér, ha szétzuhan.
Szárnyalás, ha nincsen Tér.
Meghal a szemem, ha elszálltam.
Na, gyerünk már! Pokolra velem!
Ott nincs idő, ott nincsen tér, ott nincsen fény,
Csak ragyogás.

Szárnyalj sötétben,
Vonz lent fényszakadék!
Maradj felül, feleslegül,
Sose merülj, felemel a vég.
Ne hullj! Repülj, akarj, hevülj!
Magába vesz, ha megnyílik az ég.

Felhők, albatroszok tengervizek hátán,
Párák, rétisások fakoronák szárnyán,
Szél száll, darvak, varjak, sólymok,
Hátas griffek, dögkeselyűk,
Szélörvények, zenebona
Sötétben verdesve,
Szívedben reszketve szállj!

Ott lent vakít a fényszakadék,
Itt fent látod, ha nyílik az ég.

Ragadozók várnak, ember, jaguár,
Dögevők szállnak, ugyanaz, hej!

Dimorfoteka, copiapoa, eulichnia, neochilenia,
Jukkaceé, zebrima baké, ri camperi,
Castaneappal, matum siacus, dimorfoteka
Pajzsporoc, gégeporoc, nyelvcsont, gyűrűporoc, hej!

Mélyek, üregek – kráterütegek – lávalövegek, tűz.
Árkok, meredek – sziklák, zuhatag – füst és hamu és gőz.
Olvadt levegő – forró szakadék – ont rád jeget és – fényt!
Árkok, meredek sziklák, zuhatag, füst és hamu és gőz.
Árkok, meredek – sziklák, zuhatag – füst és hamu és gőz.
Olvadt levegő – forró szakadék – ont rád jeget és – fényt!

Földléghajó, vízléghajó, tűzléghajó, szállj!
Tűz jéghajó – víz jéghajó – föld jéghajó – szállj!
Hej!

”A háborúban elestem, de győztem”

Beszélgetés Somfai Kara Dávid etnológussal

Somfai Kara Dávid
(1969, Budapest) turkológus, etnológus,
a Kelimbetov kazak–magyar kulturális díj kitüntetettje

Fotó: Vadócz Dávid

A kirgiz nép „ajkáról” kölcsönöztük az alábbi beszélgetés címét, amelyet Csingiz Ajtmatov (1928–2008) íróról, munkásságáról, valamint a kirgiz népről folytattunk Somfai Kara Dávid etnológussal. A világirodalom nagyjai között számontartott kirgiz író műveit több mint száz nyelven olvashatják az érdeklődők. Nemzetközi elismerései között találjuk a Pro Cultura Hungarica díjat (2005) és a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztjét (2006) is. A magyar olvasó és a magyar irodalomtörténet szerencsésnek tudhatja magát, hiszen Ajtmatov műveinek fordítója az eurázsiai török és mongol népek történelmét és kultúráját kiválóan ismerő turkológus, etnológus, akinek a segítségével *Dzsingisz kán fehér fellege* mögé is bepillanthatunk.

– „Ha a javaidat elveszik – azt még kibírod, megmaradsz. De a lelked úgy marad, összetaposva, azt nem simíthatod ki semmivel...” – mondja Ajtmatov egyik hőse. Milyen volt az író lelke?

– Milyen volt Csingiz Ajtmatov lelke? Azt nem tudom, a lélek rejtve marad a világ előtt, azt csak a Jóisten ismeri. Egy biztos, Ajtmatov lelkét nem tudták eltaposni, és erről ékes bizonyosságot tesznek írásai. Talán már gyerekkorában megértette: a lelkünket semmilyen külső erő el nem tiporhatja, ha megőrizzük magunkat jónak és tisztának. Saját bőrén tapasztalta meg, milyen az, amikor az ember minden világi dolgot elveszít, de lélekben erős marad.

– És milyen a kirgiz lélek? Vannak nyomai a megtörtétségnek, vagy egyként erős?

– Egy nép lelke talán még rejtélyesebb, mint az ember lelke. A nép lelke folyamatosan változik. Az 1990-es években sikerült bepillantani abba a falusi társadalomba, ahonnan

Csingiz Ajtmatov elindult a világhír felé. Szülőfalujában, Sekerben (Talasz völgye) is jártam. A falusi kirgizek körében éreztem még ezt a tisztaságot. Érdekes, hogy a kirgiz nyelvben a tisztességet és a hitet ugyanazzal a szóval fejezik ki (imán). A kis falvakban az emberek nagycsaládokban éltek, akik házasságok révén egymásnak is rokonai, nászai voltak. A vendégszeretet és az önzetlenség volt a két legfontosabb erény, mely áldást, szerencsét (kut) hozott a családra.

– Miben áll a kirgizek hite?

– Nagyon hittek az ősök szellemeiben, akik szerintük elevenen részt vettek a közösség életében, ezért is hívták őket eleven szellemeknek. A kirgiz nép mindig alázattal viselte a sors csapásait, több száz éves mongol és orosz uralom után sem érezték magukat áldozatoknak, és bíztak népük lelki erejében. Épp ennek a spirituális erőnek és hitnek az elvesztése vezetett

oda, hogy a falusi társadalom gyökeres változáson ment keresztül. Ennek persze gazdasági okai is voltak.

– *A spirituális erő, a hit elvesztése kapcsán a rajtunk is átvonult globális folyamatok helyi lecsapódására kell gondolnunk? Hová húzódtott viszsza az etnikai spiritualitás, és mi került a helyére?*

– A hagyományos nomád életformát és spiritualitást a kommunizmus kezdte üldözni, de akkor még a kis falusi közösségekben nem tudták teljesen eltüntetni. A kommunizmus megszűnésével aztán őket is elérte a globalizmus szele, a fiatalok a fővárosba költöznek, de sokan ott sem találnak munkát, és Oroszországban élnek vendégmunkásként. Igen, a 21. század globális folyamatai, az urbanizáció, a migráció az etnikai spiritualitást erőteljesen megváltoztatta.

– *Gondolom, ezek a hatások a kultúrát is elérték.*

– A kommunizmus alatt a városi kirgiz értelmiség eloroszosodott nyelvileg, és gyakran kulturálisan is. Most a nyugati ateizmust a fundamentalista iszlám váltja fel, amely belülről bomlasztja a társadalmat, és sokkal alattomosabban építi le a hagyományos spiritualitást. A kis falvakban még az ezredforduló tájékán „újra szabadon” élték meg a hagyományos hitvilágot, de az elmúlt tíz évben sok népi vallási mozgalomra sütötte rá a fundamentalista iszlám a „pogány hiedelem” jelzöt. Ezt a kommunista időkben is gyakran hangoztatták.

– *Tehát az etnikus vallási hagyományok terén is jelentős a változás?*

– A népi vallásosság eltűnőben van – a globális kultúra és a fundamentalizmus kéz a kézben bontja le az etnikus spiritualitást, és szállja meg a fiatalok lelkét. Érdekes jelenség ellenben az epikus hagyományok szerepe a kirgiz identitás erősödésében. Az epikus hagyományok, a *Manasz* eposz számos eleme ugyanis épp ebből a halálra ítélt spiritualitásból táplálkozik, de ez eddig elkerülte a fundamentalisták figyelmét. Csingiz Ajtmatov már a kommunista időkben nagy jelentőséget tulaj-

donított az epikus hagyománynak, és az írásaiban is megjelenik.

– *Mondhatjuk azt, hogy az 1928-ban született Csingiz Ajtmatov írói világát az említett rendszerek és világképek így-úgy átjárták? Történetében benne van a teljes 20. századi orosz-kirgiz történelem, és aztán – nagyköveti minőségben – még a nyugati világ is, ahol élete vége felé élt és működött.*

– Ajtmatov az egyszerű falusi emberek életét élte, és vele kapcsolatosan szinte kötelező kiemelni szeretetét, tiszteletét az állatvilág iránt. Édesapja (Törökul Ajtmatov) Kirgizföld egyik kommunista vezetője lett a bolsevik hatalomátvétel után. A gyermek Ajtmatov a kiváltságos életét élte, hétévesen a távoli nomád kirgiz világból Moszkvába került, egy nyüzsgő, európai nagyvárosba. 1937-ben szörnyű terror söpört végig a szovjet-orosz birodalmon, több mint egymillió embert öltek meg vagy küldtek a Gulágra, főleg értelmiségieket és magát a kommunista pártelitet is. A kis Csingiz családja a szülőfaluban, Sekerben húzta meg magát. A kiváltságos gyermekből egyetlen szempillantás alatt üldözött és árva lett. De Ajtmatov lelkét nem tudták eltiporni, szellemi nagysága már fiatalon kiviláglott. Az iskolát otthagya tizen-négy évesen a helyi kolhoz titkára lett, lévén, hogy rajta kívül nem volt írástudó a faluban, sőt, a moszkvai évek alatt oroszul is megtanult. A háború után az állatorvosi pályát választotta, innen az állatvilághoz való vonzalma.

– *Mikor kezdett el írni? És – ezek szerint azt is meg kell kérdezni, hogy – milyen nyelven írta műveit?*

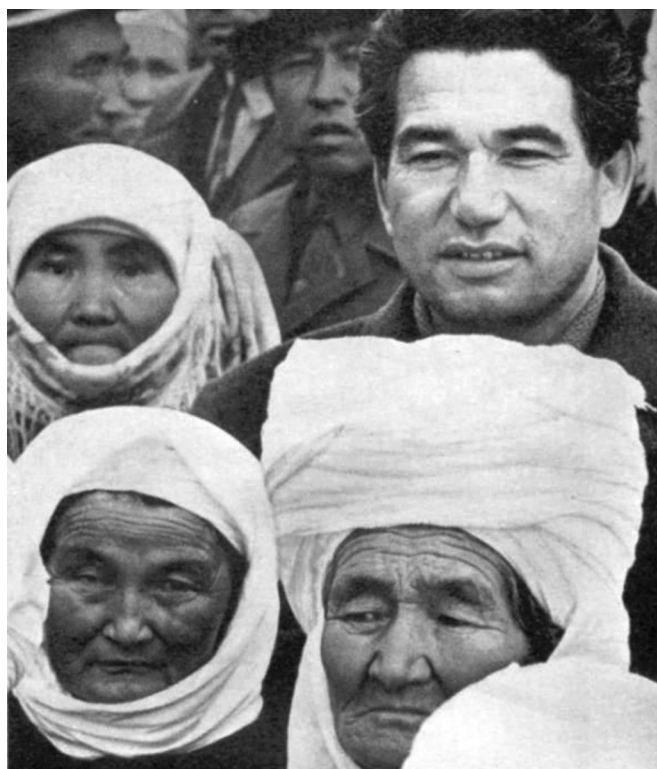
– Már főiskolai éve alatt írásba fogott. Talán így próbálta feldolgozni gyerekkori élményeit, hisz korai műveiben a falujában átélt történeteket mesélte el. Nem fordult nyíltan a rendszer ellen, emberi sorsokon keresztül mutatta a társadalom és a hatalom által megvetett emberek lelkének tisztaságát. Két nyelven, kirgiz és orosz nyelven írt, de természetesen az oroszul írt művei révén lett világhírű. Nagyon korán olyan örökérvényű műveket alkotott, mint a *Dzsamila szerelme* (1958) vagy az *Első tanító*

(1961). Hiába repítették művei a világhír és jólét felé, lelke tisztaságát, úgy érzem, végig megőrizte. Ez a tisztaság, amiről korábban is beszéltünk, a kirgiz falusi társadalom spirituális hagyományából táplálkozott. Orosz műveltsége ugyanakkor alkalmassá tette őt, hogy ezt a lelkiséget bemutassa a négy égtáj számos olvasójának, akik korábban talán sosem hallottak a Tiensan-hegység völgyeiben élő, kicsiny kirgiz népről.

– Említetted, hogy egyetlen írni tudó fiú volt a falujában, és hogy két nyelven írt. Ezt úgy kell elképzelni, hogy egyik könyvét oroszul, egy következőt kirgiz nyelven írta, és ezeket a műveket aztán valaki lefordította a másik nyelvre?

– Ajtmatovot sokan vádolták, amiért oroszul írt, és műveit kirgiz nyelvre fordították. De ez így nem igaz. Pályája elején, amikor főleg elbeszéléseket, kisregényeket alkotott, műveit mindkét nyelven megírta. Voltak olyan elbeszélések, amelyeket csak kirgiz nyelven írt meg (*Fehér eső*, 1954; *Veszélyes átkelő*, 1955). Számos korai művének kirgiz és orosz változata sok részletben különbözik is egymástól, sőt, tulajdonképpen önálló alkotásoknak tekinthetők. Ilyen volt a *Dzsamila szerelme* és az *Első tanító* is. A helyzet akkor változott meg, amikor Ajtmatov már híres lett, és regényírásra adta fejét. Ekkor, író barátját, Asim Dzsakipbekovot kérte meg, hogy vállalja el művei kirgiz fordítását. A *versenyelő halála* (1966) már fordításban jelent meg kirgiz nyelven. Dzsakipbekov maga is kiváló író volt, a talasz-völgyi Seker faluból származott, akárcsak Ajtmatov, és a kirgiz nyelv talaszi dialektusát beszélte. Ő viszont nem tudott oroszul írni, művei csak a kirgizek körében ismertek. Dzsakipbekov egészen haláláig (1985) hűségesen fordította Ajtmatov műveit (*Fehér hajó*, 1970; *Tengerparton futó tarka kutya*, 1977; *Egy évszázadnál hosszabb ez a nap*, 1980; *Vesztőhely*, 1983), bár ez saját munkásságának kárára ment.

– Ajtmatovról a kínosan szerény magyar recepcióban azt olvassuk, hogy ő a kirgiz nemzeti irodalom megteremtője. Mit jelent ez pontosan? Hogy néz ki a kirgiz irodalom?

Csingiz Ajtmatov szülőfalujában, Sekerben falusi fejkendő s kirgiz asszonyok társaságában

– Azt semmiképp nem mondanám, hogy Ajtmatov a kirgiz nemzeti irodalom megteremtője. A kirgizek a szovjet kor előtt nomádok voltak, és csak a legszűkebb elit járt muszlim iskolába (medresze), ahol az arab mellett Közép-Ázsia másik két irodalmi nyelvét, a perzsát és a csagataj-törököt tanították (mindkét nyelv arab betűs írást használt). Külön kirgiz irodalmi nyelv nem volt, a kirgizek népi költői (akin) főleg improvizálva és énekelve adták elő műveiket, általában háromhúros komuz (koboz) hangszer kíséretében. Nagyon gazdag epikus hagyományuk volt, amelyet mesélőik napokon át tudtak recitálni, ugyancsak emlékezetből, vagy inkább spirituális állapotban.

– És mi történt az írásbeliség terén a későbbiekben?

– A szovjetek hatására 1924-ben hozták létre a kirgiz nyelv első megreformált arab betűs ábécéjét, az Erkin-too (Szabad hegy) újság ezzel

A gyermek Csingiz Ajtmatov (balra) családja körében. Apja: Törökül, anyja: Naghima, és öccse: Ilgiz (1930-as évek)

az új ábécével jelent meg Taskentben. Szovjet nyomásra csakhamar az arab helyett áttértek a latin írásra (1930), de Sztálin később ezt megszüntette (1940), azóta cirill ábécével írnak. Az első kirgiz nyelven megjelent mű Kászimali Bajlaninov kisregénye: *Adzsar* (1928). Az 1930-as években Alikul Oszmonov kirgiz költőóriás emelkedett ki, versei máig népszerűek, bár hazáján kívül szinte ismeretlen. Vagyis a kirgiz irodalom már gazdag hagyománnyal rendelkezik az 1930-as évek óta, de ezek az írók kizárólag kirgiz nyelven alkottak, és főleg a kirgiz szóbeli irodalomra támaszkodtak, kirgiz témákat dolgoztak fel.

– Beszéltünk az Ajtmatovot elmarasztaló, sőt: kritizáló hangokról. Valahol azt üzenté az őt „árulással megvádolt” kollégáinak, hogy az orosz nyelvben rejlő és a kirgiz nyelvből hiányzó nyelvi „lehetőségek” miatt döntött a kétnyelvűség mellett, illetőleg később az orosz nyelv mellett.

– Ajtmatov azzal alkotott maradandót, hogy műveit oroszul is megírta, és képes volt olyan

témákat választani, amelyek az egyetemes irodalom szintjén is meghatározóak. Erre azért volt alkalmas, mert gyermekkorában oroszok között élt, és maga is csak félig volt kirgiz, hiszen édesanyja, Naghima asszony, kazáni tatár (böszörmény) kereskedők leszármazottja volt. Vagyis, képes volt úgy megírni orosz nyelven a műveit, hogy azokkal olyanokat is megérintsen, megszólítson, akik nem ismerték a kirgizek világát. Műveiben az emberi létezés és lélek egyetemes kérdéseit feszegeti. Ha nem is Ajtmatov „teremtette” meg a kirgiz irodalmat, a világirodalom térképére ő helyezte fel, még ha az orosz nyelv által tette is ezt. És ne feledjük el azt sem, hogy igen fontos szerepe volt abban, hogy a monumentális kirgiz *Manasz* eposzt világszerte megismerték.

– Arról az 500 000 sorból álló, ismereteink szerint a legnagyobb terjedelmű eposzról beszélünk, aminek a magyar nyersfordítását te készítetted el 2017-ben (18 573 soros válogatás). Az eposzt kísérő közel másfélszáz oldalas jegyzetanyagból pedig, ami úgyszintén a te munkád, az is kiderül, hogy nem csak a nyelvet ismered, nem csak fordító vagy. Egy-egy beszélgetésünk alkalmával, vagy a könyveid olvasása során az volt az érzésem, hogy a kirgizeknél is jobban ismered a kirgizek – mondjuk úgy – kultúrtörténetét. Nem mintha volna összehasonlíthatási alapom, de a néprajzkutató tudja, mire utal, és mire nem, amikor efféléket mond. Szóval: bámulatos az otthonosságod, felkészültséged, tájékozottságod. Hogy kerültél olyan messzire?

– Éppen Ajtmatov írásai keltették fel bennem az érdeklődést a távoli és számunkra ismeretlen világ iránt. A nyolcvanas években jártam gimnáziumba (1983–1987), nekünk még kötelező volt megismerkedni a szovjet irodalommal, Ajtmatov *A versenylő halála* című kisregénye is kötelező olvasmány volt. Hála Istennek! Először a nevére figyeltem fel, hisz a mongolok félelmetes világhódító uralkodója, Csingiz kán nevét viselte. De ő nem karddal, hanem tollal hódította meg a világot. Amikor elolvastam a regényét, teljesen beleszerettem

a kirgiz falvak világába, hagyományaikba, és rögvest elhatároztam, hogy egykor eredeti kirgiz nyelven fogom olvasni a nagy író műveit.

– *Ez meseszerű, mármint az, hogy az ember ilyen komoly döntést hoz fiatal korában. Az út is meseszerű volt, ami odáig, illetve hát még inkább idáig vezetett?*

– Érettségi után az USA-ba kerültem egy sportösztöndíjjal, ahol egy ujjur diák volt a szobatársam a kollégiumban, aki anyanyelvére is megtanított. Az ujjurok a kirgizek szomszédai, de míg a kirgizek hagyományosan hegyi nomádok, ők az oázisokban földműveléssel, kertészkedéssel foglalkoznak. 1990-ben aztán találkoztam Mándoky Kongur István kun származású turkológussal, aki arra biztatott, hogy inkább a sokkal dallamosabb kirgiz nyelvet tanuljam. Közép-Ázsiában a kazak és a kirgiz nyelv áll ugyanis legközelebb a kunok egykori nyelvéhez, amelyet a 18. századig a Nagykunországban is beszéltek. 1991-ben Kínába utaztam, akkor még mint turista. A Tiensan egy része átnyúlik a kínai határon. Egy helyi kazak fiú, Bakitbek elvitt szülőföldjére, a Tiensanba,

a Tekesz folyó völgyébe, ahol kirgizek, mongolok és kazakok élnek vegyesen. Ez az utazás életre szóló élmény volt. Lóháton mentünk fel a hegyekbe a nomád szállásokra, hirtelen én is Ajtmatov regényeinek a világába csöppentem.

– *És bizonyos értelemben egy kicsit ott is maradtál...*

– Onnan már nem volt visszaút, egy életre szóló elhívást éreztem arra, hogy a belső-ázsiai nomádok kutatásának szenteljem életem. Turkológus lettem, éveket töltöttem közöttük. A nyelv mellett a hagyományos műveltség, a folklór kutatása okozta a legnagyobb örömet. Ma már második anyanyelvemnek tekintem a kirgiz-kipcsák nyelvet, és honvágyat érzek, ha sokáig nem láthatom a Tiensant, hisz első utam óta lassan harminc év telt már el. Több mint a fél életem.

– *De sok más helyen is megfordultál, és – a nemzetközi tudományosságban is számontartott – nyelvészeti, vallási, etnológiai kutatásokat végeztél. Melyek voltak számodra a legmeghatározóbb terepmunkáid?*

Kirgiz táj a Talasz völgyében, nem messze Seker falujától, ahol Ajtmatov gyerekkorát töltötte

– Valóban rengeteg helyen megfordultam a Duna-deltától, Dobrudzsától egészen az Amúr folyóig, Szahalin szigetéig. Nem tudnék egy terepmunkát sem kiemelni harminc év bolyongásai közül. Persze a nomád világ mindig nagyon megfogott, például amikor nemezházakban laktam a kazak sivatagokban több száz kilométerre a legközelebbi várostól, ahol csak a kutak ismerői tudtak életben maradni. Vagy a Tiensan hófedte hegyei között, egy 3000 méter magas kirgiz nyári szálláson, ahol még nyár közepén is gyakran van hóvihár, ha elvonul egy felleg. Vagy Szibéria végtelen erdeiben, ahol tuva vagy even pásztorokkal rénszarvasok hátán keltünk át ember nem járta mocsarakon, hogy aztán kis sátrakban húzzuk meg magunkat a rengeteg közepében. De bármerre jártam, emberi jóság és vendégszeretet fogadott, mert én is nyitott szívvel érkeztem közéjük. És mindig az adott nép anyanyelvén próbáltam szólni hozzájuk.

– *Ez az, amiről mindenképp szeretném, ha beszélnél, ha felsorolnád azt a sok nyelvet, amit ismeresz és beszélsz! Nyilván nagyon jó nyelvérzékkel áldott meg a Jóisten, ami persze a szorgalmad és lelkesedésed hiányában földbe rejtett talentum maradt volna. Az előbb mondtak alapján úgy tűnik, az idő jelentős részét az emberek körében, az élet sűrűjében töltötted.*

– Nogaj nyelven beszéltem Dobrudzsától a Kaukázusig, baskirul az Urál hegyei közt, kazakul a végtelen pusztákon, kirgiz nyelven a Tiensan hegyeiben, tuva vagy telengit nyelven az Altaj-hegységben, vagy éppen jakutul a Léna partján. És az egyszerű emberek ajkáról gyűjtöttem azt a tudást, amit később papírra vetettem. Mindig csak arról írtam, amit magam láttam, magam hallottam, s bár az emberi élme mindig torzítja a valóságot, csak tiszta forrásból merítettem, és közvetlenül, az anyanyelvükön hallgattam meg, éltem át az élő hagyományokat. De azért egy kicsit a szívemmel is kutattam, mert a szív olyat is „meglát”, ami a szem elől rejtve van, olyat is „meghall”, amit nem rögzít, közvetít semmilyen hangfelvétel.

– *Ez nagyon szép és nagy igazság. De kimaradt a felsorolásból Kína, Japán, Amerika! És ki tudja, mi minden más is...*

– Kínában olyan területeken gyűjtöttem, melyeket a mandzsu hódítás előtt török és mongol népek uraltak (Belső-Mongólia, Kelet-Turkesztán, Dzsungária, Észak-Tibet). Az USA-ban és Japánban ösztöndíjjal kutattam, és hogy ne maradjak terepmunka nélkül, felkerestem az ottani őslakos népeket. Az USA-ban a nyugati sziúk (lakota) közt jártam, míg Japánban a Hokkaidón élő ajnuk között. De ezek csak kisebb tudományos kitekintések voltak, hű maradtam fő kutatásomhoz, Eurázsia török és mongol nyelvű népeinek folklórához.

– *Jegyezzük meg, hogy a folklór esetében itt most a kultúra egészére kell gondolnunk, a vallási életre és a spiritualitásra kiemelten is. Hazai vagy európai területen is időztél?*

– Idehaza a Kis- és Nagykunsgót jártam be, bár inkább a kunok iránti érdeklődésem hajtott. Mivel a kunok a 18. század óta már magyarul beszélnek, turkológusként nem tudtam igazán kutatni köztük. Sajnos mára a kunsági tájnyelvben használt kun maradványszavak is eltűntek. Ugyanakkor Dobrudzsában, a romániai Konstanca megyében három faluban is élnek nogajok (Kara-Murat, Endek-Karakuju, Hodzsali). Ők a mongol hódítás után Kumánia területén maradt kunokból létrejött nép leszármazottai, és vezérük, Nogaj kán (1260–1300) nevét viselik. A nogajok a mai napig megőrizték a kunok nyelvét. 2005-ben egy hetet töltöttem közöttük. Sajnos mára az ő nyelvük is végveszélybe került, csak az öregek beszélnek. Viszont a kaukázusi nogaj testvéreikkel, ahol még eleven a nogaj nyelv, megélnékültek a kapcsolatok, talán lesznek lelkes fiatalok, akik újratanulják.

– *Említetted, hogy Ajtmatov édesanyja kazáni tatár, a tatár pedig – ha jól tudom – szintén a kun nyelvhez kapcsolódik. Kicsi a világ – mondhatnánk, úgy tűnik, a nyelv, a nyelvtörténet révén sokkal közelebb van hozzánk Ajtmatov, mint gondolnánk.*

*Csingiz Ajtmatov találkozása Szajakbáj Manasz-énekessel a 60-as években,
amikor a Pravda újságnak tudósított*

– Igen, Ajtmatov édesanyja kazáni tatár, akiket egykor böszörménynek is neveztek. A tatár nyelv valóban a kipcsák nyelvek egyik változata, a baskirhoz áll legközelebb, de a kun vagy a kirgiz nyelvtől sincs távol.

– *Azt hiszem, ugyanazzal a rajongással fordítottad a műveit, mint amilyen lelkesedéssel végzed a kutatásaidat. Azt is megtudtam, hogy az író lelke nem tört meg, de a világ, amit ábrázol, szépségében is kegyetlen, és jobbára emelt fővel viselt szenvedéssel teli.*

– Ajtmatov műve, a *Dzsingisz kán fehér fellege* szomorú történet, tele szívszorító részletekkel. Ezt a művet Csingiz Ajtmatov maga választotta, amikor felmerült, hogy egy hazánkban ismeretlen művét tervezik lefordítani.

– *Emlékszem, amikor 2006-ban a budapesti Könyvfesztivál díszvendége volt, egy interjúban szóvá is tette, hogy nem látta a dedikálók kezében a Dzsingisz kán fehér fellege című könyvét.*

– Akkor még nem értettem, miért pont ezt a szomorú történetet választotta, mely a könyörtelen hatalom és a tehetetlen kis ember konfliktusát mutatja be.

– „Egy fonál a kard ellen...” – mondja az elbeszélés narrátora. *Találkoztál vele a Fesztiválon?*

– Igen, 2006 áprilisában Budapesten találkoztam Ajtmatovval. A tiszteletbeli kirgiz konzul, Erdős Endre kezdeményezésére hívták meg a Nemzetközi Könyvfesztiválra. Ez alkalmából a köztársasági elnök ki is tüntette. Nekem jutott a megtiszteltetés, hogy tolmácsolhattam neki. Hatalmas élmény volt azzal az emberrel találkozni, akinek többek között a hivatásomat köszönhettem. Ajtmatov is nagyon megörült, hogy általam anyanyelvén szólhatott az olvasóihoz, hisz hiába járta be a fél világot, mindig az orosz volt a közvetítő nyelv. Hálás volt ezért.

– *A hála, azt hiszem, érthető is. A tisztelet és az elismerés jelzésének igazán ritka módját tapasztalhatta meg...*

– Összebarátkoztunk, olyan lett számomra, mint egy távoli nagybácsi, aki meglátogatott. Egy igazán szerény embert ismertem meg benne, akit nem változtatott meg a hírnév és a jólét. Leginkább a természetessége nyugtázott le. Az első nap után már úgy éreztem, mintha rég-

óta ismertük volna egymást. Persze a könyvein keresztül ez így is volt. 2007-ben még dedikálta nekem a *Dzsingisz kán fehér fellege* könyv magyar fordítását, majd egy évvel később ő is a szellemek birodalmába távozott, de a vele töltött pár nap emléke elevenen él bennem.

– *Remek írói koncepció, ahogyan a fehér fellegmondát és az elbeszélés főhősének, Abutalipnak a történetét ötvözi, párhuzamba állítja. A világot meghódítani akaró mongol, aztán szovjet birodalom egyik oldalán – a pusztán „csak” élni, szeretni vágyó egyszerű ember a másik oldalán.*

– Dzsingisz kán fellegének mondája csak kelet Abutalip halálának történetéhez. Ez egy korábbi regény (*Az évszázadnál hosszabb ez a nap*) egyik főszereplőjének tragikus halálát írja le. Ajtmatov halála után tudtam meg, hogy Abutalip halálában saját édesapja halálát írta meg. Apját, Törökul Ajtmatovot, 1938-ban vitték Biskekbe vonaton, hogy kivégezzék. A családi legenda szerint a vagon ablakából még megpillanthatta családját, mikor a falujuk mellett robotgott el a vonat. Szívszorító, hogy az író saját apja halála ihlette ennek a műnek a megírására. Talán gyógyír volt ez lelki sebeire, hogy emelt fővel élhesse életét, és tanúságot tegyen a kirgizek néha kegyetlen, de szépséggel teli világáról.

– *Mint ahogyan szépséges a nyelv, a nyelvi stílus is, amivel az író felmutatja a szépséggel teli világot. Szintiszta költészet minden sora. A néha mitikus dimenzióba, mondai „valóságba” kanyarodó ábrázolásforma csak erősíti a bemutatott történetek hitelenségén. Van a fordításokban megjelent kötetben még egy elbeszélés Mire a madarak visszatérnek címmel, amiben szintén több, nagyon lényeges kérdésről szó esik. A középpontban a haldokló édesapát találjuk, aki tulajdonképpen megfogalmazza testamentumát, az örökség „természetesen” szellemi javakból áll, a legértékesebb köztük pedig a nyelv. Nagyot tévedek, ha azt gondolom erről a novelláról, hogy akár Ajtmatov ars poeticája is lehetne?*

– Szerintem jól gondold. Ajtmatov egy beszélgetés során elmondta, a kis kirgiz falujában,

Sekerben nagymamája volt a legnagyobb tanító mestere, aki híres mesemondó volt. Önmagára is úgy tekintett, mint egy modern mesemondóra, aki papírra veti meséit. Nagy áhitattal beszélt mindig a nomád kirgizek epikus hagyományairól, a *Manaszról*, és az eposzt előadó manaszcsi-mesemondókról. Fialat íróként találkozott az akkor legnagyobb manaszcsival, Szajakbájjal, akivel a Pravda számára készített beszélgetést. Szerintem ez a találkozás ihlette az említett elbeszélést.

– *Ezek szerint Ajtmatov írói minőségben is kapcsolódik ehhez a hagyományhoz, szerephez. Te találkoztál manaszcsik-kal?*

– Eposz-mesélőkkel magam is találkoztam, és mind elmondták, hogy gyerekkorukban álmot láttak, álmukban az ősök szellemei hívták meg őket a mesemondásra. Ajtmatov maga is érezhetett hasonló elhívást, mikor állatorvosként írásra adta fejét. Az elbeszélésben a nomád kirgizek egy közmondása is elhangzik: a legnagyobb tehetség a nyelv szólása (önör aldi kizil til). A kirgizek jórészt írástudatlanok voltak, de a 19. században lenyűgözték a köztük járt európai utazókat azzal, hogy milyen sokra tartották az ékesszólás és a mesemondás tudományát. Ajtmatov ezt a hagyományt emelte a világirodalomba.

– *Valóban ékesszólás, költészet és filozófia együttesen Ajtmatov életműve. Vajon jobb-e élni, mint meghalni? – kérdezi kivégzése tudatában Dogulang szerelmétől, Erdene-től, aki éppen Dzsingisz kán seregéből (valójában a halál elől) tervez megszökni. Nem sikerült. Mit tanít a kirgiz világkép, Csingiz Ajtmatov az életről és a halálról? Miért vagyunk, és mivé leszünk?*

– Azt hiszem, Ajtmatov gondolata a halálról, a sorsszerűségről szól, hogy az embert mindig eléri a végzete, de nem mindegy, hogy megtörtén, félelemmel, rettegéssel a szívében néz szembe a sorsával, vagy emelt fővel. A kirgizek elég fatalisták, a sors (tagdir) mindenkit elér, bátran kell szembenézni vele. Az embernek előre el van rendelve a halála (adzsál), és csak na-

Csingiz Ajtmatov kirgiz nyelven tart előadást a Néprajztudományi Intézetben, mellette Somfai Kara Dávid tolmácsolja szavait (2007. április)

gyon ritkán beszélnek arról, hogy valaki előbb halt meg, mint ahogyan azt a sors elrendelte (adzsalsziz). Az embernek fel kell ismernie az órát, amikor a lelkét vissza kell adnia a teremtőnek (dzsaratkan). Az élet persze nem ér véget a halállal, a szellem örök. Kiváltképpen a szentek, hősök és más különleges képességű emberek szelleme (arbak) haláluk után is befolyásolja a halandók életét, és üzenetet hoz a szellemek világából. A teremtő iránti alázat a fontos, de a szellemek világát sem szabad megsérteni, mert azok könnyen bosszút állhatnak, akár csak az emberek. Ezért mondják a kirgizek: az Isten megbocsát, a szellemek nem.

– *Hogyan jelenik meg ez Ajtmatov műveiben, illetve a kirgizek mindennapjaiban?*

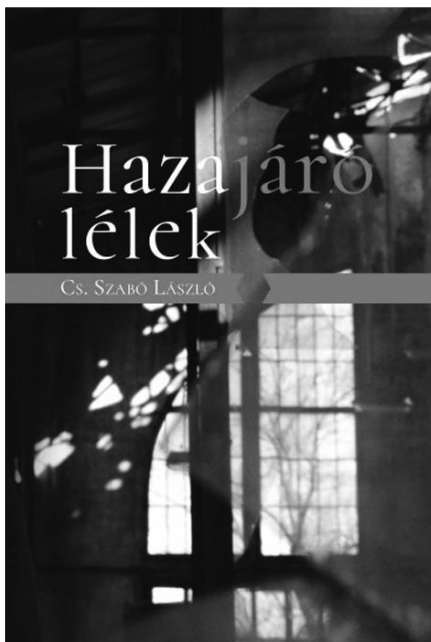
– A nomád kirgizek között fontos volt az önzetlenség. Feláldozni magunkat másokért, rokonokért, családért, ismerősökért. Bármekkora volt az éhség, a legjobb falatokat mindig félretették, hátha betoppan egy váratlan vendég, akit Isten vendégének neveztek. Ugyanakkor értetlenül álltak a falusi emberek az egyéni ambíciókat a közösség érdeke elé helyező önzés előtt, melyet sajnos sokaknak épp a kom-

munizmus protekcionista szemlélete vert a fejébe. Ajtmatov a műveiben az embereket az állatvilággal és jószágokkal szemben is önzetlenségre, áldozatkésziségre hívja, ő az állatvilágot is az emberi közösség fontos részének tartotta. Furcsa ez a jószágok húsán élő nomádok szempontjából. Pedig a nomádok pontosan tudták, milyen sokat jelent számukra a jószágok élete. Ha találkoztak, így köszöntötték egymást: Jószágod épségben van-e? (Mál-dzsán aman-bu.) Persze, a jószágnak az a sorsa, hogy táplálja gazdáját, ha eljön annak az ideje. De a vágás előtt együtt imádkoznak a jószág mellett, és adnak hálát Istennek. A nomádok szemében az élet az emberek, a jószágok és az állatok végtelen körforgása, küzdelem a létért.

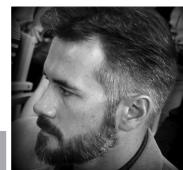
Iancu Laura

Iancu Laura
(1978, Magyarfalu) költő,
néprajzkutató, Velencén él,
József Attila-díjas

„Emelt fővel mondhatom, hogy 3000 éve az emigránsok: a világ sója.”

Fodor József Péter
(1982, Szombathely)
az ELTE BTK alumnusa,
szerkesztő, kritikus

Cs. Szabó László: *Hazajáró lélek*,
MMA Kiadó, 2018.

Márvány és babér a címe annak az Itáliáról szóló versgyűjteménynek, amelyet Márai Sándor a kevés könyvek között kézításkájában magával tudott vinni 1948-ban egy Svájcba tartó vonaton. A képekkel illusztrált, terjedelmes kötet bizonyosan számos emigráns magyar utazóládájában hagyta el talán végleg a Kárpát-medencét. Szerkesztője, Cs. Szabó László – ahogy a *Bevezető*ben írta – „ezer esztendő Dél-vágyát pillantotta át” ez utolsó hazai könyvének összeállításánál. De nem csak e könyvvel vált szinte mindennapos társává a (nem csak) külföldön élő magyarok egy részének; rádióadásában és újságcikkeiben megfogalmazott szociológiai, politikai tárgyú véleménye és nézőpontja irányításként szolgált milliók számára, olyannyira, hogy egyes gondolatai Márai naplóiban és regényeiben is fellelhetők.

Cs. Szabó Lászlónak az 1957 és 1984 között az Irodalmi Ujságban megjelent publikációiból válogatott Szakolczay Lajos, amikor a nagyrészt kordokumentumnak számító cikkekből összeállította a *Hazajáró lélek* című kritikagyűjteményt. A sajnos inkább csak filozofok érdeklődését kiváltó tartalom tanulságos és szükséges

módon irányítja rá a figyelmet Európa, de főleg Magyarország világpolitikában és a világgazdaságban alárendelt helyzetére oly módon, hogy a cikkek háttérben végig érezhető a világhatalmak öngyilkos rivalizálása.

A szerkesztő nem kronológiai szempontból válogatta sorba az írásokat – ami csupán Cs. Szabó évek során változott stílusán érezhető kissé –, hanem téma szerint: Horatius és egy kevés antik irodalom után Shakespeare korába, „a papok agyamosdató intelmeinek” világába kalauzolt a szerző (1971) egy éppen aktuális könyvmegjelenés kapcsán. A válogatás azt tükrözi, hogy Cs. Szabó nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem, ha párhuzamot tudott vonni a vélemény- és gondolatszabadságot korlátozó politikai és vallási rendszerek propagandamódszerei, valamint a 20. század második felének magyar médiahelyzete között: „Miből él idegen földre menekülve egy vallási üldözött? Amiből egy politikai földönfutó. Folytatja régi mesteriségét, ha be tud illeszkedni az új világba. Vagy pénzzé teszi anyanyelvét: megpróbálkozik a régi szókincs használatával befogadói közt. Így tett Shakespeare idejében több francia kálvinista.

Nemigen változott a tanmódszer négyszáz év alatt” – így tett számos külföldre szakadt, életét mentő magyar szabadgondolkodó értelmiségi 1948 előtt és után.

A könyv első fele alig több egy irodalmi lexikon adattömegénél, a cikkek erőssége ugyanakkor, hogy Cs. Szabó kapcsolódási pontokat keresett (világszínvonalú) magyar (Arany János, Pázmány Péter, Krúdy Gyula) és külföldi szerzők között, bár az írások között akad olyan is, amelyben versekből következtet írói életeseményre. A szerző általában lendületesen indított írásai felkeltik a figyelmet, majd a pár oldalba belesűrített, felületes életrajzok, esetleg a művek tartalmi leírásai tanulság híján ellaposodnak.

Mégsem szabad szigorúan tekinteni Cs. Szabóra emiatt. Tisztában kell lenni azzal, hogy a nevezett két-három évtizedben az Irodalmi Ujság jelentősége a külföldön élő magyar olvasók számára a magyar olvasnivaló biztosításának jelentős tetteiben mérhető le. Az emigráns írástudók publikálási lehetősége mellett olyan magyar nyelvű művelődési fórumot jelentett, amely részben pótolni tudta a hazai könyvtárak elvesztését. Bár egyes részeiben a Wikipédia tartalmára emlékeztető kivonat a gyűjtemény, az újság maga (talán éppen emiatt) egy kicsit tudományos, egy kicsit ismeretterjesztő volt, miközben szórakoztató is, ami igazán nagy teljesítmény a dilettáns művekkel vagyonokra szert tevő kiadók önkényének kitett, szegény körülmények között élő, olykor éhező emigránsoktól. Mégis számos esetben hiányzik Cs. Szabó személyes esztétikai-filozófiai véleménye a fordításnak tűnő szövegek között. A vélemények minősége és mennyisége tekintetében a magyar tárgyú írások gyarapodásával párhuzamosan ível fel a kötet. Lehet igazat adni Cs. Szabónak, ha nem óhajtotta a verseket, a műveket magyarázni, mivel azoknak magukat kell magyarázniuk, de elérkezett egy olyan korszak, amikor már magyarázni kell őket, éppen

a művek politikai célok elérését elősegítő propagandafelhasználása miatt; ez a magyar szerzők és könyvek esetében, amikor csak lehetett, meg is történt. Petőfi szabadságharcos hős alakja illet az újsághoz, a műfajhoz, az állandó mondanivalóhoz, de Cs. Szabó képes volt például Proustról írva érzékletesen az olvasó elé tárni a kultúra csúcsán lévő francia 19. század szalonvilágát is. Az olvasó irigykedve követi továbbá Cs. Szabó személyes találkozásának történetét és meghitt beszélgetését Hannah Arendtrel, többek között a költők társadalmi tehetetlenségéről. Végül e téma komolyságához méltóak a szerző záró, érzékenyítő sorai is. Petőfi sorsa pedig éppen egyik legtragikusabb példája e tehetetlenségnek, talán ezért is kapott a kötetben kiemelkedő hangsúlyt 1848–49 és annak következményei: ráeszmélés arra, hogy a társadalom többsége fülét befogva, szemét eltakarva inkább egzisztenciális (ál)biztonságot kíván (akár egy véreskezű, sarcoló vezető árán is), mintsem demokratikus és felelősséggel járó életvitelt.

Keresztury Dezső *A magyar irodalom képeskönyve* című, 1956-ban elkészült kötetének recenziója kapcsán fejtette ki Cs. Szabó saját véleményét *Magyar századok* címmel; heves és zaklatott állásfoglalást fogalmazott meg a kiegyezésről, a magyar nemzet önáltató és uraskodó árulóiról. Batsányi János *Összes műveinek* ismertetése kapcsán vont párhuzamot 1848 és 1956 között a 60-as évek elején, amikor Magyarországon még csak gondolni sem volt szabad a szabadságharcra. A Szakolczay-válogatás dicséretére válik e cikk kötetbe emelése, mivel a Batsányi-összes megérdemelne egy 21. századi (akár hasonmás) kiadást, de hiánypótló/hiányzó kiadásokról esett szó még Halász Gábor életműve és Kabdebó Lóránt könyve kapcsán is. Hasonlóan kiemelendő Jósika Miklós kapcsán a levett szabadságharcok öt világrészre szétszóródott emigránsainak sorsát ismertető írás, továbbá tanulságos a magyar

kormányzati rendszerekben mindig aktuális kultúrpolitikai stratégia ismertetése a politika szolgálatába állított írói életművekről, jelen esetben az Arany János-életmű Kádár-kori meghamisított emlékérről: „Kádárék [...] körülállják egy halott walesi bárd sírját, hogy a hazug és szemforgató hódolati ének elfojtsa a nép ajkán ismét tehetetlenül égő szabadságéneket s a börtönben gyötört élő bárdok sikolyát.” Cs. Szabó vallomása szerint az Arany-életmű az emigráns író számára „A tóra” volt.

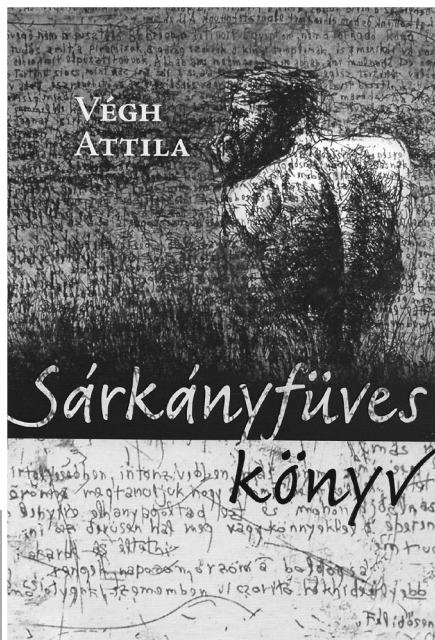
További tényfeltáró információk olvashatók az Ady-versek politikai vetülete kapcsán „a moszkovita” Révai Józsefről és a korabeli irodalompolitika („költőgyilkos magyarországi párthatóságok”) taktikáiról, a József Attila-életmű hamisításáról, a kötet végén pedig a Cs. Szabó által hazug pártembernek tartott Gellért Oszkáról is.

A magyar vonatkozású publikációk szinte mind rejtene ma is megfontolandó, életpaszlatból származó tanácsot, bölcs megjegyzést irodalomról, történelemről, filozófiáról és társadalmi szerepvállalásról. Cs. Szabó írásai közül leginkább a szemtanú hitelességével rajzolt közvetlen, párbeszédese életképek ragadják el az olvasót, így például a Fenyő Miksa-portré, vagy a diktatúra idegeket lassan felmorzsoló kegyetlenségével való szembesülés a London utcáin is állandó megfigyelés alatt tartott Tamási Áron szívrohamának történetében. A kötet utolsó negyedében végre csípős kritikák is olvashatók például a népi-urbánus irodalmi megosztottság kapcsán, sőt Tóth Árpád esetében verselemzés-sel is találkozhat az érdeklődő olvasó, amelyekben ismét megvillan Cs. Szabó műértő remeklése. Az *Elejtett szavak* című, 1957-ben megjelent, haragtól fűtött önvallomásait pedig nem elég egyszer elolvasni; örök időkre megjegyzendő gondolatok a magyar árulók („hulladék emberek”) segédkező keze („szellemi pincebogarak fenyegetései”) által szellemileg beszűkült moszkovita hódoltságról. Saját helyzetét Cs. Szabó

a következőképpen határozta meg: „szabad akarattal és függetlenül szemben állok egy rendszerrel, amely 1956-ig nyíltan terrorista s alig burkoltan gyarmatosító volt, 1957 óta burkoltan terrorista és nyíltan korrumpáló.” Aktualitását nem veszítve tanulságos továbbá, hogy „Magyarország változatlanul a birtokon belüliek és a birtokon kívüliek földje; nem tűnt el sem az urambátyám, sem a szolgabíró, sem a csendőr, csak más a nevük és a pedigréjük.” Cs. Szabó élesen látta a filozok feladatát határon innen és túl: „Hazai írókra hárul a nemzeti műveltség és öntudat megmentése, övék az olvasó s az ifjúság [...]. Az emigráns író dolga kevésbé fontos, de nem haszontalan. Olyan korban élünk, mikor az új Mikes Kelemen levelei frissen a tolla alól hazaszállnak a rádió hullámain”. Az újságíró – bár e munka sok esetben kényszer volt számára is – a rövid rádióelőadásaiban érezte magát otthon leginkább, továbbá munkaköre folytán a világgazdaság és a társadalom problémáival (éhezés, emberi jogok semmibevétele) kapcsolatban is határozott véleményen volt – olvasható egy interjújában.

Színvonalát és tartalmát tekintve Szokolczay válogatása beleillik abba a hidegháborús világhelyzetben külföldön rekedt értelmiségiek által írt tanúságtétel-irodalomba, amelybe például Szőnyi Zsuzsa könyvei vagy Márai Sándor naplói tartoznak; tartalmukban európai ellensúlyt képeznek a szovjet befolyás alatt beszűkült magyar élettél és magyar szellemmel szemben. Az ő emlékezetükre is érdemes idézni végezetül Cs. Szabó örökérvényű, napjainkban is megszívlelendő ökumenikus gondolatát: „Nacionalistának lenni – Petőfi a koronatanúja – annyi volt, mint elől járni az emberméltóság tiszteletében. Aki nemzeti szabadságot mondott, világszabadságot is mondott, aki világszabadságot mondott, nem akart senkit maga felett vagy maga alatt tudni.”

Fodor József Péter

Véghe Attila: *Sárkányfüves könyv*,
Előretolt Helyőrség Íróakadémia,
Budapest, 2019.

Papp Máté
(1987, Kecskemét)
esztéta, szerkesztő,
kritikus

Sorslüktetés, gyógyító füvek

Márai Sándor „isteni erényeket” (a hűséget, az állhatatosságot, a józanságot vagy a mértékretartást) hangsúlyozó, illetve – többek közt Seneca és Marcus Aurelius nyomán – antik római ideákkal és keresztény morállal megtámogatott polgári viselkedésmintákat kínáló *Füves könyv*ének számos tétele elhelyezhetetlenné válhat, sőt pillanatok alatt eliminálhat a posztmodern utáni szellemi térben. Ezzel együtt kontextustól függetlenül is elkülönülő gesztusokat kelthet az a fajta életvezetés, amely egy-egy szentenciából bomlik ki, avagy éppen a keresetlenségében is hangzatos szerzői eligazítások, szelíd intések és feddések mögött marad észrevétlen. A Márai-féle (néhol Hamvas Béla mondatszerkesztéséhez hasonlóan) normatív nyomatékkal tett kijelentésgazdagság pedig paradox módon viszonyulhat ahhoz az arany közepszerrel kimért attitűdhez, amely – megéjtő, kivételes részleteken kívül – óhatatlanul is mindinkább takarásban hagyja a létezés mindennapi tragikumát: mondhatni (a lator-szerpet eltávolítva magától) latolgat csak – lamentál a lamentum körülírása helyett.

Véghe Attila nyilvánvalóan, ám nem evidenciaértékkal helyezi más (a)lapokra – a forrásmű fejezetcímeit megtartó, de azoktól ilyen-olyan mértékben elrugaszzkodó – már címében is bosszorkányosabb hangulatot ébresztő *Sárkányfüves könyv*ét, melyben mégsem polémia hajtotta szövegek sorjázna, hiszen akarva-akaratlanul ugyancsak az arany középútra tévedt Véghe is, aki eme „kudarcs” ellenére (ha nem is minden ízében, de) akár szélsőséges ellenpontja is lehetne az eredeti szerzői intenciónak. Például az erkölcs, mint olyan szellemi hatályon kívül helyezésével, vagy a polgári létformák levetkezésének feltűnő szándékával, esetleg a nem negativitásként elővezetett „démonikus” megélésének konstans kívánásával...

A nonkonformizmus, az öntörvényűség, a szabadelvűség, hovatovább a „pogányság” képzetkörei, (magán)mitologikus maszkjai, természetközeli elemei ugyanakkor plasztikusan ágyazódnak bele (a latin antikvitás helyett) az ókori görög kultúra (meta)modernizált alkotói képződményei közé – a kereszténységet szinte teljesen zárójelbe téve (legalábbis a krisztusi

sorsvázlatra utalásszinten sem reflektálva, talán csak az ókereszténység kezdeti aurájába olvadva bele olykor önkéntelenül). Mindez egy furcsa áttételek, alakváltozatok útján megnyilatkozó – személytelenedő, majd újra kontúrokat felvevő – *individualizmus* jegyében.

„Daimónja olyan sorslüktetéssel áldja-veri, amely a normális (értsd: nem boldog) emberek számára démoninak tetszik. Így felejtik el rendre mindenkori utókorok, miért születtünk. Akik ezt a tudást újra és újra napvilágra hozzák: boldogok” – olvassa írását magára a (Heidegger nyelvi leleményeit időről időre felelevenítő) „költőien lakozó” elbeszélő, aki a *világzás* megörökítő/megörökített momentumaiban érez hajlandóságot arra, hogy papírra vesse saját metamorfózisának kitüntetett (aztán ismét elenyésző) fázisait. „...mit akarok én az olvasótól? Az átváltozás miféle vizébe meríteném alá?” – szólnak az *Arról, mi a célja a könyvnek* című első bejegyzés szavai. „Ó, ha ember volnék, ki hallana a démoni rendből?” – kiált fel (rilkei felhanggal) egy későbbi szövegben ugyanő; mintegy stilizáltan adva hírül, hogy az irodalmon inneni és túli individuumot, vagyis a lírai alanyiságot itt és most csak a magasabb erőknél kitett (bár azoknak magát is kiszolgáltató) személyiség dialektikájában foghatjuk fel – valahol a megidézett szellemi erőterek hodályában/vákuumában. Hogy a Márai által „a lélek térfogatának” nevezett, gondosan táplált űrtartalom e helyen milyen nemű, nyomelemű anyagokkal töltődik fel? – Erről tanúskodnak a korántsem elszállt, földközelségbe hozott fejezetek (melyekből az utolsó, *Önmagamról* című jegyzet ekképpen azonosítja a szerzőt megosztott szellemi táplálékaival: „Lásd 1–201.”)

„Kell; ez a szó a tisztaság nyelvén azt jelenti: ne bízz magadban” (*Arról, hogyan kell élni és írni*, 3.) Szintén a költői öntudat artikulációjaként

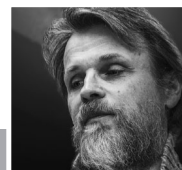
kezelhetjük ezeket a sorokat is; azaz a szabályszerűségektől, intelmektől, ideológiáktól, hiedelmektől, a mindenféle önáltatástól tartózkodó, független intellektus hozományaként. Amely tudáshalmazért (*az embertelen tiszta tudás* összeszedett dirib-darabjaiért) azonban mintha nem ment volna minden esetben Pokolra a dudás. Csak fújta a magáét. Végh Attila e kötetben is inkább egyfajta sajátos módon kikövezett úton, veszélytelenül, már-már higgadtan halad (valamelyest az eddigi művekből érzékelhető habitusra rácsfolva), anélkül hogy különösebb gordiuszi csomópontokat átvágna maga előtt. Az így keletkező tartalmi foglalatok hiátusait, stilsztikai üresjáratait pedig nem mindig sikerül frappánsan megoldani. Emellett az írói karakterben fellelhető humorfaktort sem sikerült most kimeríteni, a Márai által adott magas labdák ellenére sem. Penzumnál több, igazi kísérletnél kevesebb lett így a *Sárkányfüves könyv*, csak elvétve észlelhető ihletett állapotokkal. Ugyanakkor egy világló, és minden biztonnyal tovább organizálható – a látszat ellenére korántsem sötét – világkép védjegyszerű lenyomatoként vehetjük a kezünkbe – akár (tanulságos heccből) Márai *Füves könyvével* párhuzamosan.

A világpolgár ideális vagy a világlás napvilágra hozójának univerzális modellje közül is választhatunk ebben az esetben akár: *a reményrezervátum határainak kijelölésére* vállalkozva, esetleg *a mitikus világrend késő délutánján* merengve el – így-úgy gyógyítgatva az egyre fokozódó, bár mindenkori szellemtelenség tátongó világhiányát. Ki tudja, miféle daimón sugalmazásában lapozgatva oda-vissza... És persze szellemi szenvedélyeinktől függően lüktetve sorsunkban tovább, *fellobbanva, kialudva mértékre*.

Papp Máté

Filip Tamás: *Nulladik nap*,
Magyar Napló Kiadó–Írott Szó Alapítvány,
Budapest, 2020.

Halmai Tamás
(1975, Pécs)
költő, esszéista, Bárka-díjas,
MMA-ösztöndíjas

„...és nincs salakja”

Válogatáskötetnek gondolhatnánk, ha nem új versek gyűjteménye volna, annyira egyen- és fajsúlyos Filip Tamás munkája. Munka? Költészet inkább, és játék, és metafizika, és számvetés. Költészet tehát.

Poétikai alaktan a hét ciklus egyikében sem kötelékezi a szövegeket, bárha zenei ritmusuk is van, és strofikus hajlandóságot is mutatnak. Ötletek, lelemények, nyelvi és képi találatok sorjáznak versről versre (a „belázasodott tenger”-től [*Föntről egy drón figyel*] a *Félbevágott léggömbig*); a konfessziós szólam helyenként groteszk mikronovellákat modellál váratlanul („lassúzni” temetési gyászzenére [*Fekete origó*] stb.); közben a megszólítás intim méltósága – lett légyen szó önmegszólításról vagy társfürkésző ambícióról – vissza-visszatérően személyesíti át a költői nyelvet, és von lelki (sőt lelkiségi) aurát a sorok köré.

A poiészisz – szinte mint anyanyelv – gazdag, ünnepi áradása jellemzi a kötetet; a fonák világismeret mélyrétegeiben megrejlő misztika Vasadi Péter lírájának végigzagságait idézi. (Mint a *Van és nincs* tómondatos dikciójában: „Útitár-

sunk a fény. / Italunk a vízözön. / A megváltás egészen közel. / Aranyból van és nincs salakja.”) Emitt még koanok érvényével hökkent magunkba egy látószög; amott már olvasmányos epikát mímel az ízléssel poentírozó versnyelv.

A logika elvárásrendjét játssza ki a művészet, a tudatos érzékelés határait szabja át a metafizika – a *Nulladik nap* lapjain közös mozdulattal. Például egy hangverseny ontológiai következményeit összegezve: „S mert hallotta Isten, hogy jó: / az emberek keze tapsolni kezd” (*Az utolsó akkord után*). Ugyanez a szellemiség választ a teremtés teológiájához artistikus allegóriát: „Végül ajtót festünk a falra, / kilinccsel, zsanérral, annak / rendje s módja szerint. / De a kezét, mely képes / lenne, hogy kinyissa, / ki tudná megfesteni?” (*Zsúri nélküli tárlat*) – és a szeretetkapcsolatok szelíd dicsérete is innen forrásozik: „Csak annyi biztos, / ha magadhoz ölelsz egy másik embert, / mintha azt mondanád némán: fiat lux” (*Esendő fények*).

A szójátékos allúziók régóta Filip Tamás lírájának védjegyéül szolgálnak. (E kötetben egy-egy alkalommal a parafrázisos felsorolás maga

válk szövegszervező elvvé.) A *nyelvi megelőzőtt-ség* posztmodern tapasztalata azonban Filipnél nem teoretikus origó, hanem tudomásul vett körülményrend, amiből nem a hagyományok felülírásának hübrisze, hanem az írás hagyományoktól támogatott ethosza következik. Nem csoda – hiszen épp a csodák iránt tanúsít alázatot a beszélő; s alkalmasint az „emlékké lett örökkévalóság” hagyatékára ismer rá a múltak még hallható üzeneteiben: „Nem nyithatók a mitológiák / bőrdöngői: elromlott a számszár. / De tudjuk, legbelül tiszta fény van, / az emlékké lett örökkévalóság. [...] Egyszerre két árnyék mutat rám / a földön. De mindjárt kilépek / mindkét Nap alól, és olyat keresek, / amelyik pont felettem ragyog” (*Nyom nélkül*).

Aprólékosabb vizsgálatot érdemelne, hogy a modern magyar líra számottevő pontjain miként vált a szójáték technikája poétikai szervezőelvvé. E vershagyomány eredetvidékén Weöres Sándor egyszavasát, a tojáséjt találjuk; de ma is vannak, akik a szavakból kibontható játékoság eszközével készek-képesek jellemzően az ember metafizikai státuszának átvilágítására.

A hol játékosan filozofikus, hol szakrálisan gyermeki beszédmodor jobbadán hűsen elégikus tónusba simul („A megadás fehér zászlájára háborús / filmet vetítenek a győztesek” – *Nem az születik*); a komorságot oldó, álomi képhalmozás alanyi szürrealitása, a tárgyszerűen katalogizált víziók *nagyszabású személyességért* szavatolnak („...minden nap tejet vinni a remetének, / de nem találkozni vele soha, inni annyi bort, amennyi / egyetlen szó-lőszemből erjedt, és megrészegeve tőle kilépni / az ihlet nélküli sokaságból, és egy másik kórusba állni, / és énekelni úgy, hogy hajladozzanak a fák, könnyezzenek / a süket kövek” – *Egy másik kórus*).

A gyermekkor emlékezete vagy a szerelem elbúcsúztatása kapcsán éppúgy a konklúziók

evidenciává mintázását végzi el ez a poétika, mint civilizációkritika és kultúrpresszimizmus, identitástraumák és szerepválságok övezetében: „a szerelem kibírja önnön múltát is” (*Arra gondolok, ami már nincs*); „...volt-e egyszer is ünnepe ezen / a színház az egész világon?” (*Kései sarj*). (Utóbbi kivágat arra is jellemző példa, miként lesz nem mutatványos, hanem éltető verslélegzetté a tradíciók levegője Filip szövegvilágában – ez esetben Vörösmartyt és Shakespeare-t szólítva textuális szövetségbe.)

Fesztiválok apokrif nyitánya szokott lenni a „nulladik nap”, de a teremtés előtti világatlanság békéje, sőt a *mindenkori időtlenség* új kezdeteket ígérő misztériuma is kislabizálható a kötet fölíratából, mely tipografikus szépségével azonmód megnyeri figyelmünket: név és cím, kör alakban rendeződve el, napot (s egyúttal *csaknem* nullát) formáz Freund Zsuzsa borítófotójának északnyugati szegletében. Nem csak a költészet napján képzelhetjük ilyennek a költészet Napját.

Az indulás anomáliái („annyi fehér zsebkezdő / emelkedik és fog kétségbeesett / lobogásba, hogy az indulók / már nem is látják az integetők arcát” – *Lobog kétségbeesve*) és a megérkezés vágya („Egy fantomvárosba indulok. / Fölülök az összes villamosra. // És leszállok minden megállóban. / Hátha valahol ott lakom” – *Haza a fantomvárosba*) az a két szellemi pólus, amelyek közt – befogadói és halandói – katarzisaink fölszikkázhatnak.

Filip Tamás nyelvművészete, melyet az ott-honkeresés és a hazaút motivikája sző át, elsőrendűen maga is ezt a lehetőséget adományozza az olvasónak: hogy ne csak egy könyvet lapozzon föl, de egy nyelvi hazába léphessen be.

S maradjon, boldogiglan.

Halmi Tamás

Förtelmes katlan

Miklós Péter
(1980, Szeged)
történész-muzeológus,
egyetemi oktató

Bene Zoltán: *Isten, ítélet*,
Kortárs Könyvkiadó, 2020.

A történelem folyama és a történelmi emlékezet gyakorta meghatározta az irodalmi művek születésének körülményeit és azok értelmezési kereteit. A történelmi regény mint műfaj a tizenyolcadik század második felében született meg ma ismert formájában, majd a romantika és a realizmus stílusában érlelődött tovább. Walter Scott-tól Victor Hugón keresztül – a könnyedebb hangnemet képviselő – idősebb Alexandre Dumasig vagy Maurice Druonig számos alkotót ihlettek meg a múlt eseményei, szereplői, tendenciái. A két világháború közötti erdélyi magyar irodalomnak pedig – mint azt Kós Károly több fórumon kifejtette – kitüntetett műfaja volt a történelmi regény. Akkoriban a jelen problémáiról leginkább a történelem szereplői által és történelmi keretek között lehetett írni. Korunk magyar irodalmában ez nincs így. Mégis kijelenthető, hogy az aktuális társadalmi, sorsdöntő történelmi és örök etikai kérdéseket tárgyaló irodalomnak – noha a posztmodern szöveggyártás iskolái ezt olykor vitatják – van létjogosultsága.

Bene Zoltán nemrégiben megjelent *Isten, ítélet* című regénye sokféleképpen olvasható, hi-

szen tematikája a filozófia, a történetbölcselet és a társadalomkritika fogalomvilágába is elvezet, és persze bőven van benne kaland, gyilkosság, összeesküvés, prostitúció, politika stb. A bűn és a bűnhődés, a fanatikus elhivatottság és a beletörődött reményvesztettség, a hűség és az árulás momentumai sajátosan szórakoztató módon, lebilincselően fordulatos történeten keresztül tárulnak az olvasó elé a kötet lapjairól.

A nápolyi királyi Anjou-család tagjai és emberei éppúgy megjelennek a regényben, mint a titokzatos középkori afrikai Mali Birodalom uralkodója, Musza mansza, és természetesen az akkori Magyarország szereplői: a tartományurakon és a főpapokon keresztül Károly Róbertig, Nagy Lajosig, András calabriai hercegig és Zách Feliciánig. A történet középpontjában egy különös külsejű, Szeged környéki, a családja tulajdonában lévő Szórád faluból való kisbirtokos nemes áll: Szórád Lőrinc, aki a budai domonkos rendi főiskola (studium generale) falai között és a padovai egyetemen válik „írás-tudóvá” úgy, hogy közben kun szolgáitól és kíséretől a kardforgatást is kitanulja, amelynek

eredményeként a királyi család több tagjának életét megmenti a merénylettől. A regény lapjain Szórád Lőrinc bejárja a tizennegyedik századi Szegedet, Budát, Nápolyt, Rómát, Padovát és Velencét, és kerül Anjou-Magyarország titkosszolgálati hálózatának a látókörébe: a köpcös ferences Damján testvér és a hórihorgas Nagy lovag szolgálatába állva, segítve a magyar állam itáliai hatalmi törekvéseit.

A könyvet tekinthetjük pikareszk-, esszé- és beavatási regénynek egyaránt. Pikareszk, hiszen Lőrinc – vagy például különös szerelme, Esta, a jeles kurtizán –, illetve szótlán kísérője, Edömér, a szilaj kun vitéz a történelemnek mellékszereplői. A politikai folyamatoknak nem irányítói, pusztán tanúi, s egy „láthatatlan kéz” (a korabeli titkosszolgálat) – gyakran lényegtelen és számukra érthetetlen – mozdulatainak a segítői. Itt kell megjegyezni, hogy a kötet központi motívuma az idegenség: legyen szó kunokról, böszörményekről, nőkről, hazájuktól távol élő vándorokról, akiknek sorsán keresztül az idegenség és az otthonosság, a kirekesztés és a befogadás dichotómiájának érzelmei jelennek meg a munkában.

Mint esszé- vagy tételregényből nem hiányoznak a filozófiai és teológiai fejtegetések sem. Előkerülnek Szent Ágostonnak az emberi szabadságról és a szabad akaratról vallott nézetei, illetve *Canterburyi Szent Anzelm* vagy éppen Aquinói Szent Tamás istenérvei. De fölbukkan a kötetben Petrarca és Boccaccio is. Ha a művet beavatásregényként olvassuk, látnunk kell, hogy a beavatási folyamat végére a szereplők más létminőségbe kerülnek. A prostituált Estából – ha nem is megbecsült, de elfogadott – velencei nemesasszony, a testőr, klerikus, ügynök Lőrincből pedig örök vándor lesz a történet végére, s közben más emberré válnak.

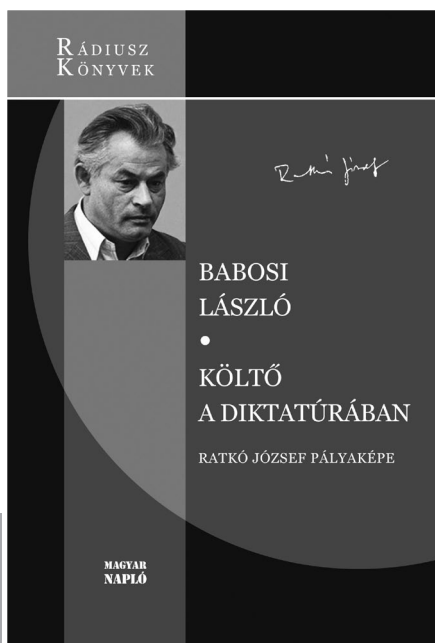
A történelmi fejlődés linearitásának és az ember küldetésének kérdése is fölmerül a könyvben. „Egyesek úgy vélik, összesen hétezer évre tervezte Urunk a világot, hiszen a megalkotása

hét napot vett igénybe, és minden egyes isteni nap egy emberi évezrednek felel meg. Ha ez igaz, akkor bizony, hogy egyik páduai diáktársamat idézzem, erősen a végén járunk már a hívságok, gonoszságok és különféle, válogatott bűnök eme förtelmes katlanának” – fejtegeti Lőrinc egy helyen kísérőjének. A történelem végének problematikája – akár a szentírás Apokalipszis látomásai, akár Hegel tizenkilencedik század eleji gondolatai, akár Fukuyama huszadik század végi megállapítása jut eszünkbe – évezredek óta velünk él, és Bene Zoltán írói világában is jelen van. Elég csak legutóbbi regényére, a két évvel ezelőtt megjelent *Áramszünet* című munkára utalnunk.

A sztereotipikusan sötétnek bélyegzett középkor lenyűgöző művészete és tudományos alapú műveltsége, ugyanakkor a középkori – sajnos ez napjainkra is érvényes – ember természetéből fakadó csalárdsága, gonoszsága és kegyetlensége is jelen van a kötet lapjain. Maga a címben jelzett istenítélet egy tűzpróba, amelyet az azt követő kegyetlen kínzások és gyilkosságok borzolnak tovább. Mint az a regény utolsó soraiból kiderül: a főszereplő mégsem keseredik meg. Tudja ugyanis, hogy „mindenek fölött mindenkor ott a vigasztaló, könyörületes Isten”, akinek „ítéletében megnyugodhatunk”, noha „nem lehet bizonyos abban senki, hogy a céljához ér”.

Bene Zoltán munkája a maga különös világában fordulatos, szórakoztató, filozófiai és eszmetörténeti tartalmakat is fölvonultató kaland-, esszé- és beavatásregény, amelynek hősei sok mindenben keresztülmenve válnak „jobb emberré”, s igyekeznek – minden hibájuk és bűnük ellenére – igaz és örök ideákat követni. Értékválságoktól terhelt korunkban az értékkövetésre való figyelemfölvívás már önmagában üdvözlendő. Az *Isten, ítélet* című regénynek az értékek fölmutatása a nagy értéke.

Miklós Péter

„Éneklek (...) romlatlan csillagokért”

Pósa Zoltán
(1948, Debrecen)
író, költő, Budapesten él,
József Attila-díjas

Babosi László: *Költő a diktatúrában.*
Ratkó József pályaképe, Magyar Napló Kiadó,
Rádiusz Könyvek, 2019.

Az „édes sírású, szuszogó csecsemő-nemzetnek” becézett magyar föld hűséges fiáról, Ratkó Józsefről írt monográfiát Babosi László, a jeles irodalomtörténész, az életmű egyik leghívebb elemzője. A *Költő a diktatúrában. Ratkó József pályaképe* című könyv egyben a Magyar Napló Kiadó Rádiusz Könyvek című új sorozatának egyik nyitódarabja. A sorozatszerkesztő és utótanulmányt író, a korábbi Ratkó József-monográfiát (Jánosi Zoltán: *Ratkó József*, Magyar Művészeti Akadémia, 2016) is megalkotó Jánosi Zoltán szándéka szerint e kötetek az újkori magyar irodalom különleges, magnetikus aurát kisugárzó alkotószemélyiségeit örökítik meg.

Babosi László imponáló, irodalomelméleti, filozófiai, filológiai szempontból gazdag könyve személyes olvasatú, regényszerűen érzékletes megjelenítésben mutatja be Ratkó József személyiségét, életművét és az 1936–1989-ig élt költő korát, a baloldali diktatúra különféle alakváltozatainak tükrében. Ahogy a négyes osztátú könyv (*Bevezetés, Életrajz, Irodalmi munkásság, Közéleti tevékenység*) bevezetéséből, a tüzetes bibliográfiából kiderül, az új kötet gazdag Ratkó elemzésekre, reflexiókra teszi föl a koronát.

Ratkó József hányatott életútját Babosi László színesen, érzékletesen, olykor az egykori rajongó diák érzelmi többletével fűszerezve meséli el. Szuggesztív látletelek sokkolják az olvasót a gyermekről, akinek különlegesen érzékeny lelkében életre szóló traumákat okozott a színészi és költői ambíciókkal is küszködő, megkeseredett alkoholistává züllött apa durvasága, amely az anya korai halálát is okozhatta. Föltárulnak előttünk az 1936. augusztus 9-én, Pestszenterzsébeten született költő életútjának állomásai, valamint az otthontalan ottthoni poklokhoz képest idillinek számító hajdúhadházi, tiszadobi gyermekvárosi korszak mindennapjai. A költői kibontakozást is segítő nyíregyházi középiskolás évek már sejtetik a kivételes talentumot. Hála Kiss Tamásnak, a Nyugatosok egyik utolsó mohikánjának, az Alföld szerkesztőjének, 1955-ben beköszönt az első folyóirat-publikáció, *A kedveshez* című vers. Illyés Gyula, Csoóri Sándor biztatásának, mások mellett Nagy László, Sánta Ferenc és a Hetek csoport támogató barátságának is köszönhető a kibontakozás. A diktatúrában szenvedő költő Ratkó Annának, a Rákosi-korszak

hírhedt miniszterasszonyának unokaöccseként sikerekben gazdag pályát is befuthatott volna, ehelyett a *Nagynéném, a miniszterasszony* című vers-vádirattal nehezítette tovább a sorát. Ratkót is próbálta a diktatúra először megnyerni, aztán elhallgattatni. Ám ő a szegedi egyetemista évek alatt, az 1956-os szabadságharc tüntetéseinek aktív részeseként, kemény, megalkuvástól mentes versek teremtőjeként válik a három per hármas ügynökök, pártkorifeusok és a munkásörtség kádári Magyarországnak üldözött, túrt, olykor betiltott, legendás költőjévé. Budapesti sorüldözöttként, berkeszi tanárként, nyíregyházi újságíróként, végül haláláig a nagykállói könyvtár vezetőjeként, az Illyést, Juhászt, Nagy Lászlót követő költőnemzedék, a Hetek költőcsoport különleges tehetőségű tagjaként válik az igazi megalkuvásoktól mentes művész ikonikus alakjává, íróársak, tanítványok, debreceni egyetemisták példaképévé. Az alkotóivá finomuló kín gyötrelmeire szánt energiákat is beáldozva vált nemzetfontosságú ügyek kurátorává is. Csak egy példát említve: Béres József, a Béres-cseppeket feltaláló üldözött tudós kálváriájára első között hívta föl a figyelmet. Babosi tudományos alapossággal és szépírói erudícióval érzékelteti a diktatúrában szenvedő költő tragédiáját, akit a gyertyát kétfelől égető fároszi lobogás 52 esztendő korában, 1989. szeptember 13-án vitt a halálba.

A szépirodalmi fejezetről szólva, Ratkó József tizennyolc önálló kötetének elemzésében tárul elénk az életmű. Már az 1966-os *Félelem nélkül* és az 1968-as *Fegyvertelenül* is a magyar líra megkerülhetetlen verseit tartalmazza. Az 1970-es *Egy kenyéren* igazi remeklás, a kész köl-

tő teljes fegyvertárát mutatja. A monográfus szerint a magyar irodalom egyik legszebb ars poeticáját önti vasnál is keményebb szavakba az *Éjszaka* című vers: „Vállaltam olyan csoda dolgot, / amire senki se kért. / Énekelek melegbb fényű, / romlatlan csillagokért.” Az 1975-ös *Törvénytelen halottaim* című kötet címadó verse Nagy Imrét, a forradalom mártír miniszterelnökét is megidézi egy félrevezető, az ismeretlen sárrétudvari Nagy Imre nevű parasztköltőre utaló lábjegyzettel: „*A holtak deresén / Nagy Imrét ki üti?*” Ratkó költészetének egyik fő gondolati pillére Babosi László szerint a Kárpát-medencei összmagyarság megmaradásának sorskérdése, Trianon fájdalma, a peremre szorult szegények panaszának megszólaltatása. A másik fő motívum a halál és a panteista túlélés filozófiájának verssé párolása, mely szerint az embert a természet körforgása örökéletűvé teszi, hiszen teste a halála után beépül a vegetáció univerzumába.

Ratkó életének nyolcvanas évekbeli utolsó szakaszában megszületett és országos színházi sikerutat járt be a *Segítsd a királyt!* című Szent István-dráma, amely olyan elvitathatatlan csúcserőtelmes irodalmunknak, mint Katona *Bánk bánja*, Madách *Az ember tragédiája*. E darab és a Ratkó-életmű ma kiváltképpen aktuálissá vált üzenete: csak úgy maradhatunk meg magyarnak – és a szó klasszikus értelmében európainak is –, ha hívek vagyunk a Szent István-i keresztény hagyományokhoz, a nemzeti értékeinkhez. Babosi László kiváló könyve költőként, drámaíróként, közéleti emberként is teljes képet ad irodalmunk újkori ikonjáról.

Pósa Zoltán